

**TC
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI**

FATMA ALİYE HANIM'IN FİKRÎ DÜNYASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ DANIŞMANI
YARD. DOÇ. DR. BETÜL ÇOŞKUN**

**HAZIRLAYAN
RABİA DİLARA ZENGİN**

İSTANBUL 2013

TC
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI

FATMA ALİYE HANIM'IN FİKRÎ DÜNYASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
YARD. DOÇ. DR. BETÜL ÇOŞKUN

HAZIRLAYAN
RABİA DİLARA ZENGİN

İSTANBUL 2013

ONAYLAMA SAYFASI

Öğrenci : Rabia Dilara ZENGİN
Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Tez Konusu : Fatma Aliye Hanım'ın Fikrî Dünyası
Tez Tarihi : 28.05.2013

Bu tezin şekil ve içerik açısından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

.....
Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG
Anabilim Dalı Başkanı

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı 51161001 numaralı öğrencisi Rabia Dilara ZENGİN tarafından hazırlanan bu tezin Yüksek Lisans Tezinde bulunması gereken yeterliliğe, kapsama ve niteliğe sahip olduğunu onaylıyorum.

.....
Yrd. Doç.Dr.Betül ÇOŞKUN
Tez Danışmanı

Tez Sınavı Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG

.....İMZA.....

Doç. Dr. Sezayi ÇOŞKUN

.....İMZA.....

Yrd. Doç. Dr. Betül ÇOŞKUN

.....İMZA.....

Bu tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

.....
Doç.Dr.Mehmet KARAKUYU
Müdür

ÖZET

Fatma Aliye Hanım, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devrinin ilk yılları olmak üzere üç dönemde de fikirleriyle konuşmuş önemli bir yazardır. Romanları ve makaleleriyle toplumun yeniden inşasına katkıda bulunan Fatma Aliye Hanım, tercüme ve felsefe alanında eseri olan ilk kadın yazarımızdır. Bu teze onun hayatı ve yazılarıyla birlikte fikrî dünyası ele alınacaktır. Birçok teze dayanaklık yapmış olan müstakil eserlerinden ziyade bu tezde Fatma Aliye Hanım'ın makaleleri incelenmiştir.

Tezin yazımına başlamadan önce Fatma Aliye Hanım'ın çeşitli gazete ve dergilerdeki yazıları bulundu. Bulunan yazılar konularına göre tasnif edildi. Bu aşamalardan sonra tezin yazımına başlandı. Makalelerinin büyük çoğunluğu Osmanlıca olduğu için örnek olarak bazı yazıları transkribe edilip tezin sonuna dahil edildi.

Kadın ve çocuk eğitimi, görücü usûlü evlilik, çok eşlilik, kadının giyimi, feminizm gibi konular makalelerinin içeriğini oluşturur. İncelenen makaleler şunu gösteriyor ki konular hâlâ güncelliğini korumaktadır. Fatma Aliye Hanım'ın yazılarının arka planını oluşturan fikrî dünyasının incelendiği bu tez onun yaşadığı dönem hakkında da bilgi verir. Yazıları vesilesiyle onun döneminden oldukça farklı bir bakış açısıyla meselelere yaklaştığı görülür.

ABSTRACT

Fatma Aliye Hanim, administrative, constitutional and the first years of the Republic, including the transfer of a significant writer talked to the ideas of the three periods. Fatma Aliye novels and articles that contribute to the reconstruction and philosophy editor. The intellectual world of his life and writings of this thesis will be discussed. Resists many thesis Fatma Aliye Hanim, who had made the articles analyzed in this thesis, rather than individual works.

Ms. Fatma Aliye before you start writing the thesis writings found in various newspapers and magazines. The articles that were classified by subject. After these stages was the writing of the thesis. For example that the vast majority of articles in some of the writings of the Ottoman whether transcribed were included in the end of the thesis.

Women's and children's education, arranged marriage, polygamy, women's clothes, constitute the content of articles that issues such as feminism. Shows that the issues stil remain up to date articles examined. Ms. Fatma Aliye writings that make up the background of the intellectual world of the period examined in this thesis provides information about where he lived. On the occasion of the issues from the perspective of this writings will appear to be a very different era.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR CETVELİ.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
1. GİRİŞ.....	1
1.1.FATMA ALİYE HANIM’IN HAYATI VE EDEBİ ŞAHSİYETİ.....	4
2. FATMA ALİYE HANIM’IN FİKİRLERİ.....	8
2.1.EĞİTİM.....	8
2.1.1 KADININ EĞİTİMİ: “İYİ KADIN, İYİ AİLE, İYİ MİLLET”.....	9
2.1.2. ÇOCUK EĞİTİMİ: “AĞUŞ-U MÂDER İLK MEKTEPTİR.”.....	15
2.1.3. İNÂS MEKTEPLERİ: “BUNCA MEKÂTİB-İ RÜŞDİYE-İ İNÂS NİCE KÂTİBELER YETİŞTİRİYOR!”.....	20
2.1.4. MİSYONERLİK FAALİYETLERİ: “ ONLARIN HIRİSTİYAN ETMEYE ÇALIŞIP DA İKNA EDEMEDİKLERİ HALK FEVC FEVC İSLAMİYET’İ KABUL EDİP DURMAKTA OLDUĞU ANLAŞILMIŞTIR.” 	23
3. KADIN.....	31
3.1. KADININ HAK VE HUKUKU.....	31
3.1.1. ÇOK EŞLİLİK.....	31
3.1.2. EVLİLİKTE DENKLİK.....	35
3.1.3. MİRAS HAKKI.....	36
3.1.4. İHANET VE SADAKAT.....	38
3.1.5. BOŞANMA.....	40
3.1.6. ÇALIŞMA HAYATI.....	42
3.2. FEMİNİZM.....	46

3.3. KADIN GİYİMİ	51
3.3.1. MODA	52
3.3.2. TESETTÜR	54
4. TARİHİ MESELELER	57
4.1. KADININ TARİHİ	57
4.2. TARİHİ ŞAHSİYETLER	63
4.3. TARİHİ MESELELER	75
4.3.1. YAKIN TARİH	75
4.3.2. UZAK TARİH	81
5. DİL VE EDEBİYAT	85
5.1. YAZARLIK HAYATI	85
5.2. KADIN VE EDEBİYAT	87
5.3. DİL MESELELERİ	89
5.4. TERCÜME MESELESİ	91
6. FELSEFE	93
7. ORYANTALİZM	100
SONUÇ	106
1.KAYNAKÇA	111
2.KAYNAKÇA	115
EK 1. MAKALELER	119

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

bkz. : bakınız

c: cilt

s. : sayfa

n. : numara

hzl. : hazırlayan

ÖNSÖZ

Tarihçi, hukukçu ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, hem yaşadığı dönemde hem de sonrasında tanınmış bir şahsiyettir. Bunda şüphesiz kadın kimliğiyle ilk defa kadın sorunlarını ele alması ve bir kadın yazar olarak çeşitli alanlarda kalem oynatması etkili olmuştur.

Fatma Aliye Hanım'ın fikir dünyasını etraflıca incelediğimiz tezimizin dışında; bugüne kadar Fatma Aliye Hanım hakkında yapılmış bazı tez çalışmaları da bulunmaktadır. Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye Hanım'ın biyografisini kaleme aldığı eseri *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* adlı çalışma Fatma Aliye hakkındaki ilk incelemedir. İlk zikredilmesi gereken tez, Emel Aşa'nın *Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Fikirleri* (1993) adlı yayımlanmamış doktora tezidir. Fatma Aliye hakkındaki bu monografik çalışma hakkındaki tezler içerisinde en kapsamlı incelemedir. Mübeccel Kızıltan'ın *Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım* (1990) makalesi ve Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvân-ı İslam (1993) isimli çalışmaları dikkate değer başka çalışmalardır. Firdevs Canbaz'ın *Fatma Aliye: Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu* (2005) başlıklı yüksek lisans tezi Fatma Aliye'nin romanlarından yola çıkarak kadın konusundaki düşüncelerini irdeleyen önemli bir çalışmadır. Yapılan çalışmalar Fatma Aliye Hanım'ın bugüne kadar sadece eserlerinin incelendiğini, gazete ve dergilerde kalmış makaleleri vasıtasıyla fikrî dünyasına değinilmediğini göstermektedir. Bu tez vesilesiyle Fatma Aliye Hanım'ın gazete ve dergilerde kalmış yazıları ilk defa ele alınacak ve böylece Fatma Aliye Hanım'ın fikrî dünyası incelenecektir.

Fatma Aliye Hanım roman, çeviri, felsefe, tarih gibi alanlarda kalem oynatmasına mukabil tespit edebildiğimiz kadarıyla yaklaşık kırk dokuz makalesi vardır. Süreli yayınlardaki yazıları *Malûmat, Hanımlara Mahsus Gazete, Kadınlar Dünyası, İnkılab, Şehbal, Mehasin, Tercüman-ı Hakikat, Ümmet, Servet-i Fünûn, Atı, Yeni Mecmua* ve *Süs* gibi yayınlarda yayımlanmıştır. Bu yazılarda evlilik, kadın ve

çocuk eğitimi, boşanma, çok eşlilik, tarihî şahsiyetler, oryantalizm ve feminizm gibi konuları incelemiştir.

Tezimiz altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Fatma Aliye Hanım'ın eğitim konusundaki fikirleri ele alınmıştır. Fatma Aliye Hanım, kadın eğitiminin toplumun ilerlemesi noktasında önemli bir hususu teşkil ettiğini düşünmektedir. Meseleye İslamî perspektifle yaklaşan Fatma Aliye Hanım, her fırsatta İslam dininin kadınların eğitimine mani olmadığını ifade eder. Çocuk eğitimi konusunda da değerlendiren yazar; çocuğun eğitiminde birincil faktör olarak annenin yanında baba, büyükanne ve büyükbabayı da sayar. Ayrıca inâs mektepleri vasıtasıyla öğretmenlik mesleğinin önemi üzerinde durur. Fatma Aliye Hanım, özellikle Tanzimat dönemi olmak üzere her dönemde sıklıkla konuşulan ve bu dönem eğitim hayatımızda önemli bir problem olan misyonerlik faaliyetlerini de incelemiştir. İkinci bölüm bütünüyle kadın konusuna ayrılmıştır. Kadının hak ve hukuku çerçevesinde çok eşlilik, evlilikte denklik, miras hakkı, ihanet ve sadakat, boşanma gibi konular anlatılmıştır. Fatma Aliye Hanım, boşanma hakkının bazı durumlarda kadına verildiğini söyler. Toplum tarafından fazlaca bilinmeyen bu hususu Fatma Aliye Hanım sık sık gündemine taşır. Feminizmin kadınlara yeni haklar kazandırdığına inanmaz. Osmanlı kadınının İslam tarihini okuması gerektiğini düşünür. Böylece kadınlar kendilerine ait olan hakları öğrenecek, Batılı düşüncelere yönelme ihtiyacı duymayacaktır. Kadın ve moda mevzusunda taklide karşı olan Fatma Aliye Hanım, yerli malı kullanmak gerektiğini ifade ederek ülke ekonomisinin önemini ifade eder. Üçüncü bölümde yazarın tarihe bakışı incelenmiştir. Kadının tarihi, tarihî şahsiyetler ve Fatma Aliye Hanım'ın tarihî meselelere bakışı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Yazar; Mısır, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin kültürlerini inceleyerek kadının bu eski medeniyetlerde nasıl bir rol oynadığı üzerinde durur. Tarihî şahsiyetleri anlatırken genellikle İslam tarihinde öne çıkan kadın şahsiyetleri anlatmıştır.

Tezimizin dördüncü bölümünü dil ve edebiyat konuları oluşturmaktadır. Bu bölümde Fatma Aliye Hanım'ın yazarlık serüveni anlatılırken onun dil meselelerindeki düşüncelerine yer verilmiştir. Beşinci bölüm Tanzimat döneminin en çok tartıştığı mevzulardan biri olan felsefeye ayrılmıştır. *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* isimli eserinde filozofların hayatlarını anlatan Fatma Aliye Hanım, *Tedkik-i Ecsâm*'da ise genel olarak materyalizm, sofizm gibi akımları incelemiştir. Altıncı

bölümde oryantalizm konusu işlenmiştir. Fatma Aliye Hanım, çeşitli makalelerinde ele aldığı oryantalizmi sık sık eleştirir. Oryentalist yazarlara karşı çıkararak Osmanlı ülkesini yeterince tanımadıkları için onları yüzeysel bilgi sahibi olmakla suçlar.

Altı bölümden oluşan tezimizde amacımız Fatma Aliye Hanım'ın dönemin çeşitli gazete ve dergilerinde yayınlanmış olan makaleleri vasıtasıyla hem döneme ışık tutmak hem de Fatma Aliye Hanım'ın bugüne kadar ele alınmamış fikrî dünyasını mecmualarda kalmış yazıları ışığında ortaya koymaktır.

Bu tez sürecinde bana ve teze olan inancını koruyan, desteğini her daim hissettiğim değerli danışman hocam Yard. Doç. Dr. Betül Çoşkun'a, çalışmalarımda beni cesaretlendiren ve bu noktaya kadar gelmemi sağlayan aileme ve eşime sonsuz teşekkürler...

RABİA DİLARA ZENGİN
İSTANBUL-2013

1. GİRİŞ

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla yeni bir döneme giren Osmanlı Devleti'nde her şey hızlı bir surette değişmeye başlar. Batı ile bilhassa Avrupa ile olan münasebetin ilerlemesi, Osmanlı'daki yeni düzeni tetikler. Yeni düzenin fikrî tarafını Reşid Paşa¹, şekle ait kısımlarını ise padişah Abdülmecid² temsil eder. “1826'dan beri sadece sarayda toplanan nüfuz ve kuvvet, birdenbire hükümdara karşı mesul bir kabine ile, onun etrafında, istişari mahiyetlerine rağmen az çok teşriî salâhiyetler ile kurulmuş, yine memurlardan mürekkep encümen ve meclislere geçiyordu.”³ Reşid Paşa tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı siyasetinde değişiklikler meydana gelmiştir. Sadece sarayın hakim olduğu düzenden yavaş yavaş kopuşların başladığı bir yönetim şekline doğru gidiş söz konusu olmuştur. Artık devlete ait kararlarda memurlar da söz sahibi olmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki bu yeniliklerin yerleşmesini⁴ sağlayan unsurlardan biri olan gazeteciliğe de değinmek gerekir. “Takvîm'den sonra ilk Türkçe gazete, yukarıda Âkif Paşa'dan bahsederken adı geçen İngiliz tebaasından Çörçil'in [Churchill] çıkarttığı Cerîde-i Havâdis'tir. Cerîde-i Havâdis ilim, ahlâk ve hatta edebiyat üzerinde makaleler, 1842 senesinde memlekette başlayan tiyatro hayatının verdiği imkânlarla bazı piyes hulâsaları neşretmek suretiyle bu daireyi daha çok genişletir.”⁵ Takvîm ve Cerîde-i Havâdis gazetelerini Şinasi, Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik'in çıkarmış oldukları gazeteler takip eder. “Agâh Efendi'nin 1860'da çıkardığı ilk özel Türk gazetesi olan Tercümân-ı Ahvâl'i 1862'de Şinasi'nin çıkarmaya başladığı ve Namık Kemal'in devam ettirdiği Tasvîr-i Efkâr, 1866'da başyazarlığını Ali Suavi'nin yaptığı Muhbir, 1872'de Kemal'in başyazarlığını yaptığı İbret, 1873'te Ebüzziya Tevfik'in çıkardığı Hadîka, 1875'te başyazarlığını Kemal Paşa-zâde Said'in yaptığı Vakıt, 1876'da başyazarlığını Şemsettin Sami'nin yaptığı

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 129.

² Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e.

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e. s.127.

⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e. s. 141.

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e. s. 141.

Sabah takip ederler."⁶ O dönem için yeni bir tür olan gazetenin Osmanlı ülkesinde ikinci örneğini sunan Cerîde-i Havâdis, edebiyat dünyasına yeni bir türün girmesine vesile olmuştur. Tiyatroya ait makaleleri yayımlayan gazete, bazı tiyatro sahnelerinin tercümesini de okuyucularıyla buluşturur.

İlk yerli piyes yazımına 1844 yılından itibaren⁷ başlanır. Hayrullah Efendi'nin kaleme aldığı *Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşenî* isimli eseri her ne kadar yayınlanmamış olsa da tiyatro için önemli bir eser sayılmaktadır. Tanzimat döneminin ilk tiyatro eseri Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*'dir. Görücü usulü ile evliliğin tenkit edildiği bir perdelik bu tiyatro eseri *Tercümân-ı Ahvâl*'de yayınlanmıştır. Recaizade Mahmut Ekrem, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Abdülhak Hamit Tarhan ve Şemsettin Sami gibi yazarlar da tiyatro alanında eser vermişlerdir.

1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle beraber Tanzimat dönemi ikinci safhaya girer. "*İkinci Abülhamid, "Batıcılığı" Batı'nın tekniğini, idari sistemini ve bilhassa askerî teşkilatını ve eğitimini alma şeklinde anlıyor; bunun yanında Müslümanlığı tebaası arasında güçlendirmeye çalışıyordu. Bu amaçla Harbiye, Mülkiye ve Askerî Tıbbiye'nin programları geliştirilmiş, okullarda bilgili bir kuşak yetiştirilmiştir.*"⁸ Abdülhamid Han, özellikle eğitim alanında yaptığı yeniliklerle bu döneme damgasını vurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Batı dünyasına açılması birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. Bu yenilik cereyanı en fazla edebiyatta hissedilmiştir. Yeni Türk Edebiyatı olarak isimlendirilen bu yeni dönemde yazarlar en çok Fransız Edebiyatı'ndan etkilenmişlerdir. Yeni edebi türler denenmeye başlar. Hikâye, roman ve tiyatro bunlardan bazılarıdır. "*Namık Kemal'in önce iki cild olarak düşünüp yalnız bir cildini yayımlayabildiği Cezmi(1881) ise, Türk edebiyatının ilk tarihî romanıdır. Konusunu 16.asırdaki Türk-İran savaşlarından alır.*"⁹ Edebiyatımızdaki ilk tarihî romanı yazan Namık Kemal'in romanlarındaki sanatkârane üslûp¹⁰ gelecek roman yazarlarına da misal teşkil etmiştir. "*Tanzimat'ın ilk nesli edebiyatı "sosyal ve*

⁶ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995, s. 27-28.

⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 144.

⁸ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 15.

⁹ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995, s. 77.

¹⁰ Kenan Akyüz, a.g.e. s. 78.

*manevî bünyeyi düzenlemek ve eğitmek” için bir vasıta saydığı halde, Ekrem ile edebiyat “sosyal hizmetten” çıkarak “kendi kendisinin hizmetine” girer ve böylece, “sanat için sanat” formülü rağbet görmeye başlar.”¹¹ Türk şiirine yenilikler getiren bir yazar olan Recaizade Mahmut Ekrem ile şiir gerçek estetik değerini alır. “Romancı neslinin ilk yazarı Ahmet Mithat Efendi’dir. Sadece bahis konusu yıllar arasında (1870-1876) bu türde büyüklü küçüklü o yedi hikâye/roman yazan Ahmet Mithat (1844-1912) *Letâif-i Rivâyat* adını verdiği uzun bir seri içinde (1870-1893 yıllarında 25 adet cep kitabıyla her biri 36 ilâ 228 sayfa arasında değişen 29 hikâye/roman) yine aynı yıllarda bunlardan on ikisini yayımlar.”¹² Ahmet Mithat Efendi, yalnızca roman türünde eser vermemiştir. Hikâye, tiyatro gazete ve seyahatname gibi alanlarda da kalem oynatmış bir yazardır. “Tanzimat’tan önce kısmen kaldırılmış olmakla beraber, uygulamada Tanzimat’tan sonra da devam eden esaret müessesesini hikâye ve romanlarında (*Esaret, Firkat, Hasan Mellâh, Dünyaya Geliş*) ilk tenkid eden yazar Ahmet Mithat’tır.”¹³ Ahmet Mithat Efendi, edebiyat alanında birçok ilke imza atmış ve kendisinden sonra gelen yazarları etkilemiştir. “Namık Kemal, Şemseddin Sami ve Ahmet Mithat gibi düşünürlerse kadının kamusal alanda eğitimini ve erkekle eşit statüye sahip oluşunu bir medeniyet projesi emsalinde kabul etmekteydiler.”¹⁴ Kadın-erkek eşitliğini savunan ve kadınlarında çalışma hayatında var olması gerektiğini düşünen Ahmet Mithat Efendi, o dönemde kadın yazarların ortaya çıkışında oldukça etkili olmuştur. Fatma Aliye Hanım, Gülnar Hanım, Makbule Leman, Şair Nigâr ve Halide Edip bu yazarlardan bazılarıdır. “Ahmet Mithat Efendi, onların varlığını kültür seviyemizin gelişme göstergesi olarak görür. Bunda resmî olarak devletin rolünü aşikâr şekilde sivil olarak kendisinin rolünü zımnî şekilde vurgulamayı da unutmaz.”¹⁵ Fatma Aliye Hanım, edebiyat dünyasına girerken Ahmet Mithat Efendi’nin, kendisine destek oluşunu *Fatma Aliye’nin Cevabı-Üstad-ı Erkemim* isimli makalesinde anlatmıştır.*

¹¹ Kenan Akyüz, a.g.e. s. 49.

¹² Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 68.

¹³ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995, s. 74.

¹⁴ Ömer Çaha, *Sivil Kadın-Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 87.

¹⁵ Sema Uğurcan, “Ahmet Mithat Efendi ve Elinden Tuttukları”, Nüket Esen-Erol Koroğlu, *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 299.

Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım ile beraber *Hayal ve Hakikat* isimli bir kitap yayımlar. *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrirre-i Osmaniye'nin Neşeti* adlı kitapla Fatma Aliye Hanım'ın biyografisini anlatır. Ahmet Mithat Efendi'nin elinden tuttuğu Fatma Aliye Hanım, edebiyatımızın önemli isimlerindedir.

1. 1. FATMA ALİYE HANIM'IN HAYATI VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

Fatma Aliye Hanım, 27 Rebiyülâhir 1279/22 Ekim 1862 tarihinde İstanbul'da doğar. “*Fatma Aliye Hanım'ın büyük dedesi, Prut Harbi'nde yararlıklar gösteren ve Topaloğlu lakabıyla tanınan Yular Kıran Ali Efendi'dir.*”¹⁶ Fatma Aliye Hanım'ın babası Ahmet Cevdet Paşa ve annesi Adviyeye Rabia Yularkıranoğlu'dur. Ahmet Cevdet Paşa, hem devlet adamlığıyla hem de kaleme aldığı kitaplarla dönemin önde gelen isimlerinden biridir.

Küçük denecek yaşta okumayı öğrenen Fatma Aliye Hanım, ağabeyi Ali Sedat Bey için tutulan hocalardan dersler alır. Edebiyat ve coğrafya ile iştigal ederken Fransızcaya da merak salar. Bir müddet kendi çabalarıyla Fransızca'yı ilerletmeye çalışır ve daha sonra İlyas Matar Efendi'nin yanında üç yıl talebelikte bulunur. “*Yabancı dil olarak, önce babasından Arapça ve Farsça, daha sonra özel olarak Fransızca dersleri alır ve bu dilleri ana dili gibi konuşup yazmaya başlar. Bu dillerden çeviriler yapacak, makaleler yazacak bir düzeye erişir.*”¹⁷ Fatma Aliye Hanım'ın kimya ilmiyle de ilgilendiğini belirten Ahmet Midhat Efendi, kadınların sadece roman okuduğunu söyleyenlere Fatma Aliye Hanım'ın bu durumunu anlatarak cevap verir. “*Biraderleri Ali Sedat Beyefendi Hazretleri'nin kimya derslerini tecrübeten dahi tevsi için konakta vücuda getirdikleri küçücük bir kimyahaneden de hanım müşarünileyha gereği gibi istifade etmişler.*”¹⁸ Fatma Aliye Hanım, ilk olarak Ahmet Mithat'ı *Letaif-i Rivayât* adlı eseri ile tanır. Ardından *Hace-i Evvel*, *Hasan Mellah* ve *Kırk Ambar*'ı okur. Babasının tayinleri sebebiyle Halep,

¹⁶ Ömer Nida, *Kadın Romancılarımız-Başlangıcından Günümüze*, Gerçek Sanat Yayınları, İstanbul 1991, s. 11.

¹⁷ Taha Toros, *Mazi Cenneti*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 208.

¹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrirre-i Osmaniye'nin Neşeti*, Yay.Hzl. Müge Galin, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 66.

Yanya ve Şam gibi şehirlerde bulunan Fatma Aliye Hanım'a bu yerlerdeki edindiği izlenimler daha sonra kaleme alacağı eserlerine büyük katkı sağlayacaktır.

Fatma Aliye Hanım, 16 yaşındayken Abdülhamid Han'ın yaverlerinden olan yüzbaşı Faik Paşa ile evlenir. 1880 yılında Hatice, 1884'de Ayşe, 1900'da Nimet ve 1901'de ise İsmet olmak üzere dört kız evlat sahibi olmuştur. Evliliğin ilk yıllarında eşi ile bazı konularda anlaşmazlık yaşar. Ahmet Midhat Efendi bunu eşler arasındaki denklik hususuna bağlar. Birbirlerine hem kültürel hem de sosyal olarak denk olmayan insanların evliliklerinde sorunların çıkacağını ifade eder. “*Velime cemiyetinin akdiyle yeni zevç zevce birbirine gereği gibi alıştıktan sonra ilmiyat ve edebiyat ve hikemiyat üzerine bahsetmek sırası gelmiş ve o yolda söze başlanmışsa da Faik Paşa'nın ulüm ve maarif-i askeriyesi, Fatma Aliye Hanımefendi'nin edebiyat ve hikemiyattan mevcut olan behresiyle tevafuk edemeyince iş başkalaşmış.*”¹⁹ Bu sebeple Fatma Aliye Hanım, bir süre kültürel anlamda beslenme imkanı bulamaz. Ancak evliliklerinin üzerinden on yıl geçer ve eşi Faik Paşa, Fatma Aliye Hanım'a edebiyatla iştiğal etmesi için izin verir.

Fatma Aliye Hanım, Eugène Sue'nin *Les Sept Pechés Capitatux* adlı eserinin Gurur bölümünü tercümesiyle edebiyat âlemine ilk adımını atmış olur. Fakat başka bir yazarın bu eserin Şikemperverlik bölümünü çevirip yayımlaması üzerine kendi tercümesini yayımlamaktan vazgeçer. 1899 yılında George Ohnet'nin *Volonté* isimli romanını çevirip Mütercime-i Meram müsteârıyla yayımlar. Dönem, bir kadın yazarın tercüme alanında kalem oynatmasına pek müsait olmadığı için çevirinin Fatma Aliye Hanım'ın ağabeyi Ali Sedat Bey tarafından yapıldığı düşünülür. Çevirinin birkaç nüshası dönemin bazı gazete ve yazarlarına gönderilir. Ahmet Midhat Efendi'ye de bu nüsha ulaşır ve çeviriyle ilgili *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*'nde bir yazı kaleme alır. Yazıda çevirinin başarılı olduğunu söyleyerek mütercimesini över. Fatma Aliye Hanım da bunun üzerine Ahmet Midhat Efendi'ye teşekkür mektubu gönderir. Ahmet Midhat Efendi, sanılanın aksine çevirinin Ali Sedat Bey tarafından değil Fatma Aliye Hanım tarafından yapıldığını vurgular.

1891 yılında Ahmet Midhat Efendi ile birlikte *Hayal ve Hakikat* adlı bir roman yayımlarlar. Fatma Aliye Hanım, bu kez Bir Kadın müsteârını kullanır. İki

¹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharirre-i Osmaniye'nin Neşeti*, Yay.Hzl. Müge Galin, İsis Yayımcılık, İstanbul 1998, s. 70.

bölümden oluşan romanın Vedad bölümünü Fatma Aliye Hanım, Vefa bölümünü ise Ahmet Midhat Efendi yazmıştır. Fatma Aliye Hanım, romanda kadın duygularına yer yer tercüman olurken bazı yerlerde onun kadın kimliğinden soyunma çabaları da göze çarpar. Vefa'nın aşkıyla hayal âleminde yaşayan Vedad'ın yirmi yaşını geçtiği halde evliliği düşünmemesi bu duruma örnek teşkil eder. Ahmet Midhat Efendi ise erkeklerin duygu ve düşüncelerini yansıtırken oldukça sade ve mantığın egemen olduğu bir üslûp kullanmıştır. Romanın 'çift dilli bir anlatı'²⁰ olması edebiyatımız için büyük önem arz etmektedir.

Fatma Aliye Hanım, ilk defa kendi ismini kullandığı eseri *Muhâdarât*'ı 1892 yılında yayımlar. Bu romanda toplumun çeşitli katmanlarından insanları anlatırken çok eşlilik, esaret, kadının eğitimi ve evlilik gibi konuları inceler. Aynı yıl *Nisvân-ı İslam*'ı kaleme alır. Üç bölüm olan bu eserde Avrupalı seyyahların Doğu kültürüne ait soruları cevaplandırılmıştır. Eserin ilk bölümünde cariyelik mevzusu ile Hz. İsa ile ilgili bir takım yanlış bilgiler ele alınır. İkinci bölümde çok eşlilik, kadın hukuku, boşanma ve tesettür konuları incelenir. Üçüncü bölümde ise konu kadın hukuku ve modadır.

Fatma Aliye Hanım, 1896 yılında *Refet*'i yayımlar. *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*'nde yayımlanan romanın konusu şöyledir: Bir cariyenin kızı olarak doğan Refet, bebekliği ve çocukluğunda gıdasızlıktan dolayı sık sık hastalanır. Annesi Binnaz çocuğunu yetiştirmek için türlü mihnetlere katlanır. Romanın sonunda Refet öğretmen olur. Fakat Binnaz kızının öğretmenlik sevincini kısa süre yaşadıktan sonra ölür. 1898 yılında yayımlanan *Ûdî*'de yazar romanın başkahramanı Bedîa'nın şahsında kadının çalışma hayatını ve bu süreçte yaşanan zorlukları anlatır. Fatma Aliye Hanım'ın *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edilen ve *Ûdî* ile aynı yıl yayımlanan *Levâiyih-i Hayât* isimli mektup-romanında, kahramanların birbirlerine gönderdikleri on bir mektup aracılığıyla sadakatsizlik, aldatma, doğru eş seçimi ve eşler arasındaki denklik gibi konular ele alınır.

Fatma Aliye Hanım, çok eşlilik konusunu ele alan Mahmud Esad Efendi'nin *Taaddüd-i Zevcât* isimli makalesine *Taaddüd-i Zevcât Zeyl* makalesiyle cevap verir. 1899 yılında yayımlanan bu makalede Fatma Aliye Hanım, çok eşlilik mevzusundaki

²⁰ Bahriye Çeri, *Hayal ve Hakikat-Bir Kadın ve Ahmet Midhat Efendi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Vakfı, İstanbul 2005.

yaygın kanaate karşı çıkar. İslamiyet'in çok eşliliği emretmediğini yalnızca bazı hallerde çok eşliliğe izin verildiğini belirtir.

Fatma Aliye Hanım, babası Ahmet Cevdet Paşa'dan da dersler almıştır. Bu derslerin en önemlileri felsefe ve tarihtir. “*Hele bir aralık Aristo ve Felatun ile İbn Rüşd ve İmam Gazzali'nin hikmetleri arasında bir mukayeseye girişilmişti ki Fatma Aliye Hanımefendi bu mukayesatı Dekart ve İspinoza ve Darwin ve Ogust Kont gibi Avrupa hükemasının hikmetlerine kadar tevsi eyleyerek ezcümle mevrîd-i hayat ve ahval-i ruha dair karalamış oldukları şeyleri bu abd-i âcize gönderdiklerinden hâlâ mahfuzumuzdurlar.*”²¹ Ders sürecinde sürekli beslenen Fatma Aliye Hanım, felsefeyle ilgili düşüncelerini *Hanımlara Mahsus Gazete*'de 1898-1899'da tefrika edilen *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* ve 1899-1900'de tefrika edilen *Tedkik-i Ecsam* isimli eserlerinde kaleme alır. *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*'de filozofların hayatlarını genel hatlarıyla anlatır. *Tedkik-i Ecsam*'da ise felsefenin ele aldığı birçok konuya değinir. Sofizm, Materyalizm, Atomizm ve Monadoloji mezhebi bu konulardan birkaçıdır. “*İlk kadın romancımız, düşünürümüz, çevirmenimiz, araştırmacımız olan Fatma Aliye Hanım, aynı zamanda hatipti de. 1897 yılında Türk-Yunan savaşı dolayısıyla, askerlere ve asker ailelerine yardımı amaçlayan Cemiyet-i İmdadiye'yi o kurmuştur. Bu vesileyle yaptığı konuşmalar, yardım sağlanmasında etken olmuştur.*”²² Fatma Aliye Hanım bir yandan toplumu aydınlatan eserler verirken diğer yandan da savaş yorgunu halk için yardım çalışmaları başlatır. Hilâl-i Ahmet Cemiyeti'nin ilk kadın üyesi iken yaptığı çalışmalar ödüllendirilir.²³

Fatma Aliye Hanım'ın *Nâmdân-ı Zenân-ı İslamiyân* isimli eseri düzenli olmamakla birlikte 1899-1901 yılları arasında *Malûmat Gazetesi*'nde tefrika edilmiştir. Eser daha sonra kitap olarak yayınlanmamıştır. Fatma Aliye Hanım, bu eseri bir takım oryantalist yazarların, Türk ve İslam dünyasındaki kadınların eğitim ve öğretimine önem verilmediği iddialarına cevap vermek ve İslam kadınlarının mevkilerinin ve eğitim durumlarının şimdiki hallerinden çok daha ileride olduğunu göstermek için kaleme almıştır. 1902 yılında *Musavver Fen ve Edebiyat Mecmuası*'nda tefrika edilen *İstilâ-yı İslam*'da İslam dininin dünyanın çeşitli

²¹ Ahmet Midhat Efendi, *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharirre-i Osmaniye'nin Neşeti*, Yay.Hzl. Müge Galin, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 75-76.

²² Taha Toros, *Mazi Cenneti*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 210.

²³ Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Evrakları-21 nolu büyük zarf/10 nolu belge

ülkelerine yayılma nedenleri ve Hıristiyanların misyonerlik faaliyetleri anlatılmaktadır.

Fatma Aliye Hanım'ın son romanı olan *Enîn* ise 1910 yılında yayımlanır. Romanın temel meselesi olan evlilik üzerinden esaret, eğitim, giyim ve iktisat meseleleri anlatılır.

Fatma Aliye Hanım'ın tarihî meselelere bakışını ortaya koyan iki önemli eseri vardır. 1913 yılında yayımlanan *Kosova Zaferi ve Ankara Hezimetini* isimli eserinde tarihte önemli olan iki savaş üzerinden padişahları ve onların dönemlerini anlatır. Aynı yıl yayımlanan *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*'nda ise yakın tarihte yaşanan olayları aktarır. Fatma Aliye Hanım, babasından aldığı tarih derslerindeki bilgi ve yorumlarını bu iki eserinde kullanmıştır.

1926 yılında küçük kızı İsmet'in Hıristiyan olduğunu öğrenen Fatma Aliye Hanım, artık edebiyat âleminde kalem oynatmaz. Ahmet Cevdet Paşa'dan kalan tüm mal varlığını kızını arama yolunda harcar. 1928 yılında ise eşi Faik Paşa'yı kaybeder. 1934'te soyadı kanunu ile Topuz soyadını alır. 13 Temmuz 1936 yılında İstanbul'da vefat eder. Fatma Aliye Hanım Feriköy Mezarlığı'nda medfundur. "*Fatma Aliye Hanım, -cenaze töreninde bulunduğum ve kendisi hakkında o günlerde bir makale de yazmış olduğum için, kesin olarak belirtmek isterim ki- 1936 yılının Temmuz ayında vefat etti. Ölümü üzerine M. Turhan ile benden başka, yazı yazan olmadı! Basınımız, ölümünü kısa haberler arasında verdiler.*"²⁴ Birçok edebiyat tarihi kitabı Fatma Aliye Hanım'ın ölüm tarihini yanlış yazar. 1924, 1926 şeklinde belirtenler vardır.

2. FATMA ALİYE HANIM'IN FİKİRLERİ

2.1. EĞİTİM

Tezimizin eğitim adlı ilk bölümünde Fatma Aliye Hanım'ın kadının eğitimi, çocuk eğitimi, inâs mektepleri ve misyonerlik faaliyetleri gibi konulardaki fikirleri incelenerek eğitimin dönem ve dönem sonrasını etkileyen hususları üzerinde durulmuştur.

²⁴ Taha Toros, *Mazi Cenneti*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 211.

2.1.1. Kadının Eğitimi: “İyi Kadın, İyi Aile, İyi Millet”

19.yy, Osmanlı Devleti’nde değişim ve dönüşümün adı olmuştur. İdari ve askeri alanlarda yeniliklerin yapılmasıyla toplum modernleşme yolunda ilk adımını atmış oluyordu. Şüphesiz bu yeniliklerin en önemlisi eğitim ve özellikle kadının eğitimi alanında yapılan yeniliklerdir. Çünkü kadın “toplumun yarısını teşkil ettiği”²⁵ için onunla ilgili yapılan projelerden bütün bir toplum nasiplenecektir. “*Mahmud Esad gibi geleneksel/İslamcı düşünürler Osmanlı’nın kurtuluşunu Asr-ı Saadet dönemine dönmekte bulurken daha modern çizgide kalan Namık Kemal, Şemseddin Sami, Fatma Aliye ve Ahmet Midhat gibi düşünürlerse kadının kamusal alanda eğitimini ve erkekle eşit statüye sahip oluşunu bir medeniyet projesi emsalinde kabul etmekteydiler.*”²⁶ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi* isimli eserinde Tanzimat döneminde batılılaşmanın birçok kesim tarafından farklı yorumlandığını ifade eder. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi yazarlar ilk dönem Tanzimatçıları “*Yüzeysel Batılı*”²⁷ olmakla eleştirirler. Batılılaşmanın İkinci Abdülhamid döneminde daha iyi anlaşıldığını düşünen Şerif Mardin, bu durumu yeni okulların ve yabancı dil bilenlerin hızla artmasıyla ilişkilendirir. “*İkinci Abdülhamid, “Batıcılığı” Batı’nın tekniğini, idari sistemini ve bilhassa askerî teşkilatını ve eğitimini alma şeklinde anlıyor; bunun yanında Müslümanlığı tebaası arasında güçlendirmeye çalışıyordu.*”²⁸

Tanzimat dönemi yazarları gibi Fatma Aliye Hanım da kadının eğitimi üzerinde durmuştur. Gerek makalelerinde ve gerekse kitaplarında örnek olarak çizdiği kadın tipleri eğitilmiş ve sürekli okuyan kadınlardır. *Muhâdarât*’ta Fazılâ, *Enîn*’de Sabahât, hem Doğu hem de Batı ilimlerini öğrenmiş, ellerinde sürekli kitap bulunan örnek karakterlerdir.

Osmanlı ilk dönem kadın hareketinde dayanak ve referans noktası İslam dinidir. Fatma Aliye Hanım, eğitimde kadın ve erkek gibi bir ayrımın olmaması gerektiğini, bu ayrımın sanılanın aksine İslam dininde söz konusu olmadığını söyler. ‘İlim Çin’de dahi olsa alın’ hadisi şerifinin tüm insanları kapsadığını ifade eder.

²⁵ Ömer Çaha, *Sivil Kadın-Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 87.

²⁶ Ömer Çaha, a.g.e, s. 87.

²⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 13.

²⁸ Şerif Mardin, a.g.e, s. 15.

“Beşikten mezara kadar tâlib-i ilme ve ilmi Çin’de dahi olursa almaklığa memur olmakta kadın ve erkek ayrılmadığı cihetle istidâd ve heves ve arzuya göre tahsîl ve talîmde nisvânın dahi ilerlemesi Avrupaca olduğu gibi İslamlarca dahi makbûl ve mergubdur.”²⁹ Fatma Aliye Hanım, akademik eğitim içerisinde edebiyat ve güzel sanatların eğitimine de yer verir.

Fatma Aliye Hanım, *İstilâ-yı İslam*’da bir zamanlar resim yapmak yasakken şimdilerde açılan okullar vasıtasıyla ‘Müslüman gençlerin’ yeteneklerini ortaya çıkarma imkanına kavuşmuş olduklarını söyler. *Sanayi-i nefise mektebimizde genç Müslümanlarımız kara kalem ve yağlı boya resimler ile heykeltıraşlık sanayi-i nefise’sini tahsîl eylemektedirler.*³⁰

Fatma Aliye Hanım’ın, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân* isimli eserinde de kadınların eğitimiyle ilgili düşüncelerini bulmak mümkündür. Bir takım oryantalist yazarların, Türk ve İslam dünyasındaki kadınların eğitim ve öğretimine önem verilmediği iddialarına cevap vermiştir. Kadınların okutulmadığını söyleyenlere karşı bizzat kendisinin, babasının eğitiminden geçtiğini, ilim ve edebiyat alanında teşvik edildiğini belirtir. “Pederlerimiz bizi kadınların tadrîsine itina olunmadığı bir zamanda okuttular, bu cihetle ekseriyetinden temyiz eylediler. Şimdi ise pederlerin ekserisi kız evlatlarının talîm ve tadrîsini bir vazife bilirler.”³¹ Bu durum, Fatma Aliye Hanım’ın kadının eğitimi için tek yöntem olarak örgün eğitimi göstermediği, Osmanlı kadınının en önemli eğitim alanı olarak ev ve konak içini göz ardı etmediğini gösterir.

Fatma Aliye Hanım, erkeği yok sayan bir kadın hareketini desteklemez. Ona göre, kadının terakkîsinde erkekle kadın birlikte çalışmalıdır. Fatma Aliye Hanım, kadınların eğitimi mevzusunda dönemin bazı bilgili ve eğitilmiş erkeklerinin oldukça gayret gösterip çalıştıklarını ifade eder. “Bizde erkeklerimizin talîm ve tahsîl-i nisvân hususundaki gayretleri gayr-i münkirdir. Bunu inkâr etmemeliyiz ki terakkiyât-ı nisvâniyemizin bugünkü derecesi bir takım müterakkî ve mütemeddin erkeklerimizin semere-i say’idir.”³² Fatma Aliye Hanım, kadınların eğitim alanındaki başarılarının

²⁹ Fatma Aliye Hanım, “Talîm ve terbiye-i benât-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Kânûn-ı evvel 1311/6 Ocak 1896, Sayı 37, s. 1-2.

³⁰ Fatma Aliye Hanım, *İstilâ-yı İslam*, Musavver Fen ve Edebiyat Mecmûası, İstanbul 1902, s. 40.

³¹ Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân*, Malûmat Gazetesi, 1899-1901.

³² Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

geleceğe dair ümit verici olduğunu düşünür. “*Lakin kadınlarımızda bu zeka ve istidâd ve erkeklerimizde dahi insâf ve insaniyet var iken bu uzun görülen yolun az müddet de kat’i kabildir.*”³³

Bu konuyla ilgili olarak *Nisvân-ı İslam ve Bir Fransız Muharriri* başlıklı makalesinde Emile Juliare’ın *Şark Kadınlarıyla Garb Kadınları* adlı kitabını baz alarak hem oryantalist yazarların düşüncelerine yer vermiş hem de kendi düşünceleri aracılığıyla meselenin iç yüzünü açığa kavuşturmaya çalışmıştır. Emile Juliare, kitabında Türk kadınlarının okuma-yazma bilmediklerini, evlerinde minder üstünde oturarak sakız çiğnediklerini ve eşlerinden her fırsatta kıyafet istediklerini anlatır. Türk kadınlarını tamamen hazcı ve herhangi bir ilimle işigali bulunmayan insanlar olarak tasvir etmiştir. Fatma Aliye Hanım ise Emile Juliare’ın bu yorumuna karşı çıkar: “*Mösyö <Juliare>ın İstanbul’da yedi sene değil yedi saat bulunması sabahları akın akın küçücük kız çocuklarımızın ellerinde çantaları ve büyücek hanım kızlarımızın da sırtlarında yeldirmeleri, yeldirmenin kolları üzerinde buldukları sınıfların işaretini meşar şeritleri olduğu halde iptidaiye ve rüşdiye mekteplerine gittiklerini görmek kâfi idi.*”³⁴ Emile Juliare’ı Osmanlı ülkesini sathi nazarla okuyan oryantalist bir yazar olması hasebiyle eleştiren Fatma Aliye Hanım, ülkedeki kadınlar ve kız çocuklarının durumlarını anlatarak meseleyi aydınlatmıştır. Emile Juliare, kadınların okuma mevzusunda ileri giderek kadınların okutulmamasının Kuran-ı Kerim kaynaklı bir emir olduğunu söylemiştir. “*Kadınların tahsil ve terbiyelerini Kuran-ı Kerim’in men eylediğini söylüyor.*”³⁵ Fatma Aliye Hanım’ın devrin oryantalistlerinden hareketle verdiği bu bilgiler; Doğu’yu kadın üzerinden negatif bakış açısıyla inceleyip Avrupalı oryantalistlerin geldiği durumu göstermesi açısından önemlidir.

Fatma Aliye Hanım ne İslam dininde ne de Osmanlı da kadını hakir gören bir anlayışın olduğunu söyler. Öyleyse kadınların bugünkü duruma gelmelerinin sebebi nedir diye sorar ve şu şekilde cevap verir: “*Biz Acemlerin edebiyatını ve şiiriyatını*

³³ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

³⁴ Fatma Aliye Hanım, “Nisvân-ı İslam ve Bir Fransız Muharriri”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 12 Recep 1314/17 Aralık 1896, Sayı 91, s. 5-6.

³⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

*mal-ı ganâimden olarak alıp getirdiğimiz gibi terbiye-i nisvâna dair olan bazı âdâtlarını da almışız. İşte o âdâtı mucibince de kadınlarımız bu hale getirilmiştir.”*³⁶

Fatma Aliye Hanım kadınların eğitim alanında giderek geri planda kalmalarını Osmanlı Devleti’nin İran seferlerine bağlar. Osmanlı, fetihlerinde İran’ın ilim ve edebiyatını almakla kalmamış aynı zamanda bir takım ‘adât’larını da almıştır. İran’da kadınlar toplum tarafından ‘hâkir’ görülmektedir. “*Osmanlı kadınlarının bu cehaline düşmeleri pek çok zamandan beri değildir. Ancak Osmanlıların Acemistan’a olan fütûhâtından beri başlamıştır. O zamanda Acemlerde kadınlar pek hâkir tutulur ve hal-i cehalette bulundurulur idi.*”³⁷ Fatma Aliye Hanım’ın bu tespiti, Osmanlı kadınının Fars kültürü nedeniyle geri kaldığı söylemi, Meşrutiyet döneminde Türkçülük hareketinin genel söylemlerinden biri olur. Türkçülük hareketinin öncülerinden olan Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* isimli eserindeki şu sözleri Fatma Aliye Hanım’ın Acemlerle ilgili bu tespitini destekler mahiyette olup dönemin bakış açısını yansıtmaktadır: “*Türklerin gerek aile ahlâkında ve gerek nehtî ahlâkta ne kadar yüksek olduklarını yukarıki fasıllarda gördük. Hâlihazırda Türkler, tamamiyle bu eski ahlâkı kaybetmişlerdir. İran ve Yunan medeniyetlerinin tesiriyle kadınları esarete düşmüşler, hukukça dûn ve derekeye inmişlerdi.*”³⁸

Fatma Aliye Hanım’ın Oryantalizme tepki olarak geliştirdiği kadının eğitimi ile ilgili görüşleri içerisinde geleneksel ve modern eğitim tarzı ile ilgili yaklaşımları ayrıca kayda değerdir. Alafranga eğitimin tümüyle mükemmel bir eğitim türü olmadığını düşünür. Batı’dan her ne gelirse aynen kabul edip tatbik etmenin doğru olmadığını belirtir. Böylece Fatma Aliye Hanım hem yanlış batılılaşmayı hem de Batı’nın hiçbir terakkiyatını kabul etmeyen zevatı eleştirir. “*Mesela evvel herkes eliyle yemek yer ve yağ kokusu da ellerden güç çıkar idi. Alafranga’da çatal ve bıçak ile yemek yenildiği görülmüş de bize de bu âdât alınmış. Ama pek kolay taammüm edememiş ha! Heman şimdilerde ekseriyetle kabul olunmuş ise de iptidasında adeta günah add edilmiş.*”³⁹ Fatma Aliye Hanım’ın eleştirdiği züppe tipleri ve yanlış batılılaşma olgusu Tanzimat dönemi edebiyatının karakteristik özelliğinin

³⁶ Fatma Aliye Hanım, “Talîm ve terbiye-i benât-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Kânûn-ı evvel 1311/6 Ocak 1896, Sayı 37, s. 1-2.

³⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

³⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Hzl. Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 692, Ankara 1986, s. 163.

³⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

yansımasıdır. Dönem yazarları, romanlarında alafranga züppe tiplerini çizerek yanlış batılılaşmayı eleştirmişlerdir. Recai-zâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda Bihrûz Bey, Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâton Bey ve Râkım Efendi*'sinde Felâton Bey züppe tiplerini temsil ederler. Fatma Aliye'nin romanlarında da bu züppe tipine eleştiri söz konusudur.

Fatma Aliye Hanım, ülkede terbiye noktasında bir 'karışıklığın' var olduğunu belirtir. Bir Fransız mürebbiyenin Fransız terbiyesi vermesi keza İngiliz mürebbiyenin İngiliz terbiyesi vermesi 'Osmanlılık' açısından son derece olumsuz bir tablonun ortaya çıkmasına sebep olur. Bu sebeple Fatma Aliye Hanım'a göre terbiye 'Türklük ve Osmanlılık' baz alınarak verilmelidir.

Öte yandan Fatma Aliye Hanım'ın hayatında bir Fransız mürebbiye önemli rol oynar ve romanlarında ideal kadınlar Batılı mürebbiyelerden eğitim alır. Babası Fransız, annesi İngiliz olan Matmazel Alfa'yı hem öğretmen hem arkadaş olarak gören Fatma Aliye Hanım, mürebbiyesinden Fransızca, tarih ve edebiyat gibi dersler alırken kendisi de öğretmene Türkçe öğretir. Ahmet Mithat Efendi'nin kaleme aldığı *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* isimli eserinde Matmazel Alfa'yı, Fatma Aliye Hanım'dan dinleme imkanını buluruz. "*Mösyö Faber tahut Hakkı Efendi'nin kızı Matmazel Alfa'yı dahi elbette biliyorsunuz. Fransızcayı ileri götürmekte bu matmazelle ettiğim refakatini pek büyük bir yardımcı olmuştur. Vakıa Matmazel Alfa o zaman yaşça aramızda bir tenasüp yoksa da ahlak ve etvarca o kadar müşabehet vardı ki refakatimizin tamamıyet ü mükemmeliyetini işte bu müşabehet temin eyledi. ... Öyle hevesat-ı beyhude erbabından olmayıp gayet ciddi tavırlı bir kız olduğu gibi benim de çocukluk halimde bile malayani şeylerle iştigale hevesim olmayıp pek sakin tabiatlı bir şey olduğumdan birbirimizi sevdik. Başka vakitler ve başkalarıyla ikimiz dahi sükûtu zevzekliğe tercih eylediğimiz halde ikimiz yalnız kaldıkça o kadar çok söyleşirdik ki sanki sözlerimizi birbirimize saklıyoruz zannolunurdu. Ben bu kızda yalnız muhtaç olduğum muallimeyi bulmuş sayılmazdım. Muhtacı olduğum bir de arkadaşı kendisinde bulmuştum.*"⁴⁰ diyen Fatma Aliye Hanım'ın hayatı ile makalelerinde mürebbiye ile ilgili dile getirdiği düşünceleri çelişmektedir. Bu çelişkiyi açıklamak için konuya biraz daha eğilmek

⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti*, Yay.Hzl. Müge Galin, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 61.

gerekir. Modernleşme döneminde mürebbiye, aristokrat – Batılı ailelerde çok tercih edilmiş fakat zamanla bu mürebbiyelerin eliyle toplumun yapısının yavaş yavaş değişmeye başladığı görüşmeye başlamıştır. Bu durum Fatma Aliye Hanım’ın içine düştüğü çelişkiyi daha açık bir şekilde anlatır. “*Batıya duyulan hayranlık ve sosyal kırılmalar neticesinde oluşan alafranga konak-köşk aileleri için, çocuklarının batılı eğitim alması zorunluluk addedilir olur. Erkek çocukları eğitimin her olanağından yararlanabiliyorlarsa da aynı şey kız çocukları için geçerli değildir. Bu yüzden her konakta bir ecnebi mürebbi ve mürebbiye, kız çocuklarını eğitmek, terbiye etmek amacıyla yerlerini alır.*”⁴¹ Mürebbiyelerin elinde batılı tarzda eğitim alan çocuklar zamanla kendi değerlerinden uzaklaşırlar. Bundan dolayı Fatma Aliye Hanım, çocukların özlerinden kopmamaları için verilen eğitimin ‘Türklük ve Osmanlılık’ eksenli olması gerektiğini ifade eder. “*İşte bu hikmete mübnidir ki gençlerin talim ve terbiyesi için olur olmaz analar babalardan ziyade efkârı selim, ahlâkı müstakîm muallimlerin, mürebbiyelerin vüsatine lüzum görülmüştür.*”⁴² Mürebbiyelerin çocuk eğitimindeki gerekliliğine değinmiştir. Fakat çocuğu mürebbiyenin eline vererek gerisine karışmayan, çocuğunun sadece para ihtiyacını karşılayan ebeveynlere de itiraz etmiştir. Ona göre mürebbiye-ebeveyn ilişkisi sağlam olursa çocuğun eğitimi ve terbiyesi de o derece sağlam olur.

Fatma Aliye Hanım için önemli olan güzel terbiyedir. Güzel terbiye ise gerek alafranga gerekse alaturka eğitimin içinde bulunur. Terbiyenin toplumun eğitilmesinde büyük rolü olduğuna inanır. Ahlâka mugayir birçok hareket ve davranışın terbiye ile düzelebileceğini belirterek bu konuda örnekler verir: “*Mesela terbiye sirkâti, sarhoşluğu, fuhşu, rezaleti men eder. Ebeveyn evladına her muallim şakirdânına bunları anlatır, öğretir. Hüsn ahlâk sahibi olup terbiyeyi kabule müstâid bulunanlar kötünün teczisesine dûçâr olmaksızın imrâr-ı hayat eylerler.*”⁴³

Fatma Aliye Hanım, “*Bizde kadınlar iyi tahsîl görmedikleri için aile yükselemiyor. Aile yükselemeyince millet de geri kalıyor. O halde terakkinin başı kadın terbiyesidir, kızların iyi yetiştirilmesidir. Kızların iyi terbiye edilmesi, bir*

⁴¹ Zeynep Şen, *Din Eğitim ve Öğretimi Açısından Batılılaşma Sürecinde Mürebbiyeler*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006, s. 70.

⁴² Fatma Aliye Hanım, “Şebâbet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 18 Cemâziyelâhir 1316/3 Kasım 1898, Sayı 185, s. 1-2.

⁴³ Fatma Aliye Hanım, “Terbiye-i İctimâiye”, *İnkılâb Dergisi*, 25 Şaban 1327/11 Eylül 1909, Sayı 8, s. 113-15.

milleti yeniden ihyâ edebilir; çünkü iyi kadın iyi aileyi vücuda getirir. İyi aileden de iyi bir millet doğar.”⁴⁴ diyen Ziya Gökalp ile aynı görüştedir. Makalelerinin büyük bir kısmını yayımladığı *Hanımlara Mahsus Gazete*’de iyi anne ve iyi eş modelini temel alarak toplumun gelişmesi için kadının eğitilmesi gerektiğini düşünür.

Fatma Aliye Hanım, “*İnsaniyet*” başlıklı makalesinde terbiyenin insan ve hayvan üzerindeki etkisini anlatır. İnsan düşünebilme yetisine sahip olduğu için hayvandan farklıdır. Bunun içindir ki çayın kaynama sesinden vapur düdüğü yapan, düşen elma vesilesiyle yer çekimi kuvvetini bulan insandır. “*İnsaniyette insan-ı kâmil olabilmek târiki de vardır. o mevkiye teallî iktisâb- fezâil ile olur. Ehl-i fazîletin telezzüzât-ı ruhaniyeleri elbette telezzüzât-ı hayvaniye ve maddiye daha büyüktür.*”⁴⁵ diyerek ruh ve beden gıdasını alan insanın insan-ı kâmil olma yolunda kademe kaydedeceğini belirtir.

2.1.2. Çocuk Eğitimi: “Ağuş-u mâder ilk mekteptir”

Fatma Aliye Hanım, çocuk yetiştirmede annenin bilgili ve eğitilmiş olmasının önemli bir husus olduğunu düşünür. Annenin çocuk yetiştirme üzerine yazılan kitapları okumasını; çocuk terbiyesi konusunda şifahi kültürle yetinmeyip bilimsel olarak da kendini yetiştirmesi gerektiğini düşünür. “*Tahsîl görmüş bir valide ile cahil bir genç validenin bu meselede dahi pek büyük farkı görülür. Çocukların nasıl bakılacağı hakkında vâkıfâne yazılmış olan âsârın mütâlaası müteallim bir valideyi o hususta bahtâver edebilir.*”⁴⁶ *Muhâdarât*’ta Mukaddem’in annesi Münevver Hanım, Fatma Aliye Hanım’ın yukarıdaki paragrafta çizdiği “tahsil görmüş valide” profiline uyar. “*Oğluna terbiye hocalığını kendisi ediyordu. Oğluyla musahâbeti esnada hep birçok iyi insanların medh ü senâsını ederek iyilik ve insaniyeti pek güzel zihnine yerleştirdiği gibi yine birçok insanları zemmederek fenalıktan nefret ettirirdi.*”⁴⁷ Münevver Hanım, dul olduğu halde çocuğunu mükemmel bir şekilde yetiştirmiş bir annedir. Oğlunun eğitimi için her kolaylığı düşünen Münevver Hanım, eğitim

⁴⁴ Ömer Çaha, *Sivil Kadın-Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 94.

⁴⁵ Fatma Aliye Hanım, “İnsaniyet”, *Ümmet Dergisi*, 16 Recep 1327/3 Ağustos 1909, Sayı 9, s.9-11.

⁴⁶ Fatma Aliye Hanım, “Valide”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 24 Recep 1316/8 Aralık 1898, Sayı 190, s.1-2.

⁴⁷ Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, Yay.Hzl. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996, s. 53.

noktasında dönemin şartlarına uygun hareket etmiştir. Mukaddem'in hem doğu hem de batı eğitimi almasını sağlamıştır.

Çocuğun eğitiminin sadece anneye ait olmadığını babanın da bu konuda anneye destek vermesi gerektiğini ifade eder. “Çocuğun terbiye göreceği, kesb-i hasâil eyleyeceği yalnız ana kucağı değil “ana-baba bucağı”dır.”⁴⁸ Ayrıca anne-babanın birbirleriyle olan ilişkileri ne denli kuvvetli olursa çocuğun gelişiminin o denli sağlıklı olacağına altını çizer: “Peder ile validelerinin arasında muhabbet, sadâkat ahvallerinde insaniyet ve himmet görülürse işte onların ilk mektepleri mükemmel olur.”⁴⁹

Fatma Aliye Hanım, anneyi ilk mektep telâkki ederken ‘yalnızca’ anne ilk mektep’tir diyenlerin yanıldıklarını ifade eder. Anne kadar babanın da çocuk eğitiminden sorumlu olduğunu söyler. Çocuk terbiyesinin annenin tek başına yükleneceği bir sorumluluk olarak görülmemesi gerektiğini de ekler. “Yalnız ağuş-u mâder ilk mekteptir diyenler ne kadar noksan söz söylemişlerdir. O ağuş ne kadar mükemmel olursa olsun sarhoş, muamelesi nahoş, herzegû ve şitemkâr bir pederin elfâz-ı nâbecâsını istimâdan evladını men edebilir mi?”⁵⁰ Fatma Aliye Hanım’ın bu tespitleri, anne ve çocuk ilişkisi üzerinde ısrar eden dönemin erkek yazarlarından farklılık gösterir.

Çocuk ilk mektep de eğitimini başarılı bir şekilde tamamlarsa hayatının diğer safhalarında da bu başarının meyvelerinden nasiplenir. “Âlem-i beşeriyete hizmet yalnız çocuk makinesi olmakla değil, o çocukları âlem-i insaniyete layık bir surette yetiştirmekle, onları bihakkın insan etmekle olur. Kadının ilk mektep olması tabirine ihtiyarlık, büyük validelik zamanı en ziyade münasebet olmuyor mu?”⁵¹ Çocuk okula başlamadan önce; iyi-kötü, doğru-yanlış gibi kavramlarla birlikte hayata dair sair bilgileri annesinden öğrenir. Bu yüzden Fatma Aliye Hanım, kadını yani anneyi ‘ilk mektep’ şeklinde ifade eder.

Çocuk eğitiminde annenin olduğu kadar büyükannenin de katkısının olduğunu söyler. Örneğin torununa roman okutan bir büyükannenin romandan ne

⁴⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

⁴⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

⁵⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

⁵¹ Fatma Aliye Hanım, “Başlık Yok”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 16 Şaban 1316/30 Aralık 1898, Sayı 193, s. 2-3.

anladığını torununa sorarak onun ne gibi düşüncelere sahip olduğunu öğrenir. Onun yanlış düşüncelerine misaller getirerek onu doğruya ve iyiye yönlendirir: “*İntihâb eylediği bir romanı onlara okur. Kendisi dinler, ondan çektikleri fikri sorar. İşte fırsat! Artık bildiği gibi yanlışlarını düzeltir. Ondaki fenalıkları yahut yanlış yola sapanların encâmını gösterir, bildirir.*”⁵² Büyükanne, torunun geçeceği gençlik yollarından geçmiş olduğu için tecrübesi, bilgisi ve sabrıyla onu “hüsn terbiye ve hoş muamele”⁵³ ile eğitir. “*O çocukların valdeleri olan gencin bulunduğu müdhiş ve fırtınalı gençlik devrinin ne olduğunu kendi tecârib-i zâtiyyesi cihetiyle anlamış olduğundan o devirlere girecek olan çocukları oradaki derya-yı hevesin tehâcüm ü telâtumuna karşı tutabilecek ve bâde-i şairiyetinin hoş ve lâtif rengine aldanmayacak, kuvve-i hayâliyenin gözler kamaştırıcı va’d ve itmâ’larına kapılmayacak, bir surette hazırlamak ister bunu ancak mest-i şairiyetten ayrılmış, derya-yı hayâlâtta başını kayalara çarpmış olan bir büyük valde yapabilir.*”⁵⁴ Keza büyükbabalar da büyükannele birlikte torunlarının eğitimi için çaba sarf eder. Bu sebeple büyükanne ve büyükbabalar da anne ve babalar kadar bilinçli ve eğitimli olmalıdır. Fatma Aliye Hanım’a göre işte eşler ‘asıl arkadaş, yoldaş’⁵⁵ olduklarını bu vesileyle görür ve ‘yekvücut’⁵⁶ olurlar. Böylelikle Fatma Aliye Hanım’ın geniş aile tercihinin nedeni de anlaşılır. Bu örnekler; romanlarındaki büyük aileler Fatma Aliye Hanım’ın çekirdek aile yerine geniş aileyi desteklediğini gösterir. Çünkü geniş aile kültürel aktarıma müsait bir zemin içerir. Bu durum Cumhuriyet ile birlikte değişecek ve entelektüel kesim çekirdek aileyi örnek gösterecektir.

Gençlik zamanında, kişi tecrübesizliği dolayısıyla yanlış tercihlerde bulunabilir. İşte bu noktada anne ve babalar çocuğa örnek olmalıdırlar. “*Herif meyhaneci ve karısı da meyhane hizmetkârı ise evlatlarına gösterecekleri numune ve onları sevk edecekleri hizmet olsa olsa miçoluk olur.*”⁵⁷ Fatma Aliye Hanım, bütün meyhanecileri de aynı şekilde değerlendirmeyiz. Kazancını bu yolla elde eden ve

⁵² Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

⁵³ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 2.

⁵⁴ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

⁵⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 2.

⁵⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 2.

⁵⁷ Fatma Aliye Hanım, “Şebâbet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 18 Cemâziyelâhir 1316/3 Kasım 1898, Sayı 185, s. 1-2.

çocuğunu ahlâk noktasında düzgün yetiştiren meyhanecilere sözü yoktur. Onun için en önemli husus namustur. Namusu ile para kazanan ebeveyni her zaman destekler.

Hüsn-ü ahlâk sahibi bir babadan ahlâkça son derece kötü bir evlat meydana gelebileceği gibi kötü bir babadan güzel ahlâklı bir çocuk meydana gelebilir. Durumun böyle olmasında terbiyenin etkili olduğunu ifade eder. İlk örnekte verilen terbiye ‘sathi bir süs, bir zinet gibi’ olduğu için çocuğun ruhuna işlemez. Bu sebepten dolayı çocuk her türlü kötülüğe bulaşabilir. İkinci örnekte ise çocuğun “*istidâdı gördüğü maiyyet ve seyyiâtı kabule değil kendisini onlardan ikrâh ve tenfîre sevk eder. Hüsn-ü ahlâkı galebe eder.*”⁵⁸

Fatma Aliye Hanım, çocuk terbiyesini ilk çocuklukla sınırlandırmaz, gençlerin sorunları üzerinde de fikir yürütür. Anne-babasıyla iletişim halinde olan gençlerin daha sağlıklı bireyler olduğuna dikkati çeker. Çünkü ebeveyn o devirleri yaşadığı için gence tecrübelerini aktarır ve onun daha az hata yapmasını sağlar. “*İşte edvâr-ı hayatın bu devrinde inâsı ele alalım! Kadın bu devirde nedir? Bir taze nihâlin ağaç olmaya hazırlandığı gibi inâs için devr-i şebâb da kadının tam kadın olmaya hazırlandığı bir devirdir. Zira mektepler, dârültalîmler ve terbiyeler hep bu zamana mahsustur.*”⁵⁹ Kadın toplumun mihenk taşı olduğu için onun eğitiminin titizlikle verilmesi gerektiğini düşünür. Bu devirdeki kızlar ‘gelinlik çağı’na hazırlandıkları için eşlerini hep kendilerini sevecek bir surette düşlerler. “*Ekseriyetle gelinlik çağında bulunan kızlara izdivaç denilen şey bir takım hayâlât-ı şairaneden ibaret olur. Devr-i şebâbette bulunan gençlerde bu devrin başında başlayan tasavvurât ve tahayyülât-ı şairane ve hevesât- aşıkane gittikçe tezâyüd ederek tam gelinlik kız oldukları zaman onları artık pek ziyade taht-ı hükmünde bulundurmaktadır.*”⁶⁰ Fatma Aliye Hanım, bu tarz düşüncelere karşı genç kızları bilinçlendirmek gerektiğini söyler. Evliliği sadece mutlu anların yaşandığı bir kurum olarak değil, sevinç ve hüznün bir arada olduğu sıcak bir yuva şeklinde tarif etmenin daha doğru olacağı görüşündedir. Bu anlamda kızların eğitiminde pratik hayata yönelik bilgilendirmenin akademik eğitim kadar önemli olduğunu savunur.

⁵⁸ Fatma Aliye Hanım, “İnsaniyet”, *Ümmet Dergisi*, 16 Recep 1327/3 Ağustos 1909, Sayı 9, Sayfa 9-11.

⁵⁹ Fatma Aliye Hanım, “Şebabet”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 18 Cemâziyelâhir 1316/3 Kasım 1898, Sayı 185, Sayfa 1-2.

⁶⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

Bedir Savaşı'nda galip gelen taraf Müslümanlar olmuştur. Müşriklerden esir olanlara kurtulmanın yolu şu şekilde sunulur: Müslümanlardan on çocuğa okuma-yazma öğretenler esaret bedelini ödemiş kabul edilirler. Fatma Aliye, İslam tarihinin bu çok bilindik hadisesine, farklı bir cepheden yaklaşır ve bu on çocuğun sadece erkeklerden müteşekkil olmadığını belirtir. Kız çocukları da bu süreçte eğitim almışlardır. Fatma Aliye Hanım bu durumu vesile ederek sorar: “*Artık bunun üzerine kız çocuklarının okuyup yazması lazım değildir demeğe kimin ağzı varabilir?*”⁶¹ Fatma Aliye Hanım, Hz. Peygamberin kız ve erkek çocuklarının okumaları konusunda oldukça gayret gösterdiğine bir misal olarak Bedir Savaşı'ndaki bu bedel ödeme tekniğini gösterir. Bu vesileyle oryantalistlerin İslam dinine dayandırdıkları kız çocuklarının okutulmama mevzusunun gerçeği yansıtmadığını ifade eder.

Önceleri yabancı dil eğitiminin erkek çocukları için dahi uygun görülmediğini söyleyen Fatma Aliye Hanım, İslam tarihini hakkıyla bilenlerin şunu gözden kaçırdıklarını söyler: Hz. Peygamber, Zeyd Bin Sabit'e ‘Süryanice ve Yahudiceyi’ öğretmesi konusunda herhangi bir yasaklama getirmemiştir. Fatma Aliye Hanım yabancı dil öğreniminde o dille birlikte dilin kültürünü de benimsemeyi uygun görmez. Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı devirde Fransızca öğrenmek modadır. Kız çocuklarının Fransızca öğrenmesini isteyen anne ve babalar bir hususu gözden kaçırmışlardır. Fransızca öğrenen çocuk Fransa tarihini de en iyi şekilde öğrenirken kendi tarihinden bihaberdir. “*Bir acanibi madam nisvânımızdan bu yolda tahsîl görmüş birini görse ona ne soracak? Kendisinin pek âlâ bildiği Avrupa'dan bahsedecek değil ya! İslamiyet'e, Türklüğe ait şeyler soracak!*”⁶²

Fatma Aliye Hanım, ergen eğitiminde korku unsurunun bazı yerlerde kullanılması gerektiğine inanır. Yetişkin bir erkek veya kızı ona zararı olacak bir şeyden korumak için korkutmanın yanlış olmadığını düşünür. “*Umacı ile korkutulan çocuklar nasıl ki bunun yalan olduğunu öğrendikten sonra da yine korkuları devam ederse böylede yetiştirilen gençler de o sevda denilen şeye pek kolay ısınıp da onunla ülfet edemezler.*”⁶³ Sevdanın birçok aileyi felakete sürüklediğini düşünür.

⁶¹ Fatma Aliye Hanım, “Talîm ve terbiye-i benâat-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Kânûn-ı evvel 1311/6 Ocak 1896, Sayı 37, s. 1-2.

⁶² Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

⁶³ Fatma Aliye Hanım, “Başlık Yok”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 16 Şaban 1316/30 Aralık 1898, Sayı 193, s. 2-3.

Birbirlerine kavuşmak uğruna ailelerini üzen gençleri tecrübe sahibi anne ve babaların uyardıkları gerektiğini belirtir. “*Aman! Oğlum pek güzellendi, artık ona nice kızlar aşık olacak derdinden bayılacak yahud benim kızıma görücüler bayılacak kızım tellenecek pullanacak da gelin olacak köşeye ne de güzel yakışacak!*” Anne-babaların yetişkin erkek ve kızlarını bu şekilde sevmelerinin doğru olmadığını, bu yolun onların ”ıslahına” değil “berbadına” sebep olacağı tespitinde bulunur.

2.1.3. İnâs Mektepleri: “ *Bunca mekâtib-i rüşdiye-i inâs nice kâtibeler yetiştiriyor!*”

Osmanlı’da ilk kız mektepleri İptidaiye ve Rüşdiye olmak üzere 1858 yılında açılmıştır. Onu 1870 yılında Dârülmualimât yani kız öğretmen okulu takip eder. 1911 yılında ise Kız İdadileri açılır. 1913 yılında ise idadiler liseye çevrilir.⁶⁴

⁶⁴ İkinci Abdülhamid’in açtığı kız okulları ile ilgili istatistikî bilgiler için Bayram Kodaman’ın Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi isimli eserinden faydalandık. Yazar, okulların hangi yıl açıldığı ve hangi semtte bulunduğu dair verdiği bilgilere devlet yıllıklarından ulaşılmıştır.

“1327(1909) Devlet Salnâmesinden (360-363) alınmıştır.

Resmî Kız Rüşdiyeleri		Açılış Tarihi
Sultanahmet Kız Rüşdiyesi	Firuzaga mah. Millet bah.	1326
Kız Sanayi Rüşdiyesi		1299
Dersaadet Kız Sanayi Mektebi		1300
Koca Mustafapaşa Rüşdiyesi	Koca Mustafapaşa cad.	1316
Molla Gürani Rüşdiyesi	Molla Gürani mah.	1302
Fatih Kız Rüşdiyesi	Fatih, Çırçır	1290
Küçük Mustafapaşa Rüşdiyesi	Kadıçeşmesi cad.	
Eyüp Kız Rüşdiyesi	Güzel Mescit civarı	
Kandilli Kız Rüşdiyesi	İlyas Çelebi mah.	1296
Beşiktaş Kız Rüşdiyesi	Ihlamur vad.	1296
Mirgün Kız Rüşdiyesi	Mirgün Kuru cad.	1297
Üsküdar Kız Rüşdiyesi	Üsküdar	1302
Atlamataşı Kız Rüşdiyesi	Üsküdar	
Kadıköy Kız Rüşdiyesi	Kadıköy	1317
Makriköy Kız Rüşdiyesi	Makriköy	1316
Kız Sanayi Mektebi	Ayasofya	1326
Kız Sanayi Mektebi	Şehzade	1320

Fatma Aliye Hanım gerek romanlarında gerekse makalelerinde inâs mektepleri üzerinde ısrarla durur. Bu durum devrin devlet politikası ile ilgilidir. “*Atufetlü Efendim Hazretleri*” başlıklı makalesinde Sultan Abdülhamid’in kadınlar için açtığı Rüşdiye İnâs Mekteplerine değinerek bu mekteplerin kadınların cehaletten kurtulmasına ve birçok âlimelerin yetişmesine vesile olduğunu söyler: “*Padişah-ı bîmüdüânî Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerinin âftâb-ı cihântab-ı hümayûnlarıyla münevver olmadık bir ferd kalmadı ki kadınlar bundan mahrum kalsınlar. Sâye-i maarif vâye-i hazret-i cihandârilerinde bunca mekâtib-i rüşdiye-i inâs nice kâtibeler yetiştiriyor.*”⁶⁵

Fatma Aliye Hanım, “*Beşiktaş Akaretlerde Kâin “İttihâd-ı Osmani” İnâs Mektebi*” isimli makalesinde ise İttihâd-ı Osmani İnâs Mektebi’ni ziyaret ettiğini ve bu ziyaretteki izlenimlerini anlatmıştır. Bu mektebi ülkenin her yerinde gördüğünde memleketin istikbâlinin çok güzel olacağını söyler. Mektepte çeşitli dinde ve dilde öğretmen eğitim vermektedir. Fatma Aliye Hanım okulun programını almış ve bu programa makalesinde geniş yer vermiştir. Okulun açılış-kapanış saatleri dahil hangi dillerin öğretileceği ve hangi konuların işleneceğine dair uzun tafsilât vermiştir.

Fatma Aliye Hanım, *Refet* adlı romanında genç bir kızın zorluklarla geçen hayat hikâyesini ve öğretmen olma serüvenini anlatır. Romanın eğitim ile ilgili önem ve önceliğinden bahsetmek gerekirse Fatma Aliye Hanım, “*örnek bir tip olarak gösterdiği Refet ile devrin okuyan genç kızlarına ideal bir genç kız tipi sunmaya çalışmaktadır.*”⁶⁶ Tahsilin gerekliliğini her fırsatta dile getiren yazar, eğitimin ahlakla olan yakın ilişkisine dikkati çeker. Bu konuyla ilgili olarak Emel Aşa şunları söyler: “*Genç neslin temsilcisi Refet, özellikle devletin himâyesi, teşviki ve desteği sâyesinde kendilerine açılan maarif yolunda ilerlemeyi, mesleğini en iyi şekilde vatan evlatları üzerinde icrâ etmeyi ve hiç kimseye muhtaç olmadan çalışarak yaşamayı kendisi için bir erdem ve vazife saymaktadır. O, yetişmekte olan genç kadınların, erkeklerin*

⁶⁵ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berkaş, *Fâzıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar-Ahmet Midhat Efendi*, , Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 26.

⁶⁶ Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1993, s. 219.

yükselen sesi olarak romanın sonunda Şule'ye şu sözleri söyler: “Vazifelerimizi güzel ifâ edersek evlâd-ı vatani hüsn-i sûretle tadrîs ve ta’lîm eylessek kazandığımız para helâl olacağından bizi de Cenâb-ı Hak müsterihâne yaşatır.”⁶⁷ Eğitimi toplumun imarına vesile olarak gören Fatma Aliye Hanım, Refet’in şahsında tüm Osmanlı kadınlarının eğitim alması gerektiğini düşünür.

Fatma Aliye Hanım, öğretmenlik mesleğine roman boyunca geniş yer ayırır. Fatma Aliye Hanım’ın varlıklı ve kültürlü bir aileden gelişi onun kadının eğitime bakışını etkiler. Ona göre öğretmenlik fakirler için uygun bir meslek iken zenginler okula bilgi edinmek için gider. “-Tamam hocalık sana kalmış!.. Hiç bizim gibi fukaralara öyle şey verirler mi? –Nineciğim, kim çalışıyorsa ona verirler. Binnaz bu sözlerden şaşırıldı. Refet nîm tebessümle; -Hem de ancak bizim gibi fakirler muallime olurlar. Zenginler muallime olmak için okumazlar. Malûmat öğrenmek için oraya gelirler.”⁶⁸

Fatma Aliye Hanım’ın Refet ve Udî romanlarındaki başkahramanların meslekleri öğretmenliktir. Kuşkusuz yazar özellikle bu tercihte bulunmuştur. Fatma Aliye Hanım’ın bu tercihte öğretmenliğin toplumu eğiten önemli bir meslek olmasının yanı sıra kadın için en uygun mesleklerden biri olarak görülmesinin de etkisi vardır. Cumhuriyet döneminin ilk kadın öğretmen tipi, Reşat Nuri Güntekin’in Çalikuşu adlı romanının Feride karakteridir. Firdevs Canbaz, Refet ile ilgili şu tespitte bulunur: “Fatma Aliye Hanım’ın Refet’i, Cumhuriyet dönemi romanlarında sayıları artacak olan “öğretmen tipi”nin ilk örneğidir.”⁶⁹

Vatani eğitmek olarak gördüğü öğretmenliği ‘annelik ve mürebbiyelik ile ilişkilendirir: “Burada kardeşliği öğrenmeli ki; ileride birçok evlad-ı vatana validelik ve mürebbiyelik demek olan muallimeliği tanıyabilmeli! Bir mektepte bulunduğu; bir sıra üzerinde çalıştığı arkadaşlarına kardeş nazarıyla bakmayan, ileride muallime olduğu vakit de hep benât-ı vatani, evlad muhabbetiyle sevemez.”⁷⁰ Refet öğretmen olmak için Dârümuallimât’a gider. Fatma Aliye Hanım, Refet vasıtasıyla Dârümuallimât’ın yani okulların amaçlarına değinir ve bunların neler olması

⁶⁷ Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım(Hayatı-Eserleri-Fikirleri)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1993, s.239-240.

⁶⁸ Fatma Aliye, *Refet*, hzl. Nurullah Çetin, L&M Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 47-48.

⁶⁹ Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye-Fatma Aliye’nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 153.

⁷⁰ Fatma Aliye, a.g.e.

gerektiğini dile getirir: “Bir muallime benât-ı vatana yalnız malûmatını nakledecek değil; ahlâk ve terbiyesini de sirâyet ettirir. Mektebimizden muallime olmak isteyenlerden başkaları da müstefit oluyor. Dârülmuallimât, bir Dârülmuallimât’tır. Nice senelerden beri benât-ı Osmaniyye malûmat sahibi olmak için buraya koşuyorlar. Bu kadar müddette birçok muallime meydana getirmiş ise; yüzlerce de malûmatlı, Osmanlı kızları yetiştirmiştir.”⁷¹

2.1.4. Misyonerlik Faaliyetleri: “Onların Hıristiyan etmeye çalışıp da ikna edemedikleri halk fevc fevc İslamiyet’i kabul edip durmakta olduğu anlaşılmıştır.”

Tanzimat dönemi Batılılaşma politikasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda ciddi bir tehlike olarak misyonerlik baş gösterir. Özellikle Hıristiyan misyonerler, açtıkları okul ve yayınlarla gençler üzerinde ciddi rol oynarlar. “Misyoner faaliyetleri açısından Asya’nın anahtarı olan Osmanlı, misyoner örgütlerinin dünyayı aralarında paylaşmalarında, ABD’nin payına düşmüştür.”⁷² Bu sebeple ülkedeki faaliyetlere büyük önem verilmektedir.

Misyonerler, Osmanlı Devleti’nin siyasi ve sosyal yapısını derinlemesine inceleyerek toplum hakkında yeterince bilgi sahibi olduktan sonra işe başlarlar. Osmanlı Müslümanların din değiştirmelerinin kolay olmadığını gören misyonerler, ülkedeki Ermenilere yönelik çalışma başlatırlar. “Yaklaşık 70 yıl içinde, Anadolu’da 25 bin ermeni Protestanlaştırıldı.”⁷³ Ermeniler için yürütülen çalışmalardan istenilen sonuç alınamayınca Türkler üzerine çalışmalar başlar. Bu konuyla ilgili olarak Amerikalı misyoner Tillman C. Trowbridge şunları söyler: “Türkler Hıristiyanlaştırılmadıkça ve tüm kurumları Batılılaştırılmadıkça kurtuluş yoktur. Kurtuluşun yolu ise Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Hıristiyan halkları bir bir Protestanlaştırmak ve özgürleştirmektir.”⁷⁴ Misyonerlerin, Osmanlı Devleti topraklarında açtıkları okullar devletin bölünmesinde etkili olmuştur. “Örneğin

⁷¹ Fatma Aliye, a.g.e.

⁷² Uğur Yıldırım, *Dünü, Bugünü, İyüzü ve Perde Arkasıyla Türkiye’de Misyonerlik*, Otopsi Yayınevi, İstanbul 2005 . s. 29-30.

⁷³ Uğur Yıldırım, a.g.e. s. 32.

⁷⁴ Uğur Yıldırım, a.g.e. s. 33.

Bulgaristan'ın "kurtarılması" davasını başlatan Robert Kolej'in kurucusu, misyoner Cyrus Hamlin. 1863 yılında ABD dışında denizaşırı bir ülkede açılan ilk Amerikan koleji, İstanbul'da açılan Robert Kolej'dir."⁷⁵ Robert Kolej'den hariç Saint Benoit Lisesi, Saint Michel, Saint Joseph, Saint Pierre okulları, Saint Antoine, Saint Georges gibi okullar da Osmanlı'nın parçalanmasında aktif rol oynamışlardır. "Bu yabancı okullar, ilk bakışta, soyut bir din propagandası yapmak için kurulmuş gözüksüklerinden, kültürel sömürgeleştirme hareketi zamanında ve gereğince kavranmamıştır. Aslında bu okullar, sömürgeci devletlere, yerli işbirlikçileri yetiştirmek ve toplumdaki ulusçuluk fikrini öldürmek gibi son derece önemli görevleri başarıyla sonuçlandırmıştır."⁷⁶ Misyonerlerin başarıyla sonuçlanan çalışmalarına karşı Osmanlı yönetimi önlemler almaya çalışsa da gerek çok geç kalmış olduğundan gerekse 1.Dünya Savaşı yüzünden alınan tedbirler işe yaramamıştır.

Türk edebiyatında biri tarihî diğeri kurgusal iki örnek bu durumun yaygın göstergesidir. Tevfik Fikret'in oğlu Hristiyan papazı olurken Müfide Ferit Tek, *Pervaneler* isimli eserinde misyonerlik faaliyetlerini etkili şekilde tahlil eder. *Pervaneler* romanında misyonerlik faaliyetleri üç genç kızın eğitim gördüğü Bizans Koleji vasıtasıyla anlatılmaktadır. Bahire, Nesime ve Leman'ın bu kolej sebebiyle yavaş yavaş nasıl kültürlerinden uzaklaştıkları ve kendi değerlerine ne denli yabancı kaldıkları gözler önüne serilir. "Robert Kolej'de okuyan Müfide Ferit Tek, *Pervaneler* romanında, verilen eğitimi çok güzel özetliyor: "Gerçekte buraya 'Türk giremez' demek doğru değildi, Türk girer fakat Türk çıkamaz!"⁷⁷ Bizans Koleji, Robert Kolej'e verdiği eğitim ve yetiştirdiği nesil açısından benzemektedir. Bizans Koleji, İstanbul'u en iyi gören tepelerden birine kurulmuştur. Adeta İstanbul'u yeniden fethetmek mevzu bahistir.

İnci Enginün, Müfide Ferit Tek'in *Pervaneler* romanı sebebiyle kaleme aldığı "Pervaneler" isimli makalesinde Bizans Koleji'ni ve kolejin kuruluş amacını şu şekilde ortaya koyar: "Romanda bilhassa bir "insan fabrikası" olan ve Hazreti İsa (J.C.) Cemiyeti ile birlikte Protestanlığı ve Amerika sevgisini yayma vasıtası olarak

⁷⁵ Uğur Yıldırım, a.g.e. s. 35.

⁷⁶ Uğur Yıldırım, a.g.e. s. 39.

⁷⁷ Uğur Yıldırım, a.g.e. s. 38.

*görülen Bizans Kolej (Heybeli Kolej) üzerinde uzun uzun durulur. Bu okulda Ermenilerin özel yeri olduğu, okulun kuruluş sebeplerinden birinin de Ermeniliği ve Ermenileri himaye etmek olduğu belirtilir. Kolej Amerikalı misyonerler ve eski mezunlardan onların ağına düşmüş olanlarla birlikte propaganda faaliyetini yürütür.”*⁷⁸

*İstilâ-yı İslam*⁷⁹ isimli eserinde Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerini anlatan Fatma Aliye Hanım, misyonerlerin Hz. İsa ve Hz. Musa üzerinden İslam dinini suçlayıcı düşüncelerinin geçersizliğini ispat etmek için İslam’da Hz. İsa ve Hz. Musa’ya olan bakış açılarını tahlil eder. Ayrıca Fatma Aliye Hanım, bu meselede söz konusu olan misyonerlerin içinde buldukları açmazları da kendilerinin fark ettiklerini ifade eder. “Görüyorlar ki İslam Hazreti Musa’yı, Hazreti İsa’yı tanıyor. Onların getirdikleri dini Hak olarak kabul ediyor. Yalnız Musa ve İsa Aleyhisselam’dan sonraki tahrîfât ve ilâvâtı reddediyor. İslamiyet’te buldukları bu esas-ı mühim onları düşündürüyor.”⁸⁰

Hayasnit Lavazon isminde Katolik bir papaz İslamiyet ile ilgili birçok vaaz verir. “Hayasnit Lavazon” namında bugün yetmiş, yetmiş bir yaşında bulunan bir papaz var ki ilm ü fazlı ve hasâil-i memdûhasıyla Avrupa ve Amerika’ca yani eski ve yeni dünyaca ma’rûf ve meşhurdur. Hatta “Lavazon” Katolik papaz olduğu halde Protestan kiliselerinde dahi vaaz eyler.”⁸¹ Bu vaazlarına geniş yelpazede insanlar katılır. Hayasnit Lavazon tahrif edilmemiş olan Hıristiyanlığa inanır. Fatma Aliye Hanım, onun bu yönüne özellikle dikkati çeker: “Fakat Musa Aleyhisselam’dan sonrasına iman etmeyen Yahudiler ile Hazreti Muhammed’in nübüvvetini tasdik eylemeyen Hıristiyanlara buraları muhtac-ı izah görülyüyor.”⁸² “Ben bir Hıristiyan papazıyım! Lâkin Hz. İsa’ya hakiki vechile iman eden şakirdanıdanım. Arapların peygamberi Hazreti Muhammed’i tanımakla Hz. İsa’ya karşı isyanda bulunmuş olmam. Hz. Muhammed milyonlarca halk tarafından kabul olunmuş olan din-i

⁷⁸ Müfide Ferit Tek, *Pervaneler-İnci Enginün Türk Edebiyatında Pervaneler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, s. 168.

⁷⁹ Fatma Aliye Hanım’ın bu eseri Musavver Fen ve Edebiyat Mecmûası’nda 1902 yılında tefrika edilmiştir. Üç bölüm olan eserde İslamiyet’in dünyanın çeşitli ülkelerine yayılma nedenleri ve misyonerlik faaliyetleri anlatılmaktadır.

⁸⁰ Fatma Aliye Hanım, *İstilâ-yı İslam*, Musavver Fen ve Edebiyat Mecmûası, İstanbul 1902, s. 5-6.

⁸¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 8.

⁸² Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 10.

*İslam'ı ve o Hayy-i İlahi olmaksızın tesis etmedi. ... Biz de Hıristiyan kaldığımız halde Müslüman olacağız yahud ki şimdi ki Hıristiyanlığımızdan daha iyi Hıristiyan olarak Müslüman olacağız. İncil ile Kur'an'ın ittifak-ı diniyyesiyle ruhlarımız için şimdiye kadar görmedikleri bir ziya-i lemean ettireceğiz.”*⁸³ Hayasnit Lavazon bu sözleri 90 sene-i miladiyesi Mart'ının 12'sinde Cezayir'de söylemiştir. Fatma Aliye Hanım, Hayasnit Lavazon'un vaaz verdiği cemaatin durumuyla beraber Avrupa'nın din anlamında içinde buldukları hali şöyle anlatır: *“Yalnız ilm ile vicdan onları insan eylemeye kâfi midir? Bunun kâfi olmadığını kendileri de itiraf ediyorlar. Hatta bunların kendi hallerinden de hoşnud olmadıkları görülyüyor. Bedbahtlıklarını biliyorlar. İmansızlıklarından muzdarib oluyorlar. Feryad ediyorlar. “Lüvazon'un din-i Hak olmak üzere tarif eylediği dini biraz anlamaya başladıklarından mı neden “Mösyö Hayasnit söyle! Bizi ikna et! Nice asırlardan beri bir hayat-ı ebediyye bir âlem-i diğere kani' olmaya alışmış olan insanlar böyle inkâr-ı kilâ ile bahtiyar olamıyorlar. Bize bir din lazımdır. Bize dîndârâne bir felsefe göster ki bu kanâat tekrar dirileceğimizi br âlem-i diğerde buluşacağımızı ve bir hayat-ı ebediyi bize te'mîn eylesin!”*⁸⁴ Her şeyi akli baz alarak izah eden Batılı anlayışa karşı çıkan Fatma Aliye Hanım, Batı'nın bu tavrını eleştirir. *“Hele Hayasnit Lavazon'u susturamıyorlar, söylediğini istiyorlar. Dinsizlik, imansızlık ile kararmış kalplerinde gizledikleri yaraları sanki Lavazon kurcalıyor da bunlar da ah ve eninlerini ayyuka çıkarıyorlar. Neler söylüyorlar neler söylüyorlar! Bunların hep yazdıklarını okumalı ki ne kadar muzdarib olduklarını ıslah ve felâhlarına dua etmeli!”*⁸⁵

İstîlâ-yı İslam'ın sonlarına doğru üç mektup yer alır. İlki 28 Mart 1890 Miralay Prens Depolyağnak, ikincisi 9 Nisan 1890 İran Sefiri Melkum Han, üçüncü mektup ise 22 Mayıs 1890 De Lasplans tarafından Hayasnit Lavazon'a gönderilmiştir. Miralay Prens, kaleme aldığı mektupta Hayasnit Lavazon'a atılan iftirallardan dolayı büyük üzüntü duyduğunu söyler. Hayasnit Lavazon'a çıkarmış olduğu kitap sebebiyle teşekkürlerini sunar. Görüldüğü gibi mektupların tarihi, *İstîlâ-yı İslam'*ın yayınlanma tarihine oldukça yakındır. Bu sebeple Fatma Aliye Hanım'ın bu konuda oldukça hassas olduğu ve çok çeşitli okumalar yaptığını görmekteyiz.

⁸³ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 45.

⁸⁴ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 14-15.

⁸⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 18.

Fatma Aliye Hanım'ın din konusundaki hassasiyetinde Oryantalizme karşı duruşu ve dinin milli ve toplumsal hayattaki rolünü önemsemesi etkilidir. bu sebeple yıkılış dönemi entelektüeli olarak toplumu ayakta tutacak bir güç olarak İslam dininin birleştiriciliğine ve kuvvetine inanır. İslam dininin Oryantalistlerin aksine Avrupa'da olumlu akisleri olduğunu göstermek üzere Endülüs'ü örnek gösterir. İspanya'daki Endülüs Emevi Devleti'ndeki adalet sistemi ve siyasi düzenin etkileri Almanya, Fransa ve İtalya'ya kadar uzanmıştır. İslamiyet'in bu yönünü gören Avrupalılar hayran olmuşlardır. *“Hatta misyonerlerden bir hayli kimselerin İslam'ı kabul eyledikleri isimleriyle, sıfatlarıyla yine Avrupa gazeteleri tarafından ilan olunmuş idi. Demek oluyor ki side giden avcılar kendi şikârlarına sid oluyorlar.”*⁸⁶

Fatma Aliye Hanım genel olarak misyonerlik faaliyetlerinin başarısızlığa uğradığını belirtir. Anadolu'daki misyonerlik çalışmalarının ise misyonerlerin yüzünü güldürecek cinsten olmadığını söyler. Fatma Aliye Hanım'ın belirttiğine göre bu faaliyetler 'Anadolu'da yalnız bir kızın tanassurundan ibaret'tir: *“Bundan dört beş sene evvel İsak Taylor, İngiltere'de misyonerler mecmûnda îrâd eylediği mufassal bir nutukta binlerce misyonerlerin say' ve gayretlerine inzimâm eden milyonlarca masârife mukabil birçok seneler zarfında muvaffak olabildikleri say' Anadolu'da yalnız bir kızın tanassurundan ibaret olup onun da bedla olduğunu bilâ-ihirâz meydana koymuş idi.”*⁸⁷

Fatma Aliye Hanım, Afrika'daki misyonerlik faaliyetlerine de değinmiştir. *“Afrika taraflarındaki zahmetlerinin ne kadar boşa gittiği meydana çıkmıştır. Onların Hıristiyan etmeye çalışıp da ikna edemedikleri halk fevc fevc İslamiyet'i kabul edip durmakta olduğu anlaşılmıştır.”*⁸⁸ Misyonerlerin çabalarının akim kalması ve insanların İslamiyet'i seçmeleri Avrupalıların dikkatini çekmiştir. Aynı durum Hindistan için de geçerlidir. Fatma Aliye Hanım, Hindistan'ın yaşadığı buhranı ve daha sonra buradaki insanların nasıl Müslümanlaştığını ve bu sebeple misyonerlerin çabalarının sonuçsuz kaldığını anlatır. *“Sinusilerdeki maişet-i sade içinde gördükleri intizâm ve rahata meclûb oldukları gibi vahdâniyyet-i ilâhiyye esas-ı sade ve tabi'yesi üzerine mübtenî olan din-i İslam'ı da kolaylıkla kabul edip bir kere*

⁸⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 27.

⁸⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 29-30.

⁸⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 23-24.

Müslüman olduktan sonra da bir daha dönmek şöyle dursun başkalarını da Müslüman etmeye çalışıyorlar.”⁸⁹ Fatma Aliye Hanım, Hindistan’daki misyonerlik faaliyetlerinin akamete uğramasına sevinir. Ancak onun için asıl sevinilmesi gereken durum İslamiyet’in Avrupa ve Amerika’da yayılmasıdır. “*Fakat bizce asıl memnun olacak şey İslamiyet’in Avrupa ve Amerika’da mukaddemâtını gösterdiği intişârdır.*”⁹⁰

Misyonerlerin İslam’ı karalama kampanyalarına karşın ilk olarak İstanbul’da bir eser yazılmıştır. Bunu sırayla Hindistan, Mısır ve Suriye takip eder. Fatma Aliye Hanım, karalama kampanyalarına en yenisi olarak belirttiği Ernest Renan’ın eserleriyle destek verdiğini söyler. Ernest Renan’ın İslam dini ile ilgili verdiği konferans üzerine Namık Kemal, *Renan Müdâfaanâmesi* başlıklı bir eser kaleme almıştır. Öncelikle Renan’ın düşüncelerine yer veren Namık Kemal, ardından onun düştüğü açmazları gözler önüne sererek Renan’ın savunduğu tezi çürütmek ister. Renan’a göre İslam, ilme her yönüyle engel olmuştur. Namık Kemal ise Renan’a şöyle cevap vermiştir: “*Hakikatı isbât için fiiliyat yeterlidir. Eğer İslam, ilme hor bir gözle (tahkîr nazarîyle) bakmış olsaydı, Müslümanlar arasında hiç âlim çıkmazdı. Bay Renan, “Müslümanlardan âlim çıkmamıştır” diyecekse açıklasın da ona göre bunun üzerinde duralım. Bay Ernest Renan gittikçe tuhaflaşıyor, dikkat buyrulsun.*”⁹¹ Namık Kemal, İslam dininin ilme ne denli önem verdiğini Kur’an-ı Kerim’den ayetlerle destekleyerek anlatmaktadır: “*Kur’an-ı Kerim’de “Allah hikmeti kime dilerse verir...” ; “Andolsun ki biz Lokman’a hikmet verdik...” ; “Allah içinizden, iman etmiş olanlarla kendilerine ilim verilmiş bulunanların derecelerini arttırır...” ; “De ki; Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” ; “Ey Rabbim, benim ilmimi arttır de!” gibi nice ayetler ve güvenilir kitaplarda “Âlimler Peygamberlerin vârisleridir” ; “Bir âlimin ölmesi bir âlemin yok olması gibidir” ; “Beşikten mezâra kadar ilim taleb ediniz” ; “Çin’de de olsa ilim taleb ediniz” gibi bunca hadîs-i şerîfler mevcuttur ki bunların hepsi, dinen âlimin şerefine , her Müslümanın ilim öğrenmekle ve hikmetle mükellef olduğuna kesin delildir.*”⁹² Ayrıca Namık Kemal tarihî

⁸⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 33.

⁹⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

⁹¹ Namık Kemal, *Renan Müdâfaanâmesi*, Hzl. Doç.Dr.Abdurrahman Küçük, Kültür ve Turizm Bakanlığı:939, İstanbul 1988, s. 97.

⁹² Namık Kemal, a.g.e. s. 105.

şahsiyetleri örnek göstererek İslam'ın ilim alanındaki çalışmalarını anlatarak İslam ve Batı dünyasını karşılaştırır. Batı'nın kendi ilim adamlarına nasıl davrandığını anlatır: “*Bay Renan, bize Arabların ilmî dönemlerinde, felsefî konularla uğraştığı için idam olunmuş veya işkence edilmiş bir kişi bulabilir mi? Kendisinin de bahsettiği el-Kindî, Fârâbî ve İbni Sînâ'nın hayat hikâyeleri Sokrat'ın, Galilée'nin ve Rousseau'nun başından geçenlerle kıyas mı kabul eder?*”⁹³ İslam anlayışında ilim adamlarına verilen değerle Batı'da ilim adamlarına verilen değeri kıyas eder.

Ernest Renan, konferansında İslam dini hakkında ağır eleştirilerde bulunmuştur. Namık Kemal, eserinin sonlarına doğru İslam dinini madde madde analiz etmiş ve Renan'ın İslamiyet ile ilgili iddialarına cevap vermiştir: “*Batı ülkelerinde dinî ilimlerin insan düşüncesini ezmekle ne kadar uğraştığını araştırmaya lüzum göremiyoruz; fakat İslam, insan düşüncesini geliştirmeye ve tamamlamaya sevk etmiştir.*”⁹⁴ Namık Kemal, Renan'ın konferanslarında dile getirdiği görüşlerinde tespit ettiği eksiklikleri şöyle sıralar: İddialarına delil gösterememesi, karşı taraftan gösterilen delili kabul etmemesi, hem Arap tarihiyle hem de İslam diniyle ilgili bilgilerinin yeterli olmayışı. “*Bay Renan, Arap tarihini Fransızca çevirilerinden bile olsa okumamış! D'Herbélot'un “Şark Kütüphanesi” adındaki eserinin Me'mun maddesine bakmış olsa idi, adı geçenin İslam âlimlerinin (lanet değil) itirazına uğraması, felsefe meylerinden değil, Mu'tezile mezhebini benimsemiş olmasından kaynaklandığını görecekti.*”⁹⁵ Renan'ın düşüncelerindeki çelişkiler de Namık Kemal'in tespit ettiği eksikliklerden biridir. Örneğin, bir yandan Hz. Ömer'in İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktırmadığını söylerken diğer yandan İslamiyet'in ilme çok zarar verdiğini ifade eder.

Namık Kemal, Renan'ın bu konferansla kendisine amaç edindiği hedefe ulaşamadığını belirtirken onun İslam dünyasındaki tesirinin etkisizliğine vurgu yapar. “*Bize kalırsa Mösyö Ernest Renan'ın böyle sırf cehaletten doğmuş vehimlerle (yanlış kanaatlerle) dopdolu bir konferans vermekle elde edebildiği tek netice, kendisinin dinler aleyhindeki kin ve nefretine, İslam'a gösterdiği hücumlar ile de ne kadar mümkün ise o kadar adi ve iğrenç yeni bir delil ortaya koymaktan ibaret*

⁹³ Namık Kemal, a.g.e. s. 108.

⁹⁴ Namık Kemal, a.g.e. s. 123.

⁹⁵ Namık Kemal, a.g.e. s. 116-117.

*kalmıştır! Böyle bir netice ile İslam Âlemi üzerinde meydana getirebildiği tesir ise, bütün cahillik izlerini, mantıklarını şu risâlede birer birer gösterdiğim bu zavallı Akademi Hocası'nın bilgisizliğine aşağılayıcı sert bir üslûp ile karşılık vermekten başka bir çare olamaz!”*⁹⁶ Namık Kemal'in Ernest Renan ile ilgili yorumlarda bulunduğu bu satırlar onun kendi üslûbuna dair ipuçlarını vermektedir. Renan'ı eleştirirken kalemini herhangi bir kalıba oturtmayan Namık Kemal, böyle yaparak Renan'a en iyi cevabı verdiğini düşünmektedir.

Ernest Renan'a cevap olarak da Hindistan'dan Rahmetullah Efendi bir kitap yazmıştır. Fatma Aliye Hanım, bu kitabın İstanbul'da tercüme edildiğini ve Ahmet Midhat Efendi'nin de bu kitabı müdafaa ettiğini haber verir. *“Bunun için Hindistan'da yazılan yeni kitaplar meyanında Rahmetullah Efendi'nin izhâr-ı ilhâkı parıl parıl parladı. Bu kitap derhal İstanbul'da tercüme olunmakla beraber Ahmet Midhat Efendi Hazretleri'nin müdâfaası ona manzûm oldu.”*⁹⁷ Böylece misyonerlere karşı kampanyalar başlar. Suriyeli Hüseyin Elcesir Efendi'nin Risalesi İstanbul'da İsmail Efendi tarafından şerh ve tercüme edilir. Renan'a Petersburg'tan cevap gelir. Bir Tatar imamı Rusça makale kaleme alır. Madam Lapeduf tarafından İstanbul'da tercüme edilir.

Sonuç olarak Fatma Aliye Hanım, misyonerliği Osmanlı için bir tehlike olarak görmez. Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerini anlatırken sadece genç bir kızın Hıristiyan olduğu bilgisini haber verir. Fatma Aliye Hanım, aslında misyonerliği dünya için de bir tehlike olarak görmez. Misyonerlik faaliyetlerinin yanında İslam dinini seçen çeşitli dünya insanlarını anlatması buna bir örnek teşkil etmektedir. Örneğin Hindistan'da misyonerlik faaliyetlerini anlatır ve ardından bu faaliyetlerin sonuçsuz kaldığını göstermek için yörenin insanların giderek Müslümanlaştığını söyler. Fatma Aliye Hanım'ın amacı dünyada ve Osmanlı ülkesinde misyonerlik faaliyetlerinin yapıldığını haber vermektir.

⁹⁶ Namık Kemal, a.g.e. s. 129.

⁹⁷ Fatma Aliye Hanım, *İstilâ-yı İslam*, Musavver Fen ve Edebiyat Mecmûası, İstanbul 1902, s. 37.

3. KADIN

3.1. Kadının Hak ve Hukuku

Tezimizin bu bölümünde kadının hak ve hukuku çerçevesinde çok eşlilik, evlilikte denklik, miras hakkı, ihanet ve sadakat, boşanma ve çalışma hayatı gibi konular incelenmiştir.

3.1.1. Çok Eşlilik

Mahmut Esat Efendi⁹⁸'nin *Malûmat* gazetesinde yayımlanan *Taaddüd-i Zevcât* makalesine karşı Fatma Aliye Hanım, *Taaddüd-i Zevcât Zeyl* isimli bir makale kaleme alır. 1899 yılında yayımlanan bu makale daha sonra kitap olarak yayınlanmıştır. Firdevs Canbaz *Fatma Aliye: Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu* adlı kitabında Fatma Aliye Hanım'ı dönemi içerisinde çok eşlilik konusunda düşüncelerini dile getiren ve yaygın kanâate karşı çıkan öncü bir kadın olarak gördüğünü söyler. “*Bernard Caporal, kadının durumu sorununun Kasım Amin'in Mısır'da İsmail Gaspıralı'nın Rusya'da ele almasından çok önce Fatma Aliye Hanım tarafından gündeme getirildiğinin gözden kaçırılmaması gerektiğini söyleyerek Fatma Aliye Hanım'ın bu konuda da bir öncü olduğunu ima etmektedir.*”⁹⁹

Niyazi Berkes, Mahmut Esat Efendi'nin çok eşlilik ile ilgili yazdığı makalesine Kırım ve Rusya'dan da tepki geldiğini söyleyerek Osmanlı'dan da Fatma Aliye Hanım'ın bu tartışmalara katıldığını belirtir. “*Mahmut Esat'ın yazıları, aynı konuların tartışıldığı Rusya Müslümanları arasında batılılaşma tezini savunan İsmail Gaspıralı tarafından Kırım'da yayımlanan Tercüman gazetesinde eleştirildiği gibi, İstanbul'da da Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım tarafından eleştirildi. Babası gibi gizlice Fransızca öğrenen ve onun gibi Avrupalılarla İslamlık*

⁹⁸ Mahmut Esat Efendi, 1857 yılında Konya'nın Seydişehir ilçesinde doğmuştur. Eğitimini İstanbul'da tamamlayan Mahmut Esat, medrese eğitimini Fatih Camii'nde yapmıştır. Hukuk sahasında eğitimine devam eden yazar, kısa sürede Osmanlı ülkesinin meşhur hukuk ve devlet adamları arasına katılmıştır. Hukukun yanı sıra fizik, kimya, ekonomi ve İslam hukuku alanlarında da çalışmıştır. Halit Ziya Uşaklıgil ve Ahmet Mithat Efendi, hayatına tesir eden yazarlardandır. (Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi, Türk Hukuk Kurumu, No:1)

⁹⁹ Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye: Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 107.

üzerine tartışmalar yapan Fatma Aliye çok eşli evlenme geleneğinin savunulamayacağını açıkça ileri sürdü.”¹⁰⁰

Fatma Aliye Hanım bu eserinde Mahmut Esat Efendi'nin çok eşlilik hususundaki görüşlerine katılmadığını belirtmiş ve İslamiyet'te böyle bir emirin olmadığını söylemiştir. Çok eşliliğe ancak belirli şartlarda izin verildiğini fakat bunun bir emir olarak tanımlanmaması gerektiğini dile getirir. “İslamiyette taaddüd-i zevcâta emir olmayıp mesağ gösterildiği cihetle bu müsaadenin ne gibi mecburiyetlerde işe yaradığı ibrâz olunmalı. Buna âlem-i medeniyette dahi ne suretlerde lüzum bulunduğu isbât olunmalı.”¹⁰¹

Fatma Aliye Hanım, makalelerinde de çok eşliliğin “emir” olarak değil “izin” şeklinde telakki edilmesi gerektiğini sık sık ifade eder. “Taaddüd-i zevcât bir emir değil “mesağ”dır. İslamiyet pek ifrâda varan taaddüd-i zevcâtı dörde indirmiş. Bunun için de pek müşkil şerâit vaz’ eylemiştir.”¹⁰²

Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslam* adlı eserinin İkinci Muhavere bölümünde kendisini ziyarete gelen Madam R. isminde İngiliz bir bayan ile çok eşlilik, kadın hukuku, boşanma ve tesettür mevzularında sohbet eder. Madam R. çok eşliliğin Allah'ın bir emri olduğunu işittiğini söyler. Fatma Aliye'nin açıklaması ise şöyledir: Eğer erkek, hanımlarının hepsini aynı derecede sever, hepsine ihtimam gösterir ve onları gözetirse şeriat o kişiye izin verebilir. Fakat hepsine eşit davranması çok güç olduğundan dolayı çok eşlilik az görülür.

“Osmanlı toplumunda çok eşlilik yaygın olmadığı için yazar, bu konuya romanlarında çok yer vermez, ama *Nisvân-ı İslam* gibi seyyahlara yönelik kitaplarda Osmanlıyı yeteri kadar tanımayan insanların zihinlerindeki sorulara cevap vermek amacıyla bu konuları ele alır.”¹⁰³ diyen Firdevs Canbaz'ın bu düşüncesinde haklılık payı vardır. Zira Fatma Aliye Hanım çok eşlilik konusuna makalelerinde de çok değinmemiştir. *Nisvân-ı İslam ve Taaddüd-i Zevcât Zeyl* hariç özellikle detaylı bir

¹⁰⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay.Hzl. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 374.

¹⁰¹ Fatma Aliye Hanım, *Çok Eşlilik-Taaddüd-i Zevcât Zeyl*, Hzl. Firdevs Canbaz, Hece Yayınları, Ankara 2007.

¹⁰² Fatma Aliye Hanım, “Haftalık Süs Risalesine”, *Süs Dergisi*, 26 Kânûn-ı sâni 1340/26 Ocak 1924, Sayı 33, s. 5-7.

¹⁰³ Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye: Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 112.

şekilde anlattığı makalesi yoktur. Bununla beraber, *Muhâdarât* romanında çok eşlilik konusunu teferruatlı bir şekilde inceler. Fâzıla, çocuğu olmadığı için eşi Remzi'ye odalık alması için izin verir. Bu izin bir şarta bağlıdır. Alınan odalık eğer çocuk veremezse o odalık çırak edilecektir. Remzi'nin, çocuk olsa bile odalığın çırak edileceğini söylemesi üzerine Fâzıla “*Yok hayır! Valdeyi evlâdından ayırmak kadar vahşet olamaz! Çocuk olursa ben onun valdesini kendime ortak olmak üzere kabule mecburum. Vâkiâ gönlüm bunu istemez. Fakat gönlümden ziyade hakkaniyete tab'iyet lâzım!*”¹⁰⁴ diyerek Remzi'ye karşı çıkar. Fatma Aliye Hanım, çok eşliliğe İslam dininde bazı şartlarda izin verildiğini göstermek için bu örneğe romanında yer vermiştir.

Fatma Aliye Hanım, Hz. Peygamber'e isnat edilen çok eşlilik konusuna da değinir. Onun kimseyi zorla almadığını, gençliğini ise tek eşle geçirdiğini söyleyerek Onu itham edenlere cevap verir. Hz. Hatice'nin vefatından sonra dokuz haremının olmasını ise eşlerinin peygamber eşi olma şerefine nail olmak amacına bağlar. Ayrıca haremlerinin bazılarını da onları birtakım tehlikelerden korumak için himayesine aldığını belirtir. Fatma Aliye Hanım, çok eşlilik meselesi hakkında Asr-ı Saadet'ten sık sık örnekler verir. Hz. Fatma hayattayken Hz. Ali'nin evlenmediğini söyler. Hz. Ömer'in eşi sağken Hz. Fatma'nın küçük yaştaki kızı Hz. Zeynep'i isterken maksadının Ehl-i Beyt'e katılmak olduğunu belirtir. Fatma Aliye Hanım, Asr-ı Saadet'ten verdiği örneklerle tezini kuvvetlendirmiştir.

Fatma Aliye Hanım “*İslamiyette vahdet-i zevce usûlü haram olmadığı ve irade edilemeyeceği halde bir zevce ile iktifâ kılınmak hakkındaki ayet-i kerime de işte bu âlem-i medeniyet için pek muvafik bulunduğunu söyler isek hak kazanabiliriz.*”¹⁰⁵ diyerek “*Ey kocalar! Bütün benliğinizle istesenez dahi eşleriniz arasında tam adaleti sağlayamazsınız.*”¹⁰⁶ der. İslamiyet'in çok eşliliği gerekli gördüğünü söyleyen Avrupalılara âyet-i kerimeye telmihte bulunarak cevap vermiştir. Fatma Aliye Hanım, ileride kadınlara süt vermek zor gelir ve medeni dünya buna izin verirse İslamiyet'in asırlar önce bu serbestliği kadınlara vermiş olduğunu söyler. “*Malum-u âlileridir ki İslamiyette kadına murzıalık meselesi de*

¹⁰⁴ Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, hzl. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996.

¹⁰⁵ Fatma Aliye Hanım, *Çok Eşlilik-Taaddüd-i Zevcât Zeyl*, Hzl. Firdevs Canbaz, Hece Yayınları, Ankara 2007.

¹⁰⁶ Nisâ, 129.ayet.

*cebrî değildir. Yani zevç bunu zevceye cebredemez, çocuğunu infâk ve iâşe makale-i âlilerinde buyrulduğu gibi zevcenin vazifesi değil onu besletmek zevcin vazifesidir.”*¹⁰⁷

Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslam*'ın Üçüncü Muhavere bölümünde çok eşlilik mevzuuyla ilgili olarak söyledikleriyle daha önceki düşünceleri arasında çelişkiye düşmektedir. Şöyle ki: “*Onlar üzerlerine ortak geldikçe seviniyorlar. Ta dört olunca kadar kocalarının evlendiklerini isterler. Zira ortak çoğaldıkça kendi üzerlerindeki hizmet azalır. Zevci üzerine bir ortak getirirse külfetin sülüsü kalır. Dört olunca rubî kalır. Biçare kadınların elinden gelse hizmetin hamîs derecesinde tenzilini de arzu edecekler ama gayri ona şeriatın izni yok.*”¹⁰⁸ ‘Onlar’ diyerek taşrada yaşayan kadınları kasteder. Taşra kadınları için ortaklığı yani çok eşliliği uygun görürken şehirde yaşayan kadınlar için uygun görmez. Çünkü taşra yaşamında iş yükü oldukça fazladır. Bir kadın tüm bu işlerin güçlüğüyle üstesinden gelir. Lakin ortakları olursa iş bölümü olacağı için kendisine düşen iş de azalmış olur. Hatta taşra kadını dörtten fazla ortak da ister fakat şeriat buna izin vermez.

Fatma Aliye Hanım, çok eşliliğe karşı İslam dininde kadının boşanma hakkının olduğunu söyler. Bu konuda kadınlara kesinlikle zorlamada bulunulamaz. Kadın ortak istemeyip o evden ayrılarak başka biriyle evlenebilir. Oysa Hristiyanlıkta böyle bir hak yoktur. Kadın boşanıp başka biriyle kolayca evlenemez.

Fatma Aliye Hanım, İslam’ın “çok eşliliğe verilen müsâadeyi suistimalde kadınların mağdur kalacaklarına”¹⁰⁹ hükmettiğini söyler ve ekler. Bu durum karşısında kadına boşanma yolu açılmıştır. Yani kadının böyle bir hakka sahip olduğunun altını çizer. Ardından çok eşliliğin yasaklandığı Avrupa ile kendi ülkesini kıyas eder. Orada çok eşlilik yasak olduğu için birçok kadın metres durumuna düşmüş ve gayri meşrû çocuklar doğmaya başlamıştır. Hal böyle olunca toplumda çözülme yavaş yavaş kendini gösterir. Oysa İslam dininde boşanma hakkı olduğu için bu gibi karışıklıklara mahal verilmeden meseleler halledilir.

¹⁰⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

¹⁰⁸ Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvân-ı İslam*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 128.

¹⁰⁹ Fatma Aliye Hanım, *Çok Eşlilik-Taaddüd-i Zevcât Zeyl*, Hzl. Firdevs Canbaz, Hece Yayınları, Ankara 2007.

3.1.2. Evlilikte Denklik

Fatma Aliye Hanım için evlilikte eşler arasındaki karakter uyumu çok önemlidir. Biyografisine baktığımızda onun evliliğinde denkliği sağlayamadığı görülür. Evliliğinin ilk on senesi boyunca eşi Faik Bey, Fatma Aliye Hanım'a kitap okumayı yasaklamıştır. Kendisi de evliliğinde bunun zorluğunu yaşadığı için romanlarında ve makalelerinde bu husus üzerinde durur. *Enîn* romanında Rıfat'ı konuşturan yazar karakter uyumunun ve eşler arasındaki denkliğin önemine dikkat çeker. “*Evet alacağım kadının güzel olmasını, hem de kendi yaradılış ve yapımına göre güzel olmasını isterim. ... Bir de karakterlerimiz birbirine uygun olmalıdır. Ben nelerden hoşlanırsam o da onlardan hoşlanmalı. O kadar ki benim sevdiğim rengi o da sevmeli. Onun hoşlandığı müzik parçası benim de sevdiğim parça olmalı. Yalnız birbirimizi sevmek yeterli değil, birimizin sevdiği şeyleri diğeri de sevmeli.*”¹¹⁰

Fatma Aliye Hanım için eşler arasındaki denklik o kadar önemlidir ki denklik olmazsa zevç bir zevce daha alabilir. Hatta dört eş alabilir, o eşler de zevç için denk olmuyorsa odalık da almaya hakkının var olduğunu belirtir. “*Meselâ bir erkeğin karısından ziyade bir şeyi olur. Gerek güzelliğinden, gerek ilminden, fâzlından, akıl ve zekâvetinden veyahut asâlet ve necâbetinden fazlası olur ki o erkek bir karı daha alabilir. Eğer o iki karı da o erkekteki sıfat-ı memdûha ve fezâili dolduramayacak olur da erkekte yine fazla kalırsa, o erkek bir daha alabilir. O üç kadın bir yere geldiği halde yine o erkeğin değerinde bulunmaz ve ona denk gelmezlerse, o adamın bir dördüncü de almağa hakkı vardır. o dört kadının mecmûu dahi o erkeğin kıymetine varamazsa, artık o erkek de ondan sonra odalık namıyla pusulanın aşığına doğru istediği kadar hesap yürütmeye hakkı vardır.*”¹¹¹ Duruma zevç açısından bakılırken konuşmanın devamında Fâzıla sözü zevceye getirir: “*Lâkin gelelim bize! Şu seninle bana bir fiat biçilmeğe kalkışılrsa, acaba benimle kıyas olunabilir misin?*”¹¹² diye soran Fâzıla Remzi'yi kendisine denk olarak görmediğini ifade eder. Bu sebeple Remzi'nin odalık almaya hakkının olmadığını belirtir.

¹¹⁰ Fatma Aliye Hanım, *Enîn*, Çev. Tülay Gençtürk Demircioğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 8.

¹¹¹ Fatma Aliye Hanım, *Muhâdârât*, Yay.Hzl. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996, s. 198.

¹¹² Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

Fatma Aliye Hanım evlilikte sadece fiziksel uyumun yeterli olmadığını düşünür. Rıfat, kendisi için makbul olan eş adayını tarif ederken cariye Piraye de bu tarife aynı şekilde uyar. Her ne kadar Piraye bu tarife uysa da Rıfat, Piraye'yi sevmemektedir. “*Ben aşırıya kaçmayan uzun bir boydan hoşlanırım. Piraye de öyle! Ben kumral kadın severim. Piraye de sarışın. Pembe beyaz isterim. Piraye de öyle! Bu tarifimle siz bana tıpkı Piraye gibi bir kız bulup getirirsiniz. Ancak o benim hayat arkadaşım olarak sevebileceğim kadın olmayabilir. Nasıl ki Piraye olamazsa!...*”¹¹³

Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân'da Arap kadınları için denkliğin ne denli önemli olduğunu anlatır. Erkekler bir cariyeyi alarak onu hanım mevkine yükseltirken kadınlar bir köleyi sevdikleri halde onunla evlenmeyi düşünmezler. “*Arab kadınlarında asâlet meselesi pek mühim bir meseledir. Arab hanımlarının izdivaçta küfviyet meselesine verdikleri ehemmiyet asâletleriyle tefahhur uğrunda gayretleri pek ziyadedir. Arab erkeklerde cariyeleri tezevvüçle onları hanım makamına götürenler çok olduğu halde kölesine varıp onu efendi makamına geçiren hanımlar yok idi. Hatta bunun için şer'an da bir mâni' olmadığı halde yapmazlar idi.*”¹¹⁴ Yalnızca denk olmadığı için eşinden boşanan kadınların bulunduğunu belirtir. “*İşte vakt-i Saadet'te dahi kadınları bu hususta inatlarından vazgeçirmek mümkün olmadığı cihetle Arab kadınlarının sonradan daima serbest olarak yanlarında bulunan köleleriyle aralarında başka türlü bir muâmele olmamasına taaccüb olunmaz. Bu küfviyet iddiası kadınlarda gittikçe eksileceğine o kadar ilerlemiş idi ki bir kadın başka hiçbir kabâhâti olmayan zevcini mücerred küfviyet meselesinden dolayı terk edebilir idi. Bu hususta akraba ve taallukatının da hükmü geçemez idi.*”¹¹⁵ Kendisine denk olmadığı için eşinden boşanan kadınlara yakınları da herhangi bir müdahalede bulunamaz. Arap kadınları için evlilikte denklik son derece önemli bir husustur.

3.1.3. Miras Hakkı

İslam'da miras mevzusu Kur'an-ı Kerim, Sünnet ve İcmâ' baz alınarak değerlendirilir. *Mukayeseli İslam Hukuku* isimli kitabında Hayreddin Karaman,

¹¹³ Fatma Aliye Hanım, *Enîn*, Çev.Tülay Gençtürk Demircioğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 28.

¹¹⁴ Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân*, Malumât Gazetesi, 1899-1901.

¹¹⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

Kur'an-ı Kerim'de miras hisseleriyle ilgili üç ayet olduğunu söyler. “Allah çocuklarınız hakkında erkek için iki kadın hissesi kadar emreder. Onlar iki kadından fazla iseler bıraktığı malın üçte ikisi onlarındır. Şayet kadın bir ise malın yarısı onundur. Çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri karılarınızdır. Eğer çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizinde biri –ettiğiniz vasiyetin ifâsı ve borcun ödenmesinden sonra- zevcelerinizindir.”¹¹⁶ “Senden fetvâ sorarlar: De ki Allah size “kelâle” hakkındaki hükmünü bildirir: Bir kimse çocuksuz ölür de bir kız kardeşi bulunursa bıraktığının yarısı onundur. Şayet kız kardeşinin çocuğu olmazsa o da ona vâris olur. Kız kardeşler iki iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Şayet bunlar erkekli kadınlı iseler erkeğe kadın hissesinin iki misli düşer.”¹¹⁷

Islahat Fermanı'yla yapılan birtakım değişikliklerin sonucunda kadınlar artık mirasta söz sahibi olmaya başlar. “1856 Islahat Fermanı hiç kimsenin cinsiyetinden dolayı ikincil duruma düşemeyeceğini ifade etti. Bu dönemde özellikle kadınlar için önemi büyük olan iki düzenleme yapılmıştır. Bunlardan biri 1858 yılında düzenlenen Arazi Kanunu, diğeryse 1881 Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'dir. Arazi Kanunu'yla önceden yürürlükte olan varis olması halinde kadınları mirastan alıkoyan yahut nisbi bir miktar veren uygulamaya son verilmiş ve kadınlar da mirasa ortak kılınmışlardı.”¹¹⁸

Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân* isimli eserinde Hz. Fatma'yı anlatırken onun Hz. Muhammed'in vefatından sonra miras talebinde bulunduğunu fakat Hz. Ebubekir'in ‘Peygamberlerin mirası olmaz’ diyerek talebini geri çevirdiğini söyler. Fatma Aliye Hanım, Hz. Fatma'nın bu talebinin manasını ise şöyle açıklar; “Eğer Hazreti Fatma'nın maksadı taleb-i miras ola idi bu babda talebini tekîd eyler ve hak kazanmak için çalışılır idi. Lakin maksad o olmayıp bir kadının pederinden kalan mirası talep etmeye ve bu hakkını bizzat istemekle nisvânın bu husustaki hukukunu ihtar eylemek idi.”¹¹⁹ Hz. Fatma'nın amacı kadınların da mirastan pay alma hakkına sahip olduğunu herkese göstermektir.

Fatma Aliye Hanım, *Refet* adlı romanında da kadının miras hakkı üzerinde durmuştur. Refet'in babası Refet küçükken vefat etmiştir. Annesine kendilerini uzun

¹¹⁶ Dr. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku-1.Cild*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, s. 362.

¹¹⁷ Dr. Hayreddin Karaman, a.g.e. s. 363.

¹¹⁸ Ömer Çaha, *Sivil Kadın-Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 88.

¹¹⁹ Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân*, Malûmat Gazetesi, 1899-1901.

süre geçindirebilecek kadar miras kalmıştır. Fakat babasının yakınları bu mirası Refet ve annesine vermek istemez. Refet'in annesi Binnaz eğitimsiz olduğu için mirasını nasıl alacağını bilemez ve bu yüzden mirasın peşine düşmez. “*Kendi malımdan dahi bana para vermeyerek; beni mahva çalışanlara, parasız iratsız olarak nasıl adam olup; meydana çıktığımı; mektebin, devletin himayesi ve idaresi sayesinde, bugün temin-i mâîşet eylediğimi onlara göstermek isterim.*”¹²⁰ diyen Refet ise öğretmen olduktan sonra da bu miras hakkını arayacağını belirtir.

Fatma Aliye Hanım, *Eslâf-ı Nisvân* isimli makalesinde Miras mevzusuna Fransa'nın eski tarihinden örnekler vererek değinir. Miras konusunda 13-14.yüzyıllarda durum kadınların lehine değişmeye başlasa da sonraları kız evleneceği zaman kendisine mukavele imzalatılır. Bu imza kızın babasının mirasından vazgeçtiği anlamına gelir. Fransa, 1791 yılında çıkardığı bir kanunla mirasta kız çocuklarının erkek çocuklarıyla eşit kılınmasına karar verdi; “*Bilâhire verâsetin büyük ve erkek evlada ait olması meselesini fesh ve lağv eyleyen “1791” kanunu kız evladları da miras da erkeklere müsâvî kıldı.*”¹²¹ 18.yüzyılın sonlarına çıkan bir kanunla kızlar miras hususunda erkeklerle eşit konumda olmuştur. Fakat daha sonra durum değişir. Önceleri mâlikâne sahibi olan kadının sonraları bu hakkı da elinden alınır. Bütün mirasını kocası alır ve mâlikâneyi de kocası idare eder.¹²² Art arda çıkarılan kanunlarla miras hususunda kadınların konumu iyileştirilmeye çalışılsa da yaygın kanaat galip gelmiştir. Çünkü kanunlar, kadınlar için yeterli olmamış ve kadın kocasından izin almadan malını tasarruf etme hakkına dahi sahip olamamıştır.

3.1.4. İhanet ve Sadakat

Fatma Aliye Hanım, eşlerin birbirlerine olan sadakati mevzusuna romanlarında ve makalelerinde genişçe yer verir. Aile toplumun en küçük parçası olduğu için ailede başlayan parçalanış hızla topluma yayılır. Bundan dolayı ailenin ayakta durması önemlidir. Kadın kahramanlar romanlarda genellikle aldatılma karşısında ya ‘ölüm’ü ya da ‘intikam’ı seçer. Fatma Aliye Hanım iki yolu da uygun

¹²⁰ Fatma Aliye Hanım, *Refet*, Hzl. Nurullah Çetin, L&M Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 216-217.

¹²¹ Fatma Aliye Hanım, “Eslâf-ı Nisvân: Kadim-i Frenk Nisvânı”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 5 Kânûn-ı evvel 1312/17 Aralık 1896, Sayı 91, s. 1, 2.

¹²² Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 2.

görmez. Ona göre zevce; eşine sırası geldiğinde arkadaş olabilen, dindar, eğitilmiş, zeki, ev işlerinde maharetli, hayat yolunda eşine her daim destek olan bir kadın kısacası “iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman” olmalıdır. “*Kadın izdivâc ve zevce denilen şeyin ne olduğunu hakikati veçhile bilerek tehhül eylese öyle aklını da kendini de gâib eylemez.*”¹²³

Fatma Aliye Hanım, toplumu her yönden etkileyen aldatma sorununa romanlarında da yer vermiştir. *Ûdî*'de Bedia, aldatılma karşısında sadece kocasını sorumlu tutar, aldattığı kadının ise kendi kendine ihanet ettiğini düşünür. “*Siz ona sair birçok erkeklere yaptığınızdan başkasını yapmadınız. Bana o kendisi yaptı. Bana karşı olan vazifesini o kendi düşünmek lazım idi. Bu senin sanatın, ticaretin idi. Bundan yana, sen bana hıyanet etmiş olmuyordun. Kendine hıyanet eyliyordun, iffet denilen bir şeyden mahrum eylediğinden dolayı kendi nefesine hıyanet eyliyordun.*”¹²⁴ *Levâ-yih-i Hayât*'ta ise aldatmanın gelinlik çağıdaki kızlara kötü bir örnek teşkil ettiğini söyler. “*Mesûdiyeterine çalışmaya vazifeten borçlu oldukları kimselere de böyle yazık ediyorlar. O kadarla da kalmıyor, belki karısını mesut edecek ve kendisi de mesut olabilecek bir adama böyle zevceler hazırlıyorlar. Daire-i izdivaca girmeden evvel izdivaçtan nefret ettiriyorlar. Bu türlü zevcelerden çeken zevçler de çok görüyoruz. Kabahat kızlarda mıdır yoksa çirkin dersler gösteren büyüklerinde mi?*”¹²⁵ Fatma Aliye Hanım gençlere hayatın her döneminde olduğu gibi evlilikte de örnek olmaları gereken büyükleri aldatma söz konusu olduğunda eleştirmekten kaçınmaz.

Namus kavramını ise alışılmışın dışında bir bakışla yorumlar: “*Bir kadının namusu kendi namusu olup muhâfazası da kendine ait olması ne kadar âşikâr bir keyfiyettir. Cenab-ı Hakk bunu muaf tutmamış. Cezada ve mükâfatta kullarının erkeğini ve kadını istisna etmemiş.*”¹²⁶ Geleneğin dinin önüne geçtiği yerlerde kadın şiddetle cezalandırılırken erkek hiçbir şekilde cezalandırılmaz. Ayrıca Fatma Aliye Hanım ‘kadının namusu erkeğin koruması altındadır’ görüşüne de karşı çıkar. Onun iffeti hem erkekte hem de kadında araması; aldatılma durumu söz konusu

¹²³ Fatma Aliye Hanım, “Zevce”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Cemâziyelâhir 1316/10 Kasım 1898, Sayı 186, s. 3-4.

¹²⁴ Fatma Aliye Hanım, *Ûdî*, Hzl. Ferit Ragıp Tuncor, Selis Kitaplar, İstanbul 2009, s.

¹²⁵ Fatma Aliye Hanım, *Levâ-yih-i Hayât*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, İstanbul 1315, s. 97.

¹²⁶ Fatma Aliye Hanım, “Zevce”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Cemâziyelâhir 1316/10 Kasım 1898, Sayı 186, s. 3-4.

olduğunda kadını baştan çıkarıcı unsur olarak görmemesi dönemi için oldukça yeni yaklaşımlardır.

3.1.5. Boşanma

İslam hukukuna göre boşanma hakkı erkeğe verilmiştir. Fakat bu hakkın kadına verildiği durumlarda söz konusudur. *“Boşanmaya gelince, bugün Batı’da umûmiyetle hâkim olan usulden farklı olarak İslam hukukunda bu salâhiyet, prensip olarak kocaya verilmiştir. Nikâh akdinde şart koşulmuş olması halinde kadının da bu salâhiyete sahip olduğunu daha önce görmüştük. Böyle bir şart bulunmadığı halde akitten sonra herhangi bir zamanda kocanın karısına boşama salâhiyeti vermesi de mümkündür. Bu takdirde yine kadın boşanma hakkına sahip olmaktadır.”*¹²⁷ Genel olarak erkeğin elinde boşanma hakkının suistimâline karşı İslam, kadına bazı ayrıcalıklar vererek onu korur. *“Boşanmış kadınlara iddet boyunca mesken ve nafaka temini boşayan kocaya borç olarak yüklenmiştir. Kadın suçlu ve kusurlu olsa dahi kendi isteği ve muhâlâa yoluyla boşanma halinde kocasına en fazla aldığı mehri iade ile mükellef olup bunun ötesinde bir tazmînât ödememektedir. Boşanma veya vefat şartına bağlanmış bir müeccel (sonraya bırakılmış) mehir hakkı vardır. Vefat veya boşanma halinde kadın bu meblâğa hak kazanır.”*¹²⁸

Fatma Aliye Hanım, boşanma mevzusunu kaleme aldığı *Haftalık Süs Risalesine* başlıklı makalesinde bilinenin aksine boşanmanın erkeğe ait olmadığını söyler. Boşanma hakkının kadına da verilmesi için çalışmaların başladığını da belirtir. İslam hukukunda yukarıda ifade edildiği durumlarda kadının boşanma hakkının olmasına rağmen kadın bu hakkı ancak 1917 yılında yürürlüğe giren Hukuk-i Aile Kararnamesi ile alır. *“Nişanlanmaya hukuksal bir boyut kazandırdı. Evliliğe yaş sınırlaması getirerek erkek için 18 kız için 17 yaşını esas kabul etti. Evlenmeye bir memur ve iki şahidin nezaretinde resmi bir boyut kazandırarak devletin aile kurumuna müdahale etmesini sağlamış oldu. Çok evlilik sınırlandırıldı ve kadına da erkek gibi boşanma hakkı verildi.”*¹²⁹ Görüldüğü gibi Aile Kararnamesi

¹²⁷ Dr. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku-1.Cild*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, s. 296.

¹²⁸ Dr. Hayreddin Karaman, a.g.e. s. 333.

¹²⁹ Ömer Çaha, *Sivil Kadın-Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 102.

ile kadına sadece boşanma hakkı verilmemiştir. Evlilik süreci, boşanma ve çok eşlilik konularında da kadına yeni haklar sunulmuştur.

Fatma Aliye Hanım, kararnameden yedi yıl sonra yayımladığı yazısında, kadına verilen boşanma hakkını her iki taraf için de memnuniyet verici bir gelişme olarak görür. “*Bizde talâk yalnız erkeğin ağzından çıkacak bir söze bırakılan suretten ibaret değildir. Sonraları İstanbul’da dahi talâk’ı kadının eline vermek ve kadın dahi istediği zaman talâk’ı icrâ edebilmek şerâitiyle şer’i akidler ahrâsına başlanıldı. Her iki tarafa da bu hakkı vermek şerâitiyle vâki olacak akid, müsâvata ve her iki tarafın da izzet-i nefisine riâyet olmaz mı?*”¹³⁰ Fatma Aliye Hanım’ın bu konulardaki bilgilerinin kaynağı olarak babası Ahmet Cevdet Paşa’nın *Mecelle*’sini göstermek mümkündür.

Fatma Aliye Hanım, boşanmanın toplumsal baskılarına *Muhâdarât* romanında değinir. Fâzıla, Remzi’den boşanmak istese de kendisine toplum tarafından ‘boşanmış kadın’ yaftasının takılmasından rahatsızlık duyacağını ve bunun ağır bir durum olduğunu düşünür. “*Fâzıla, bu halde yaşamaktan pek ziyade muazzeb olduğundan, pek çok defalar Remzi’den ayrılmağı tasavvur eyliyor, âdetâ bunu pek ziyade istiyor da kendisine kocadan boşanmak telâffuzu bile pek çirkin bir şey geldiği için onu ağzına alamıyordu. Bu cihetle, Remzi’nin islâh-ı hal eyleyeceğinden ümidini kesmeyip, kendisi her ne kadar ondan soğumuşsa da, herkes içinde kendisine kocadan boşanmış denileceğine ve onun için, hak kazanmak üzere, kendisi âleme söz anlatıp çene yarıştıracığına, sevmediği bir koca ile oturmağı ve bunun için de yalnız kendi gönlüne söz anlatmağı daha münasib görüyordu.*”¹³¹ Fâzıla, tüm bu duygu yoğunluklarını yaşadktan sonra intihara karar verir. Fakat bu kararını uygulamaya koyamaz ve evden kaçır. Yazar, ne olursa olsun kahramanını boşatmamıştır. Fâzıla, ancak eşi Remzi ölünce başka biriyle evlenir.

¹³⁰ Fatma Aliye Hanım, “Haftalık Sûs Risalesine”, *Sûs Dergisi*, , 26 Kânûn-ı sâni 1340/26 Ocak 1924, Sayı 33, s. 5-7.

¹³¹ Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, Yay.Hzl. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996, s. 199.

3.1.6. Çalışma Hayatı

Sanayileşme ile beraber kadının ev dışına, çalışma hayatına atılması evdeki işbölümünün değişmesine neden olur. Dünyadaki bu değişimden Osmanlı Devleti de payına düşeni almıştır. “*Ondokuzuncu yüzyıl boyunca iktisadi, idari, hukuki ve askeri alanlarda kabuk değiştiren Osmanlı, aynı hassasiyeti kadın konusunda da göstererek kadının eski statik konumunda bir kıpırdanma, bir canlanma meydana getirmiştir.*”¹³² Savaşlar sebebiyle erkek nüfusun azalması da kadınların alternatif çalışma alanlarında bulunmalarını sağlamıştır. Matbaacılık, konserve ve sabun imalatı bu çalışma alanlarından birkaçıdır.

Feminizmin ortaya çıkışıyla kadının çalışma hayatına atılması birbirinden bağımsız değildir. Kadının hukukî haklarının olmadığı Avrupa’da kadın, vatandaş olarak pek hakka sahip değildir. Liberal Feministler için kamusal alanda çalışmak kadının özgürlüğünün teminatını oluştururken”¹³³ sosyalist feministler çalışma hayatında kadının konumunu sorgulaması gerektiğini düşünürler. Avrupa’da feministlerin 18. Yüzyıldan itibaren başlattıkları bu hukukî savaş, Tanzimat döneminde Osmanlı kadınına da birebir etkiler. Dönemin önde gelen entelektüeli olarak Fatma Aliye Hanım’ın gündemine sokan şey Avrupa’da feminizmle başlayan süreçtir. Onun fikir yazılarında sürekli kadın-erkek birlikteliğine vurgu vardır: “*Kadın ile karı tefrik, temyiz olunmalı! Kıymet-i fazîlet takdir olunmalı! “Kadın” insanın nisf-i diğeridir. Nisvân-ı İslam fütûhâtta, terakkiyât-ı ulûm-ı medeniye de, hizmet-i vataniye de erkekler ile beraber çalışıp tarihlerde şanlı namlar bırakmıştır.*”¹³⁴ Kadın ve karının iki farklı tür olduğunu söyleyen ve karıyı ‘insaniyet mertebesine ulaşamayan bir kısım’ olarak gösteren Fatma Aliye Hanım’ın, kadının tarihin çeşitli sahnelerinde erkekler ile beraber çalıştığını vurgulaması önemlidir. Selahaddin Asım, Fatma Aliye Hanım’ın kaleme aldığı bu makalesinden bir yıl sonra kaleme aldığı *Osmanlı’da Kadınlığın Durumu* başlıklı eserinde aynı konuyu ele almıştır. Meseleye Fatma Aliye Hanım’dan çok daha farklı yaklaşan Selahaddin Asım kadınların “karılaştığında en önemli etkenin” din olduğunu savunur. “*Her*

¹³² Ömer Çaha, *Sivil Kadın-Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 90.

¹³³ Ömer Çaha, a.g.e. s. 149.

¹³⁴ Fatma Aliye Hanım, “Terbiye-i İctimâiyye”, *Mehâsin Dergisi*, 10 Eylül 1325/23 Eylül 1909, s. 738-742. Sayı 10.

*şeyden önce şunu beyan edeyim ki, Türk karşılaşmasında en büyük etken, diğer bütün sosyal hadiselerimizde olduğu gibi dindir. Türkler, Müslüman olduktan sonra artık hayatı tamamen dinden ibaret bildikleri ve hep bu zihniyet ve ahlakla yaşadıkları için onların bütün varlıklarında dinin, gereğinden fazla derin izleri, tahripleri mevcuttur.*¹³⁵ Tesettürün de kadını karşıladığını düşünen Selahaddin Asım, nikah, boşanma, miras, evlilik ve odalık gibi hususların da kadını karşılaştırma noktasında etkili olduğunu ifade eder. “*Çünkü tesettür kadını hariçten medeni ve sosyal hayattan kopardığı için onun kişiliğini kaale almıyor, ancak onu erkeğin keyif ve zevki, hursu uğruna daha doğrusu erkek nam ve hesabına saklayıp himaye ediyor.*”¹³⁶ Fatma Aliye Hanım’ın fikirleri Selahaddin Asım’ın aynı dönem sunduğu fikirlerinden tamamen farklıdır.

Fatma Aliye Hanım kadının çalışmasının toplum için gerekli olduğunu düşünür. Çalışmayan, işsiz-güçsüz kadınların bir süre sonra dedikodu gibi toplumu derinden etkileyen hastalıklara yakalanacağını belirtir. Fatma Aliye Hanım, bu noktada ‘kadınların erkeklerden daha yatkın olabilecekleri’ alanlar konusunda vurgu yapar. Bu tez Cumhuriyet ile birlikte değişecek; kadının her sahada çalışabileceği mesajı verilecektir: “*Bizde bir basma fabrikası sahibini ihyâ eder. Bu gibi fabrikalar açılırsa kadınların çalışabileceği gibi daireleri olamaz mı? Hiç olmazsa tireyi makineye saracak, basmayı katlayacak olan makineleri idare edemezler mi? Daha olmazsa makaraları kutulara, basma toplarını denklere de istif edemezler mi? Hele dantela fabrikalarında kadın erkekten ziyade istidâd gösteremez mi? Bir takım işsiz güçsüz kadınlar bir idare tahtında, bir müdire idaresinde bulunsalar terbiye-i ictimâiyeden hisseyâb olsalar iyi olmaz mı?*”¹³⁷

Fatma Aliye Hanım’ın, kadının çalışma hayatı ile ilgili vurguladığı bir başka husus çalışma hayatının kadının annelik rolüne etkisidir. O, kadını ‘ev’ ile sınırlayan bir algıya da karşı çıkmıştır: “*Gerçi kadının vatanına en büyük hizmeti evlad dünyaya getirip onlara bakmak ise de vatan muhafızı kahraman askerlerimizi*

¹³⁵ Selahaddin Asım, *Osmanlı’da Kadınlığın Durumu*, Hzl. Metin Martı, Arba Yayınları, İstanbul 1989, s. 19.

¹³⁶ Selahaddin Asım, a.g.e. s. 31.

¹³⁷ Fatma Aliye Hanım, “Terbiye-i İctimâiyeye”, *İnkılâb Dergisi*, 25 Şaban 1327/11 Eylül 1909, Sayı 8, s. 113-15.

yetiştiren Anadolu kadınlarının çalışması evlad yetiştirmelerine engel değildir.”¹³⁸ Burada Fatma Aliye Hanım’ın annelik vazifesini öncelemekle beraber kadını çalışma hayatına yönlendirdiği görülür.

Fatma Aliye Hanım’a göre erkekler evin geçimini sağlamakla görevlidir fakat maişet derdine kadın da elinden geldiğince deva olabilmelidir. Bütün yük erkeğin omzunda olduğunda erkek çok çabuk yaşlanır. Oysa kadın eşine destek olursa hem eşinin yükünü hafifletir hem de kadın da üretici konuma geçtiği için toplumun refah seviyesi yükselir.¹³⁹ “Bu milletin yarısından ziyadesini teşkil eden kadınlar çalışmıyorlar. Böylelikle kesb-i servet ne kadar müşkil! Halbuki milletin paraya ihtiyacı var. Zarûret, sefâlet tevsî’ ediyor. Artık bu acz bu meskenet, atâlet yetişir! Evvelce İslam kadınları çalışıyorlardı. Zaman-ı Saâdet’te mestûriyyet onların çalışmalarına mâni’ olmadı. İslamiyet’in kadınlara bahş eylediği hukuku hiçbir müsellim inkâr edemez. Cehlillerinden dolayı bunu bilmeyenlere bilenler öğretmelidir. Hane erkeklerine kadınların da muâveneti lazım gelir. Gerçi kadının infâki ve iâşesi şer’an zevce borçtur. İslamiyet kocalı bir kadını çalışıp kazanmağa cebr etmez. Lakin çalışmaktan da men’ etmediği içindir ki vakt-i Saâdet’te kadınlar çalışıp kazanıyorlardı. Ma’lûmdur ki bir zevç zevcesinden şikayet için Hazret-i Ömer’in huzuruna gitmiş. Hazret-i Ömer –Sus! Kadınlar yemeğimizi pişiriyorlar, çamaşırlarımızı yıkıyorlar, vazifeleri değil! Şikayet etme, sonra zararlı çıkarsın, buyurmuş. İcâbât ve ilcâât-ı medeniyye muktezâsı idare-i beytiye meselesi güçleşti. Bir erkeğin birçok kadını geçindirmesi kolay bir şey değildir. Bir hanenin terakki-i hali mühim meseledir. Sefâlet müthiştir.”¹⁴⁰ Fatma Aliye Hanım, kadının çalışması meselesini dinî bir perspektifle yorumlar ve Asr-ı Saâdet’ten örnekler verir. Fatma Aliye Hanım romanlarında da pek çok kadın yazardan daha önce çalışan kadın tipini oluşturur ve idealize eder. Bu konuyla ilgili olarak Emel Aşa şunları söyler: “Fatma Aliye Hanım kadınların maddi bakımdan hiç kimseye bağlı olmadan kendi başlarına yaşayabilmeleri için onları devamlı olarak para kazanmaya ve meslek sahibi olmaya yöneltmiştir. Udi’de Bedia’ya bizzat yazar kendisi para kazanmanın zevkini ve

¹³⁸ Fatma Aliye Hanım, “Hanımlar İçin”, *Şehbal Dergisi*, 15 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909, s. 008. Sayı 10.

¹³⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

¹⁴⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 147.

gerekliliğini anlatmıştır.”¹⁴¹ Fatma Aliye Hanım, *Şehbal*'de yayımlanan *Hanımlar İçin* başlıklı makalesinde “Kadınlara ekmek yerine ekmek kazanacak şey vermeli”¹⁴² diyerek onların üretici konuma geçmelerini teşvik edici sözler sarf eder. Onun bu cümlesi Emel Aşa'nın yukarıdaki yorumunu destekler. Diğer taraftan şöyle bir durum söz konusudur. *Muhâdarât*'ın Fâzıla'sı ayakta durmak için çalışırken *Udî*'nin Bedîa'sı ailenin geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kalmıştır. Görüldüğü gibi iki karakter de ‘zorunda’ oldukları için çalışmışlardır. “*Fatma Aliye Hanım için ihtiyaç durumunda kadının uygun bir işte çalışması takdir edilir; geçinmek için çalışmak ve para kazanmak kutsaldır. Ancak Fatma Aliye Hanım'a göre bir kadın, ihtiyacı olmadığında çalışmayı düşünmez. Genel olarak romanlarında kadınların çalışmalarına, hayatlarında yaşadıkları bir takım zor dönemler ve hayal kırıklıkları neden olmaktadır.*”¹⁴³

Fatma Aliye Hanım, kadının çalışması için bir takım hususların sağlanması gerektiğini düşünür. Bu hususların en önemlisi iffet dairesinde namus ile çalışmaktır. *Udî* adlı romanında bu iki değer ne denli önemli olduğunu romanın başkahramanı Bedîa aracılığıyla anlatır. Eşi, Bedîa'yı, Helula isminde şarkıcı bir kadınla aldatır. Bedîa bunu öğrendiğinde Helula'ya karşı tavır takınmaz. Hiçbir şey olmamış gibi davranır. Karşılaştıklarında ise Bedîa, ona bu yolla kazanılan paranın hayır getirmeyeceğini, kadının iffetini korumak zorunda olduğunu söyler. Aralarında geçen konuşmalar Fatma Aliye Hanım'ın kadının çalışma koşullarının nasıl olması gerektiğine dair birçok ipucu verir: “*Onlar iffetsiz bir hayat istemezler! İffet dahilinde kazanılmayacak olan altınlara, elmaslara birer tekme vururlar. Onlara bedel kuru ekmeğe kanâat ederler. Açlıktan ölmeye, soğuktan donmaya razı olurlar. Onlar iffetten aldıkları lezzeti temiz kalmakla hissettikleri huzuru hiçbir şeyde bulamayacakları bilirler.*”¹⁴⁴ Daha sonra kimsesiz kalan Bedîa, ailesinin geçimini sağlamak için çalışmak durumunda kalır. “*Helula'nın söylediği metâlarını değil, Naome gibi sazını, sesini de değil! Çalışmasını, emeğini satmalı! Kırılarak,*

¹⁴¹ Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Fikirleri*, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi 1993, s. 451.

¹⁴² Fatma Aliye Hanım, “Hanımlar İçin”, *Şehbal Dergisi*, 15 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909, s. 008. Sayı 10.

¹⁴³ Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye-Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 149.

¹⁴⁴ Fatma Aliye Hanım, *Udî*, Hzl. Ferit Ragıp Tuncor, Selis Kitaplar, İstanbul 2009, s.126.

süzülerek, işvebâzlık, gönül avlayıcılık ile 'yaleylî'leri değil! Ciddi tavırla, açık alınla namus dairesinde 'Do Re Mi Fa Sol' satmalı! Namus dairesinde kazanmalı."¹⁴⁵ Yazar kahramanını bu şekilde söyleterek kadının çalışmasıyla ilgili tezini de ortaya koymuş olur. Romanın sonlarına doğru da bu tezini kanıtlar. Çünkü Bedîa, öğrencilerine ud icra etmeyi öğreterek iffet dairesinde geçimini temin eden bir kahraman olarak öne çıkar.

Fatma Aliye Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin 184. sayısındaki bir makalesinde Avrupa ve Amerika'daki çalışan kadınların durumlarını masaya yatırır. Avrupa'da 'parasız kızların kocasız kalmaları' sebebiyle kadınların çalışmak zorunda kaldıklarını söyler.¹⁴⁶ Birtakım yazarların Türk kadınına, Avrupa ve Amerika'daki çalışan kadınları örnek göstermelerine de karşı çıkarak bu durumun iç yüzünü şöyle değerlendirir: "*Acaba Amerika ve Avrupa kadınlarının çalışıp kazanmak yoluna dökülmeleri yalnız kendilerinin o yola heveslerinden mi yoksa icabât ve ilcâât-ı terakkiyât-ı medeniyeden mi? Parasız kızların kocasız kalmaları, izdivaç için dahi olmazsa kadının kendi masrafı kendinden çıkması aranılmak gibi mesâil gerek izdivaç hususunda gerek koca bulamadığı halde geçinebilmek için mi kadınları o cihete rağb ve mecbur kılmıştır? Buraları muhtâc-ı dikkat mevaddandır.*"¹⁴⁷ Yazarlara göre Avrupa ve Amerika'da kadınlar heveslerinden dolayı değil zorunda oldukları için çalışmaktadır.

3.2. Feminizm

Fatma Aliye Hanım'ın feminizm ile ilgili düşüncelerini *Süs ve İnkılâb* gazetelerinde yayımlanan makaleleri vasıtasıyla öğrenmekteyiz. *Süs* gazetesindeki makalesinde Fatma Aliye Hanım, feminizm çerçevesinde hem oryantalistlere hem de Avrupa taklidini seven bir takım insanlara seslenir. Şöyle ki, bazı oryantalistlere göre İslamiyet kadınlara hiçbir hak vermemiş ve kadınları ikinci sınıf olarak görmüştür. Diğer taraftan Avrupa heveslisi insanlar feminizmin kadınlara birçok hak kazandırdığını düşünür.

¹⁴⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s.111.

¹⁴⁶ Fatma Aliye Hanım, "Başlık Yok", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 11 Cemâziyelâhir 1316/27 Ekim 1898, Sayı 184, s. 1-2.

¹⁴⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

Feminizmin hak elde etmek için çalıştığını söylerken İslam kadınlarının kendilerine verilen hakları geri alacaklarını belirtir. “*Feminizm de zamanın o husustaki icâbâtındandır. Bu meselede İslam kadınlarına Avrupa ve Amerika kadınlarından ziyade sühûlet vardır. Onların istihsâl için çalışmış oldukları şeyleri İslam kadınları istirdâd eyleyeceklerdir. Zira onların dava eylemiş oldukları hukukun çoğunu İslamiyet kadınlara bahşeylemiştir. Feminizm kadınların hukuklarını müdâfaa ve cemiyet-i beşeriyedeki mevkilerini dava demektir. Feminizm kadınların erkeklere karşı muhârebe ve mücadele açması, ibrâz-ı adâvet eylemesi değildir.*”¹⁴⁸

Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân* isimli eserinde de İslamiyet’in kadınlara her alanda haklar verdiğini fakat bu hakların zaman içerisinde kaybedildiğini söyler. Dolayısıyla ‘yeni bir sülûk olmak’ olarak adlandırdığı kadın hareketlerinin bununla karıştırılmaması gerektiğini düşünmektedir. Kadınların içinde buldukları durumdan da memnun değildir: “*Bu cihetle tarihimize vâkıf olanlar kadınlarımızın yeni bir yola sülûk olmaya değil belki gaib eyledikleri bir şeyi kazanmakta düşmüş oldukları varta-i cehâletten yine eski mertebe-i refâte teâlî eylemekte olduklarını bilirler dikkat buyrulur ya! Eylemek de diyorum. Eylemişler demiyorum. Zira eski hallerini bulmak için daha çok çok hatveler lazımdır!*”¹⁴⁹ Fatma Aliye Hanım, kadın hareketini Batı’dan gelen bir yenilik tesiri ile değil, İslam dininde var olan hakların yeniden temini cihetiyle yorumlar. Bu hususiyetle onun yorumu çok önemlidir.

Fatma Aliye Hanım’ın feminizme karşı İslam kadınlarını örnek vermesi ve meseleyi İslami açıdan değerlendirmesi ‘Asr-ı Saadet’ mitine dayanır. “*Fatma Aliye Hanım’ın, kadının nasıl mutlu olacağına dair tavsiye ettiği düzen Nilüfer Göle’nin bir mit olarak tanımladığı “İslam’ın altın çağı” ‘Asr-ı Saadet’te aranmalıdır. Nilüfer Göle, “modernleşmenin kadına sağlayacağı yeni hakların aslında İslamiyet’in ilk dönemlerindeki uygulamalarla çelişmediği, Batı’dan alınacak her yeniliğin*

¹⁴⁸ Fatma Aliye Hanım, “Haftalık Süs Risalesine”, *Süs Dergisi*, 26 Kânûn-ı sâni 1340/26 Ocak 1924, Sayı 33, s. 5-7.

¹⁴⁹ Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân*, Malumât Gazetesi, 1899-1901.

*İslamiyet'in kaynağında bulunduğu düşüncesi, 'Asr-ı Saadet' miti, bu dönem Batıcıları'nın yaklaşımlarını belirtmektedir." der.*¹⁵⁰

Feminizmi kadın-erkek savaşı gibi gösterenlere karşı feminizmin 'kadınların hukukunu müdâfaa etmek'¹⁵¹ olduğunu söylemiştir. Fatma Aliye Hanım'ın feminizmi tanımlamasında şu nokta dikkat çekicidir: Ona göre farklı feminist grupları vardır. Bazı grupların gerçekten kadınların hukuku için çalıştıklarını düşünürken 'ifrat-perverân' olarak tanımladığı radikal feministlerin ise çalışmalarını tasvip etmez. "*Lâkin tarik-i mesaide el ele vermiş bu milyonlarca gayrı türler yek-vücûd gibidirler. Bunların ifrat-perverân kısmının metâlip ve arzuları kadını mesut edeceği fikrinde değiliz! Feministler kazanmakta oldukları hukuka topla, tüfekte nail olmadılar! Bu vecihle kadınlar kılıçla, mermi ile yaralanmadılar. Kendilerinin nisf-i diğerleri olan erkeklerden muhalefette bulunanların irat eyledikleri itirâzât ile kalplerinde manevî yaralar açıldı. Artık teehhüle rağbet etmeyen nisvân çoğalmaya başladı.*"¹⁵² Fatma Aliye Hanım'ın en büyük korkusu budur. Feminist düşüncelerden etkilenen kadınlar artık evlenmeyecek. Böylece İslam'a mugayir birçok hareket ve düşüncenin önü açılmış olacak. Toplumun en önemli kurumu olan aile bu durumdan etkilenecek ve toplum büyük bir zarar görecektir. Enîn romanındaki Nebâhat, Fatma Aliye Hanım'ın bu sözlerini doğrular nitelikte bir karakterdir. "*Öyle kocalar işittim ki karısına "Ne kadar güzelsin!" dediği gün diğer odadaki annesi veya akrabasından birine "Bu sakil karyı nereden bulup da bana aldınız!" demekten sıkılmamıştır. Karısına "Seni seviyorum. Senden başkasını sevme ihtimalim yok!" dediği zamanlarda bir yandan da aynı sözleri diğer kadınlara söyleyen erkekler olduğunu öğrendim. Demek ki erkek o türlü sözleri söylemekten haz duyduğu için söylüyor. Kadını sevdiğinden değil, kendi zevki, kendi ruhunun gıdası için kadına o sözleri söylüyor. Kadını aldatmaktan haz duyan erkeği sevmekten ben ne lezzet alabilirim?"*¹⁵³ diyen Nebâhat, çevresindeki birçok evliliği analiz ederek erkeklerin

¹⁵⁰ Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye-Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 59.

¹⁵¹ Fatma Aliye Hanım, "Haftalık Süs Risalesine", *Süs Dergisi*, 26 Kânûn-ı sâni 1340/26 Ocak 1924, Sayı 33, s. 5-7.

¹⁵² Fatma Aliye Hanım, "İlm ile Cehl", *İnkılâb Dergisi*, 18 Şaban 1327/4 Eylül 1909, Sayı 7, s. 2.

¹⁵³ Fatma Aliye Hanım, *Enîn*, Çev. Tülay Gençtürk Demircioğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 93-94.

eşlerini aldattığı, birçok kadının evliliklerinde mutsuz olduğu ve kadının kocasını asla sevmemesi gerektiği sonucuna varmıştır.

Kadınların, haklarına kavuşma noktasında erkeklerle savaşmasını “ilm ile cehl mübârezesi”¹⁵⁴ şeklinde tanımlar. Kadınların bu savaşı kazanma yolunda en büyük destekçisi şeriattir. Kadını sadece çamaşır yıkayan, çocuklara bakan, erkeğin hizmetini gören bir makine olarak düşünen zihniyete Fatma Aliye Hanım şu sözleriyle cevap verir: “*Kadını erkeğin çamaşırını yıkamaya, yemeğini pişirip hizmetini görmeye mahsus bir şey addedenler bir tecrübe buyursunlar da bu işleri görmediğinden dolayı zevcelerini şikâyet etsinler. Bugün dahi mahkeme-i şeriyye bu hususta kadına cebr edebilir mi? Yoksa bunlar onun vazifesi olmadığını mı anlasınlar!*”¹⁵⁵ Şeriatta çocuğu emzirme mevzusu da kadının isteğine bağlıdır. Kadın isterse evin işini yapmayabilir, şeriat buna izin vermiştir.

Fatih Kerimî, 9 Şubat 1912 yılında Yusuf Akçura ile birlikte Fatma Aliye Hanım’ı evinde ziyaret eder. Bu ziyaretinden edindiği izlenimleri daha sonra okuyucularla paylaşır. Fatma Aliye Hanım, tesettür, feminizm ve kadının çalışma hayatı gibi konulardaki düşüncelerini anlatır. “*Kadınların İslam nokta-i nazarından hukuk ve vazifeleri hakkında çoktan beri mufassal bir eser yazmakla meşgul olduğunu, lakin bunu Türkiye’de Türkçe bastırmanın mümkün olmayacağını, çünkü çok serbest ve hür yazdığını, binaenaleyh önce Fransızca olarak Avrupa’da bastırmak istediğini beyan etti. Fransızca basılırsa bunu Türklerin âli tabakası da okuyup faydalanabilir ve hem de Avrupa efkâr-ı umumiyesini islahaya da sebep olur. Fatma Aliye Hanım bu yazmakta olduğu eserin mündericâtı, maksat ve matlabını anlatmaya başlayarak hiç durmaksızın yarım saat kadar konuştu. Erkek ve kadının yaratılıştan tamamıyla birbirine müsaviü’l-hukuk olduklarını, insanların sahralarda ot yiyerek yaşadığı zamanlarda da bu müsavat-ı hukukun devam ettiğini, lakin insanların biraz aklı gelişip sudaki balıkları tutmayı düşünebilecek seviyeye geldikten sonra erkekle kadın arasında vazifece bir farklılık hasıl olmaya başladığını, çünkü erkek su kenarına balık tutmaya gittiğinde kadının çocuklarına bakmak için evde kalmaya mecbur olduğunu, erkek tuttuğu balıkları eve getirip*

¹⁵⁴ Fatma Aliye Hanım, “Haftalık Sûs Risalesine”, *Sûs Dergisi*, 26 Kânûn-ı sâni 1340/26 Ocak 1924, Sayı 33, s. 5-7.

¹⁵⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

karısına ve çocuklarına vermekle onlara karşı kendisinde bir üstünlük hissettiğini ve bundan itibaren erkeklerin kadınların hukukuna tecavüz etmeye başladıklarını, nihayet bir aileden olan kızla diğer aileden olan erkeğin ve bir müddet sonra bir kabileden olan bir kızla diğer kabileden olan kızın evlenmeleri meselesinin ortaya çıktığını ve bunlardan ne gibi sonuçlar doğduğunu, bu meselelere eski Yunan ve Roma hükemasının nasıl baktıklarını, Âdem ile Havva'nın cennetten kovulması konusunda hangi mezhep ve mesleklerin Havva'yı ve hangi mezhep ve mesleklerin Âdem'i suçladıklarını şaşırtıcı bir tafsilat ve vukufla bir ders anlatır gibi anlattı ve birçok Fransızca ıstılahlar ve tabirler kullandı.”¹⁵⁶ Fatma Aliye Hanım, feminizm çerçevesinde değerlendirilecek olan henüz yazım aşamasındaki bu eseri bize şunu gösterir; Fatma Aliye Hanım, bu hususta oldukça geniş bir bilgi toplamıştır. Meseleyi sadece Doğulu gözüyle yorumlamamak için Yunan ve Roma kaynaklarına da bakmıştır.

Fatma Aliye'den kısa bir süre sonra edebiyat hayatına atılan Müfide Ferit Tek, Feminizm konusunda Fatma Aliye Hanım gibi düşünmemektedir. Feminizm'i evlilik noktasında kadınlar için bir tehlike olarak görmez. O, Feminizm'i kadının her alanda erkeklerle eşit haklara sahip olması şeklinde yorumlar: *“Kadın ile erkeğin birlikte çalışması, birbirine müsavi hukukla çalışması. Öyle bir mesele-i içtimaiye ki bugün bütün dünya hal ve nasılı ile meşgul. Buna feminizm derler. Feminizm nedir? Feminizm diye kadınların medeni, içtimai ve siyasi haklarda erkeklere müsavi olmalarını istemek mesleğine derler.”*¹⁵⁷ Müfide Ferit'e göre siyasi haklar mevzusunu konuşmak Türk Kadını için erkendir. *“Biz bugün Avrupa memleketleri gibi, “hak-ı siyasiye iştirak”ı istemeyeceğiz. Erkeklerimizin bile bu husustaki iktidarları şüpheli iken bizde kadınları bu meseleye karıştırmak zamanı henüz gelmemiştir.”*¹⁵⁸ Müfide Ferit de Fatma Aliye Hanım gibi İslamiyet'in kadını koruduğunu düşünmektedir. Ancak Müfide Ferit için bu koruma bir noktaya kadar geçerli olmuştur. *“İslamiyet bu vahşetlerin önünü bir dereceye kadar aldı, diri gömmeği men etti. Kadın almağı dörde indirdi. Ve bu suretle kadına hiç olmazsa*

¹⁵⁶ Fatih Kerimî, *İstanbul Mektupları*, Hzl. Dr. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 263-264.

¹⁵⁷ Müfide Ferit Tek, “Feminizm”, Hzl. Mine Koçak, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Mart 1999, Sayı 183, s. 35.

¹⁵⁸ Müfide Ferit Tek, a.g.m. s. 39.

erkeğin dörtte bir hakkını vermiş oldu. Miras mesailinde şehadette biraz daha münsif davrandı, kadını yarım insan saydı.”¹⁵⁹ Müfide Ferit’in İslami bilgisi yüzeysel olduğu için meseleye Fatma Aliye Hanım’a nazaran daha yüzeysel yaklaşmıştır. Müfide Ferit’e göre Feminizm yolunda kadını; eğitimi, mesleği ve aldığı terbiye kazançlı kılar: “*Yani onların her birine birer sanat, günün birinde hayatlarını kazandıracak birer meslek öğretmeliyiz. Ve nihayet onların vücutlarını kavice büyütüp, beyinlerine de hayatta yollarını aydınlatacak bir ilm koyduktan maada bir de onların ruhlarını, ahlaklarını, maneviyatlarını ciddi bir surette terbiyeye çalışmalıyız.*”¹⁶⁰ Müfide Ferit Tek, Feminizm’i makûl ölçülerde kabul ederken Fatma Aliye Hanım, Feminizm’i bir kadın haklarını arama konusunda reddetmemekle birlikte Osmanlı’da geleneksel aile yapısını bozucu bir tesir yapacağından endişe eder. Romanlarının en önemli meselesi olan evlilik kurumunun bozulması ile toplumsal yozlaşma arasındaki ilişkinin farkında olan yazar, kadın haklarının korunması konusundaki hassasiyetini İslam şeriatını referans göstererek çözer. Dönemin pek çok Osmanlı aydını gibi İslam hukukunun kadınlara hak verme konusunda Feminizm’den çok daha ileri olduğunu düşünür. Burada dikkat çekici bir paradoks, Fatma Aliye Hanım’ın dönemin pek çok feminizmden etkilenen entelektüeli gibi kadın haklarını arayışında ve sorgulamasında Batı’daki feminist hareketlerin tesiri altında olmasına rağmen görünürde Feminizm’i reddetme çabasıdır.

3.3. Kadın Giyimi

Kadın giyimi isimli bölümde Fatma Aliye Hanım’ın moda ve tesettür konularındaki fikirleri ele alınmıştır. O, modayı yakından değil uzaktan takip etmenin önemine dikkati çeker. Tesettür meselesindeki düşünceleri ise aynı minval üzerindedir. Tesettürün dinin gereği olduğunu söylerken çarşaf, ferace, yaşmak ve peçenin sonradan ortaya çıktığını ifade eder.

¹⁵⁹ Müfide Ferit Tek, a.g.m.

¹⁶⁰ Müfide Ferit Tek, a.g.m.

3.3.1. Moda

Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslam* adlı eserinin son bölümü olan Üçüncü Muhavere’yi giyim ve moda konusuna ayırmıştır. Giyimde yerli malını teşvik eder. Yerli malı kumaş ile hem alafranga kıyafet dikilebilir hem de kumaş oldukça kullanışlıdır: “Avrupa kumaşlarına gösterdiğimiz rağbetin yarısını olsun kendi metaımıza gösterdik de onlar daha ziyade terakki etmediler mi? Çıkan metaı satılmalı ki başka örnek çıkarılsın. Avrupa’ya kadar mal ısmarlamağa üşenmiyoruz. Memalikimizden birine istediğimiz örnekte bir şey ısmarladık mı ki onlar yapmadılar diyelim.”¹⁶¹

Fatma Aliye Hanım, her alanda olduğu gibi moda da taklide tümüyle karşıdır. “Moda libâsların yakaları gayet yüksek, iki taraftan kulaklı imiş. Nazara hoş görünmüyor. Bu yakalar terziye zahmet veriyor. Fazla kumaş sarf ettiriyor. Bu takdirce bunu takip etmekte teennî olunur. Beklenir. Bir zaman geçer de bütün dünya böyle yakalı esvâb giyerse çâr u nâçâr kabul, giymezse redd olunur. Moda hakkında daima şunu söylemelidir: modayı redd etmemeli, fakat aynen de taklid etmemeli.”¹⁶²

Ne tamamıyla alafranga ne de alaturka tercih eder: “Ne senin kadar alafrangalığa bağlanıp bu moda illetiyle muzdarib olurum ve ne de hanım kadar taassup edip alafrangalığın bazı fevaidi mucip olan ahvalini reddederim.”¹⁶³ Modayı tamamen reddetmez fakat sadece moda diye de acayip kıyafetler giyinilmesine karşıdır: “Bir kere her yeni çıkan modayı taklit etmek bir ailece büyük bir yıkımdır.”¹⁶⁴ Çünkü moda kıyafet diktirmek çok masraflı olduğundan ailenin ekonomik durumu bundan etkilenebilir. Toplumun yapı taşı olan ailenin parçalanmasına neden olacağı için lüks ve israfi toplumsal bir hastalık telakki eder. Öte yandan, kadınların zarif görünmeye muhtaç olduklarını belirterek alışılmışın dışında bir elbise ile zarif olunamayacağını altını çizer: “Bu halde niçin eski usülde (malakoflu) etekler gibi bir etek

¹⁶¹ Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanâtı-Yapıtları ve Nisvân-ı İslam*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 114.

¹⁶² Fatma Aliye Hanım, “Moda”, *Hanım Kızlara Mahsus Gazete*, Sayı 242-40, 16 Şaban 1317/20 Aralık 1899, s. 4.

¹⁶³ Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanâtı-Yapıtları ve Nisvân-ı İslam*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 116.

¹⁶⁴ Fatma Aliye Hanım, “Moda”, *Hanım Kızlara Mahsus Gazete*, Sayı 242-40, 16 Şaban 1317/20 Aralık 1899, s. 3.

*yaptırılmıyor? Ön parçası düz, arka kıvrıntıları pek az bir etek için hem az kumaş gider, tasarruf olur.”*¹⁶⁵ Yazarın kadın giyimi konusunda bu kadar detaylı bilgi veresi önemlidir. Fatma Aliye Hanım’ın döneminde kadın okuyucunun yakından takip ettiği bir entelektüel olması bunda etkilidir. Yazar bu mesuliyet ile hareket ederken kadının hemen her meselesini dikkate alır. Fatma Aliye Hanım; yukarıda ifade edildiği gibi giyim ve iktisat ilişkisi konusunda hassasiyet gösterir. Moda olan bir elbiseye eğer çok kumaş gidiyorsa bunu israf telakki eder. Ceket modasının revaçta olduğunu söyleyerek ceket giyinmenin kolaylıklarını anlatır: “*Adi gömleklerden, korsajlardan ziyade bu sene ceketli esvâb takımları daha moda imiş. Ceketin altından bir gömlek de lazım. Ceketini istediği zaman insan çıkarır, istediği zaman giyer. Bu da bir sühûlettir. Bu halde modayı, ama makbul olan bu modayı uzaktan takip etmekte ne zarar var?*”¹⁶⁶ Böylece ‘makbul olan modayı’ takip etmenin önemine değinir. Fatma Aliye’nin kullanmış olduğu ‘makbul moda’ kavramı, onun moda konusundaki itidalli yaklaşımını ortaya koyar.

Moda konusunda yazarın yerliliğe yaptığı vurgu iki nedenle açıklanabilir. Biri iktisat diğeri de yanlış Batılılaşma tehlikesi. Osmanlı Devleti, 19.yüzyılda Batı’yla olan yakın temaslar sebebiyle birçok değişim yaşamıştır. Bu değişimlerden en çok etkilenen unsur ise ülkenin ekonomisidir. Her gün değişen moda ve oldukça lüks yapılan saraylar ekonomiyi derinden etkilemiştir. Tanpınar’ın ifade ettiği gibi, “*Sade Dolmabahçe Sarayı’nın masrafları devleti, yerli ve Avrupalı sarraflara karşı birkaç defa hacîl vaziyete düşürmüştü.*”¹⁶⁷ Fatma Aliye Hanım, içinde yaşadığı dönem içerisindeki bu israf tehlikesine dikkat çeker. Ondaki bu iktisat hassasiyetini tetikleyen asıl unsur devir olsa da manevî babası Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde iktisat ve ekonomi meselesine olan vurgularının tesiri de olsa gerektir. Bilindiği gibi Ahmet Mithat Efendi, romanlarında ekonomiye büyük yer ayırır. Felâton Bey ve Râkım Efendi isimli eserinde iktisat mevzusunu karakterleri vasıtasıyla anlatmıştır: “*Râkım Efendi hesaplı adamdır. Adı bile bu mânâyâ gelir. fakat kelimenin bir başka manası vardır. aynı zamanda yazan adamdır. Bu hesap para üzerine kurulur. Küçük bütçe ve aile çerçevesi içinde saadet, alâyişsiz, oturaklı*

¹⁶⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s.4.

¹⁶⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

¹⁶⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 131.

*yaşayış, memnun, müreffeh ve hiçbir huzursuzluğa yer vermeyen bir hayat!”*¹⁶⁸ Râkım kazançlarını kuruş kuruş hesap eder. Felâtun, Râkım’ın sözünü dinlemediği için babasından kendisine yüklü miktarda kalan mirası tüketir hatta borç yapar. Romanın sonunda Râkım, İstanbul’da güzel bir hayat sürerken Felâtun, borçlarını ödemek için Anadolu’da mutasarrıflık yapmak zorunda kalır.

Fatma Aliye Hanım yanlış Batılılaşma tehlikesine romanlarında da yer vermiştir. Enîn’de Nebâhat yanlış Batılılaşmayı temsil eden züppe bir tiptir. Nebâhat; Batı’yı yüzeysel idrak eden bir kahraman iken ideal kadın Sabâhat, Nebâhat’e nazaran sade ve şık giyimli, entelektüel bir kadın olarak resmedilir. Burada giyim ile Batı’yı anlamlandırma konusunda yazarın bir paralellik çizdiği görülür: “*Sabâhat beyaz keten bir kostüm giymişti. Elbiseye bakan, dikişine kumaşından çok para verildiğini, gayet güzel biçilip dikildiğini ve usta bir terzinin elinden çıkmış olduğunu anlardı. Elbisede göğüs ve enseyi örten ve bilezikleri oluşturan ağır bir broderiden başka aksesuar, kulaklarında ise her gün bulunan orta büyüklükte, beyaz renkli bir taştan başka şey yoktu. ... ipekli bir fistan hıştırtısıyla Nebâhat içeriye girdi. Açık pembe, parlak ipekli kumaştan, beyaz muslin desava ve dantellerle süslenmiş elbisesinin eteklerinde de süslü kırmalar vardı.*”¹⁶⁹ Nebâhat süslü ve gösterişli giyimi ile Batı’yı içselleştirip idrak edememiş bir tiplene; Sabâhat ise şık ve sade giyimi ile Batı’yı özümsemiş aydın bir kadın tipi olarak çizilir.

3.3.2. Tesettür

Fatma Aliye Hanım, tesettür meselesine geniş yer ayırdığı *Nisvân-ı İslam* adlı kitabından itibaren kadının tesettürü konusunda değişmeyen bir çizgi takip eder. Yazara göre; İslamiyet kadınların başlarını örtmesini emretmiştir; ama yaşmak, ferace, çarşaf ve peçe gibi şeyler dinde olmayıp sonradan ortaya çıkan bâtil âdetlerdir. Yazarın peçe konusundaki yaklaşımı dikkat çekicidir. Uzun uzadıya peçenin tarihinden bahseder. Peçe, ilk olarak Emevi Devleti zamanında erkekler tarafından kullanılmıştır: “*Tarih-i İslam bize kadını başında örtü olarak gösteriyor.*

¹⁶⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e. s. 411-412.

¹⁶⁹ Fatma Aliye Hanım, *Enîn*, Çev. Tülay Gençtürk Demircioğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 35.

Mecalis-i ilm ve edeb de kadınlara fitne salmamak için o zaman pek güzel olan erkeklerin yüzüne nikab konulmuş “Vazah Elmen” ve “Mekni El Kündi” nam şairler kadın bulunan cemiyete peçe ile giden erkeklerden idiler. Tarih-i İslam’da on iki kadarını bulabildiğimiz hükündârân-ı nisvân-ı İslamiyeden “Raziye” pek genç ve pek güzel olduğu için sokağa çıktığı zaman kendi arzusuyla yüzüne peçe kor idi. Zaten İstanbul’da peçe zuhûr edeli kaç sene oldu ki onun için canlara kıyıldı, civanlar da vuruldu?”¹⁷⁰ Daha sonra kadınlar kendi istekleriyle yüzlerine peçe örtüp sokağa çıkmaya başladılar.

Fatma Aliye Hanım’ın çarşaf konusundaki yaklaşımı ise peçeden farklı değildir: *“Bir sene mukaddem hükümet çarşafı resmen men eylemiş idi. Lakin kadınlar yaşamak ve feracenin masrafına, hizmetine tahammül edemedikleri için çarşafı terk etmediler.”¹⁷¹ şeklinde izah eder. “Kadınların terakkiyatı denildi mi bazı erkekler bunu kadınların başlarını açması suretinde anlıyorlar. Dişilerden de bunu öylece telakki edenler bulunur. Acaba yalvarsalar kadınlar başlarının örtüsünü açarlar mı?”¹⁷² Fatma Aliye Hanım başörtüsünün ilerlemeye bir engel teşkil etmediğini düşünür. İlerlemeyi başörtüsünü çıkarmak zannedenlerin yanılğı içinde olduklarını söyler. Yazara göre terakki-i nisvân ile örtü arasında engelleyici bir ilişki söz konusu değildir. Bu noktada karşısına çıkan birkaç “küstah” a aldırılmamalı ve yoluna devam etmelidir. Fatma Aliye Hanım’ın bu yazıyı yayımladığı 1909’da “küstah” şeklinde adlandırdığı ve tepki gösterdiği bir kesim olmalıdır. Bu dönemde Batıcılık’ın söylemlerinde kadının tesettürünün gereksizliği öne çıkmaktadır. “Abdullah Cevdet, 1908’den önce İçtihat dergisini Cenevre’de yayımladığı yıllarda Müslüman halkın kalkınması için gerekli çarelerin neler olacağı üzerine Müslüman ve Avrupalı tanınmış kişiler arasında bir anket açmıştı. Esprili bir Fransız edebiyatçısı buna şu kısa cümle ile cevap verdi: “Kur’an’ı kapa, kadınları aç.” Abdullah Cevdet bir değişiklik yaparak bu cevabı, “Hem Kur’an’ı, hem kadınları aç” biçimine soktu ve bunu aile reformu sorununun sloganı olarak aldı. 1908*

¹⁷⁰ Fatma Aliye Hanım, “Medeniyet ve Din-i İslam/Musahabe”, *Şehbal Dergisi*, 1 Eylül 1325/14 Eylül 1909, Sayı 11, s. 193.

¹⁷¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

¹⁷² Fatma Aliye Hanım, “Terbiye-i İctimâiyye”, *İnkılab Dergisi*, 25 Şaban 1327/11 Eylül 1909, Sayı 8, s. 113-15.

Devrimi'nden sonra peçe ve çarşafa karşı ilk savaşı açan da o oldu."¹⁷³ Abdullah Cevdet'in *İctihat*'ta söylediği "Hem Kur'an'ı hem kadınları aç" sözü, Batıcıların hem din hem de kadın hakkındaki düşünceleri üzerine birçok ipucu sunar. Batıcılar, Avrupa tarzı giyimi örnek alırlar. Bu nedenle kadının başının açması gerektiğini düşünürler. Fatma Aliye Hanım, Batıcıların bu söylemlerine karşı çıkmış ve kadınların 'şiddetle müdafaa edecekleri şey başlarının örtüsü'¹⁷⁴ olduğunu söylemiştir.

*"Fatma Aliye'nin romanlarında kadın kahramanların "örtüsüne" özel bir vurgu vardır. Romanlar, "yeldirme, çarşaf veya başörtüsünü örtüp sokağa fırlayan kadın kahramanlarla doludur. Sonraki kadın romanlarında giderek azalan bu durum, Fatma Aliye'nin tesettür-i nisvanı benimsemesi ile ilgilidir."*¹⁷⁵ Fatma Aliye Hanım'ın ideal kadın profili tesettürlü bir surette çizilmiştir. Gerek süreli yayınlarda gerekse roman ve fikri eserlerinde bu profili sık sık kullanır.

Fatih Kerimî'nin Yusuf Akçura ile beraber Fatma Aliye Hanım'ı evinde ziyaret ettiğini daha önce feminizm bahsinde belirtmiştik. Fatih Kerimî'nin gözünden Fatma Aliye Hanım'ı şöyle tanıır; *"Biz kahveleri bitirmek üzereyken salonun kapısı açıldı. Kısaca boylu, beyaz çehreli, zayıfça bir kadın girdi. Üzerindeki kıyafet tamamen Avrupaî: Uzun siyah gömlek, üzerine kısa siyah ceket giymiş. Beyaz baş örtüsü örtmüştü. Saç filan görünmüyordu. Önceden tanımasak da Fatma Aliye Hanım'ın bu olduğundan şüphemiz yoktu. Ayağa kalktık. Hoş geldiniz diye temenna ederek oturmamızı işaret etti. Kendisi de oturdu. Kendimizi tanıttık. Fazlı, ilmi, irfanı için kendisine hürmetimizi beyan etmek ve fikirlerinden istifade etmek için geldiğimizi bildirdik. Lütfen kabul buyurduğu için teşekkür ettik. "Çok memnun oldum. Sizleri ben merhum Ahmet Mithat Efendi vasıtasıyla önceden tanıyordum. Sizlere hususî hürmetim var. Sizleri kendime manevî kardeş kabul ediyorum. Bu yüzden kabul ettim, yoksa ben yabancı erkeklerle hiç görüşmem ve erkek gazete muhabirlerini huzuruma kabul etmem" dedi.*"¹⁷⁶ Fatih Kerimî'nin Fatma Aliye Hanım'ın kıyafetini detaylı bir şekilde tasvir etmesi dolayısıyla onun tesettüre uygun bir kıyafet tarzını tercih ettiği

¹⁷³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 444.

¹⁷⁴ Fatma Aliye Hanım, "Terbiye-i İctimâiyye", *İnkılâb Dergisi*, 25 Şaban 1327/11 Eylül 1909, Sayı 8, s.114.

¹⁷⁵ Betül Coşkun, "Türk Modernleşmesini Kadın Romanlar Üzerinden Okumak-Tanzimat'tan Cumhuriyet'e", *Turkish Studies*, 4 Fall 2010,

¹⁷⁶ Fatih Kerimî, *İstanbul Mektupları*, Hzl. Dr. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s.262.

görülür. Fatma Aliye Hanım'ın mahremlik konusuna önem verdiği ise son cümleden anlaşılmaktadır. Onlarla kardeş statüsünde görüştüğünü vurgulaması bu yüzdendir.

Fatma Aliye Hanım, bu ziyaret sırasında yeni bir eser üzerinde çalıştığını ifade eder. “*Sonra Fatma Aliye Hanım sözüne devam ederek “Ben bu eserimde hicap ve tesettür meselelerinden de mufassal surette bahsediyordum. Bu meselelerin şer’i, aklî, tarihî, örf ve âdet cihetlerini mufassalan göstererek izahat veriyorum” dedi. Bunlar hakkında bize biraz tafsilat vermeye girişerek “İhticapla tesettür arasında büyük fark bulunduğunu, ihticabın peygamberin ailesine mahsus olarak başka Müslüman kadınları için tesettürün gerekli olduğunu ve tesettürün bugünkü medeniyet ve usul-i maişete mânî olmadığını beyan etti ve kendisinin kıyafetini göstererek “İşte benim giyimim tam şer’î mânâsıyla tesettürdür. Bu şekilde başını bie şeyle örten Müslüman kadın şer’an mestur sayılır. Mestur Müslüman kadının hukuk ve hürriyeti şer’an çok geniştir” dedi.*”¹⁷⁷ Fatma Aliye Hanım, makaleleri ve eserleriyle kadının toplum içinde var olması için gayret göstermektedir. Bu sebeple kadının ihticap (gizlenme) ve tesettür arasında sıkışıp kalmasını istemez. Kadın tesettürüne dikkat ederek evinde olduğu gibi dışarıda da var olabilir. Kadını sosyal hayatta gizleyen, kadının silik bir karakter olması gerektiğini düşünen anlayışa karşı çıkar. O dönemde kadının hak ve hürriyetine kavuşması için başını açması lüzumunu ifade edenlere de başı kapalı kadının hak ve hürriyeti çok geniştir şeklinde cevap verir.

4. TARİHÎ MESELELER

4.1. Kadının Tarihi

Fatma Aliye Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan *Eslâf-ı Nisvân* başlıklı makaleleri vasıtasıyla kadının tarihini anlatmıştır. Avrupalıların, kendi kadınlarının bugünkü mevkilerinden övünerek bahsetmelerine ve Türk kadınlarının esir muamelesi gördüklerini iddia etmelerine karşı genel olarak dünya kadınlarının tarihte ne gibi mecralardan geçerek bugünkü duruma geldiklerini anlatarak onların tezini çürütmek istemiştir. “*Bugün müterakkî bir halde bulunan*

¹⁷⁷ Fatih Kerimî, a.g.e. s. 264-265.

*Avrupa kadınlarının nâ evvelden beri böyle bir mevki-i mümtâz da buldukları zannında bulunanlar olduğunu gördüğümüzden ve bugün Avrupalılar “Türk kadınları makhûrdur, esirdir” dedikleri halde kendilerinin evvelce kadınlarının hal ve mevki ne olduğunu yine Frenkçe tarihlerden alarak yazmak istedik.”*¹⁷⁸ Fatma Aliye Hanım bu sözleriyle oryantalizme karşı çıkmıştır. Eslâf-ı Nisvân’da çeşitli kültürlerdeki kadınların geçirdikleri süreçlerin anlatıldığını belirtmiştik. Bu kültürler sırasıyla şöyledir: Mısır, Asuriler, Çin, Hindistan, Benî İsrail, Yunan, Acem, Arap ve Fransa.

Mısır’da odalık kavramı vardır. Erkek istediği kadar odalık alma hakkına sahiptir. Odalıklardan olan çocuklar gayri meşrû olarak görülmez. Çocuğun, annesi veya babasının ismiyle anılmasında önemli olan kimin daha üstün statüde olduğudur. Anne üstünse annenin, baba üstünse babanın ismiyle anılır. “*Bir adamın pederiyle valdesinden hangisi daha asil ise ibn falan veya binti falan diye çağrılır imiş. Yani kadın kocasından daha asil ise oğlu valdesinin namını taşır imiş.*”¹⁷⁹

Asuriler’de kraliçe statüsünde olan kadınlar bulunur. Hatta Babil kraliçesi Semiramis ordusuyla beraber savaşa katılmıştır. Saraylar ve çeşitli binalar yaptırarak ülkesini mamûr bir yer haline getirir. “*Semiramis’in Babil’de yaptırdığı binalar, saraylar, süsler, ziynetler hakkında öyle hikâyeler vardır ki tafsil edilecek olsa ciltler dolar.*”¹⁸⁰

Çin’de kızlar para ile satılır. Kadına adeta bir metâ gözüyle bakılır. Sadece halka çok eşlilik için izin verilmez. Meşru çocuklar nasıl mirastan yararlanabiliyorsa gayri meşrû çocuklar da aynı şekilde yararlanabilir. Kocasına kötü muamelede bulunan kadınlara ceza verilirken karısına aynı muameleyi yapan erkeklere ceza verilmez.

“*Hindî’de kadınlar kocalarının eşi, yoldaşı diye itibar olunmuş.*”¹⁸¹ Fakat bu yoldaşlık oldukça zordur. Çünkü kocası ölen kadın, eşini kaybettiğinden dolayı büyük bir üzüntü duyar, kendini de ateşe atmak ister. Böylece eşi ölen kadının diri diri ateşe atılması geleneği ortaya çıkar. Bekar kızlar pehlivanlık yapar ve erkekler

¹⁷⁸ Fatma Aliye Hanım, “Eslâf-ı Nisvân”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 8 Cemaziyülevvel 1314/15 Ekim 1896, Sayı 82, s. 1-2-3.

¹⁷⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 2.

¹⁸⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 2.

¹⁸¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

kızlarla güreş tutarlar. Güreşte beğendiği kızlarla evlenirler. “Kızlar pehlivanlık ta’lim ederler imiş. Teehhül edecek erkekler bunlarla güreş ederek tezevvüç ederlermiş.”¹⁸²

Benî İsrail’de güzel kızların kısmeti her daim açıktır. Bu güzel kızlar mabede getirilir ve zenginler içlerinden birini seçerek evlenir. Çirkin kızların talihi ise kötüdür. Onlar fakirlerle evlenmek zorundadır. Bu kültürde çok eşlilik söz konusudur. “Benî İsrail’de taaddüd-i zevcât var imiş. Karıyı koca kızın babasına para vererek alır imiş. Bu cihetle zevce taht-ı memlekette bulunurmuş. Lâkin umumiyet nokta-i nazardan kadınlar pek muhterem tutulur imiş. Sonraları kadınlar çok ehemmiyet kazanmışlar.”¹⁸³ Ayrıca tarihe mâl olmuş kadınlar burada oldukça fazladır. Hatta bazı kadınları peygamber addetmişlerdir. “Bunlardan biri “Debora”dır ki kırk sene hâkimelik etmiş ve onun bir kitabı Tevrat’a konulmuştur. İsrail Krallığı’ndan önceki hâkimler döneminde yaşamış dördüncü hâkim, tek kadın hâkim ve Yahudilik’te kadın peygamberdir. Aynı zamanda şair olan Debora’nın yargı kararlarını Bünyamin topraklarındaki Romah ve Bethel’in arasındaki palmyelerin altında verdiği söylenir. Debora’ya İsrail’in annesi olarak hitap edilir.”¹⁸⁴

Eski Yunanlılarda kadınlar, Osmanlı harem odalarına benzeyen odalarda oturur. “Yunan kadiminde evvelleri kadınlar ayrıca harem dairelerinde bulunup kocalarıyla beraber gezmeye, eğlenmeye gidemezler imiş. Bu söz taaccübümü mucib eyliyor.”¹⁸⁵ diyen Fatma Aliye Hanım “harem” kavramına hoş bakmayan Avrupalıları eleştirir: “Kadınların erkeklerden ayrı olarak oturdukları mahâle harem denilmez de ne denilir? Onlar dahi “jineze” derler idi ki kadınlara mahsus daire demektir. Avrupalıların harem meselesine güya kabahât isminde imiş gibi Müslümanlığın icad ve ihdas eylediğine zahib olanlar bunun için hakkımızda pek çok şeyler söylüyorlar. Ama bu âdetin ne zamandan beri dünya yüzünde görülmüş olduğu düşünülünce dinimize haksız isnâdatta buldukları anlaşılıyor.”¹⁸⁶ Fatma

¹⁸² Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 2.

¹⁸³ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 2.

¹⁸⁴ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 3.

¹⁸⁵ Fatma Aliye Hanım, “Eslâf-ı Nisvân: Yunan Kadim-i Nisvanı”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, “15 Cemaziyülevvel 1314/22 Ekim 1896, Sayı 83, s. 1.

¹⁸⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 1.

Aliye Hanım, harem meselesi sebebiyle Müslümanları eleştiren Avrupalıların eskiden hareme benzeyen jineze adını verdikleri ayrı dairelerde oturduklarını söyler.

Eski Yunanlılarda kadının malı üzerinde herhangi bir hakkı yoktur. “*Kanunen yarım hektarlık arpa miktarı malına bile hükmü geçmez idi.*”¹⁸⁷ Önceleri kadına sadece çocuk yapan bir makine gözüyle bakılırken sonraları bu durum değişmeye başlar. Özellikle eğitim alanında kadınlar bir hayli kademe kaydetmişlerdir. “*Erkeklerin rağbeti hep nisvânın ulûm ve fâzlına olduğundan kadınlar o yolda terakki ettiler. Dersanede erkekler kadar kadınlar da boldu. Feylesoflar kadınlardan şakirdler bıraktı.*”¹⁸⁸ M.Ö. 7.yüzyılda yaşamış olan Adesia, Yeni Platoncu görüşüne bağlı kadın filozoflardan biridir. “*Yunanistan diğer bir kısmı olan Ispartalılarda nisvânın hali bütün bütün başka idi. Orada kadın denilen şey iyi çocuk yetiştirmeye mahsus bir şey olduğundan kadınlardan ondan başka bir şey beklenilmez idi.*”¹⁸⁹ Ispartalılar, Yunanlıların bir başka koludur. Burada kadının durumu diğer Yunanlılardan çok farklıdır. Anne çocuğunu vatana iyi bir asker olarak yetiştirmek zorundadır. Kadın hep “iyi anne” modelindedir. Ispartalı kadınların erkeklerle ilgili şu düşünceleri son derece manidardır. “*Ecâ niblerden biri Isparta kadınlarına “Dünya’da erkeklere hükmeden yalnız sizsiniz” dediğinde onlar da “Dünya’ya erkek getiren de yalnız biziz” diye cevap vermiştir.*”¹⁹⁰ Necip Fazıl Kısakürek’in *Sahte Kahramanlar* isimli eserinde Ispartalıların kültürünü tasvir ettiği bir bölüm vardır ki Fatma Aliye Hanım’ın Ispartalılar ile ilgili yorumunu kuvvetlendirir. “*Yunan’ın yolunda bir de Isparta var. Ve hususi kanunları... O da bir Cumhuriyet esasına malik... Fakat, çok sert kanunlar ve bir nevi entelektüel aristokrasisini cemiyete hâkim kılmanın prensibi... Öyle kanunlar ki, izdivaca müdahale ediyor. Dinç, cengaver, her türlü uzvi tekâmüle malik insan yetiştiriyor. Emperyalist, ırkçı, örfçü bir idare...*”¹⁹¹

Fatma Aliye, Acemleri anlattığı bölümde tesettür meselesine şöyle demiştir: “*Sonraları bu tesettür meselesi ilerleye ilerleye Acemler, kadınları çuvallara kadar*

¹⁸⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

¹⁸⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

¹⁸⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

¹⁹⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

¹⁹¹ Necip Fazıl Kısakürek, *Sahte Kahramanlar*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2010, s. 99.

sokmuşlardır.”¹⁹² Fatma Aliye Hanım yazılarında tesettür konusunda aşırılıktan uzak durmayı tavsiye eder. Kadınların giderek cehâlete sürüklenmesinin tek sebebi olarak Acemleri gösterir. İran’ın fethinden sonra kadınlara ait birçok hurafenin Osmanlı’ya girdiğini düşünmektedir. “İran’da kadın tam anlamıyla bir köle idi. Kapalı bir yaşayış sürüyor, dünyadan habersiz bulunuyordu. Kadının kendi ailesi içinde, kocasına karşı olan görevlerinden ve haklarından söz etmeye bile değmez. O zamanın kadınları, kelimenin tam anlamıyla kayıtsız şartsız, kocalarının kölesiydiler. Kocaları onlara, adeta bir ev eşyası gözüyle bakar, ister atar, ister satardı. Onları öldürmek veya yaşatmak kocalarının elinde idi.”¹⁹³ Ahmet Ağaoğlu’nun İranlı kadınlar ile ilgili bu düşünceleri Fatma Aliye Hanım’ın, İran’ın fethinden sonra Osmanlı’da kadının değişen durumuyla ilgili savunduğu tezi doğrular niteliktedir.

Arap dünyasına kadınlar, Asr-ı Saadet’ten önce hiç de iyi bir konumda değillerdir. Kadın, ‘Ev eşyasından dahi sayılamayacak’ bir şey olarak görülür. Fatma Aliye Hanım bu hususu söyledikten sonra şu soruyu sorar: “Öyle ise sormalı gözlerine, edalı yürüyüşlerine, güzel sinelerine yine Arapların şiirler söyledikleri kadınlar başka mı idiler?”¹⁹⁴

İklimin insan üzerindeki etkisini göz önünde bulunduran yazar, Arabistan ikliminin kadınları erken yaşlandırdığını, erkekleri ise geç ihtiyarlattığını söyler. Bunun için erkeklerin sürekli olarak eş aldıklarını belirtir. Kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesini erkeklerin kıskançlığına bağlar. “O zamanlar kız çocuklarının öldürülmesi Arapların evlatlarına kıyabilecek kadar yüreksiz bir kavim olduğundan ileri gelmeyip kıskançlığın derece-i ifrâdından bulunduğu... Kıskançlığın ifrâdı da muhabbetin şiddetinden bulunduğu görülen şeylerdendir. Arapların nisvâna olan ifrâd-ı temâyül ve ibtilâları kıskançlıkta dahi mübâlâğaya götürmüş olmasından bu gibi hallerin zuhur eylemekte olduğu derince anlaşılır zannederim.”¹⁹⁵ Fatma Aliye Hanım bu sonuca Acem Şahı Kisra ile Hire hükümdarı Numan’ın aralarında geçen konuşmalar yoluyla ulaşır. Numan: “Bunun için ise deyiniz ki ya doğan kızın

¹⁹² Fatma Aliye Hanım, “Eslâf-ı Nisvân”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 15 Cemaziyülevvel 1314/22 Ekim 1896, Sayı 83, s. 2.

¹⁹³ Ahmet Ağaoğlu, *İslamiyette Kadın*, Çev. Hasan Ali Ediz, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara 1985, s. 23-24.

¹⁹⁴ Fatma Aliye Hanım, “Eslâf-ı Nisvân: Arap Kadınları”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 1 Cemaziyülevvel 1314/8 Ekim 1896, Sayı 86, s. 1-2-3.

¹⁹⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

büyüdüğünde bir zell getirmesi korkusundan ve-yâhûd Araplardaki mahcubiyet ve kıskançlığın ifrâdındandır.”¹⁹⁶

Kız çocuklarını diri diri gömme âdeti İslamiyet ile birlikte ortadan kalkmıştır. Fatma Aliye Hanım, tesettür ayetinin inmesiyle birlikte kıskançlığın önüne geçildiğini düşünür. “*Zaman-ı peygamberden evvel kadınlar kollar ve sineler açık bir surette gezmekte ve bedevî kadınları da ayaklar ve bacaklar dahi çıplak bulunmakta iken kadınların tesettür kendilerine öğretilmiş ve Arap kadınlarının süslenmekte oldukları saçlara da bir örtü örtülmüştür.*”¹⁹⁷

Fatma Aliye Hanım, Hz. Peygamber’in eşlerine özellikle de Hz. Hatice’ye olan davranışlarını ele almıştır. “*Hazreti Hatice’nin hayatında üzerine evlenmedikleri gibi odalık da almamıştır.*”¹⁹⁸ Kız çocuklarını toprağa gömen, kadınları sadece ‘çocuk yapan bir makine’ olarak gören Asr-ı Saadet’ten önceki Arap zihniyetine karşı, Peygamber’in kadınlara bu şekilde değer vermesi ve topluma da bunu öğütlemesinin tüm zamanlar için çok önemli bir husus olduğunu düşünür.

Fransa’da Golualular¹⁹⁹ da çok eşlilik ve boşanma vardır. Kocanın hakkı sınırsızdır. Eşine istediği her şeyi yapabilir. Canı isterse öldürebilir. Buna kimse sesini çıkarmaz. Kadınlar çeyiz olarak yanlarında bir miktar para getirirler. Fatma Aliye Hanım, ‘para ile ölüm korkusu satın almak değil mi?’ diyerek bu âdeti eleştirir. Daha sonra okuyucularına dönerek “*o kadınların iki paralık olsun akılları yok mu idi? Paraları ile ölüm satın alacaklarına kız veya dul oturup da o paraları kendileri rahat rahat yiye idiler. diyebilirsiniz*”²⁰⁰ der. Çünkü o dönemde kadının evlilik konusunda hiçbir salâhiyeti yoktur. Evliliğe ancak akrabaları karar verir.

Feminizmle başlayan tarihte kadını görünür kılmak arzusu; Fatma Aliye Hanım’ı da etkilemiş, kadının tarihteki konumunu uzun uzun tetkik etmiştir. Fatma Aliye Hanım’ın kadının tarihine eğilmesinin sebebi kadının tarihte hep var olduğunu ispat etmektir. Özellikle iki kültürü öne çıkarır; Eski Yunanlılar ve Araplar. Avrupalılar, kendilerini medeniyet olarak Eski Yunanlılara dayandırdıkları için

¹⁹⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

¹⁹⁷ Fatma Aliye Hanım, “Eslâf-ı Nisvân”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 13 Cemaziyülevvel 1314/20 Ekim 1896, Sayı 87, s. 1-2.

¹⁹⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

¹⁹⁹ Fransa’nın eski halkı.

²⁰⁰ Fatma Aliye Hanım, “Eslâf-ı Nisvân: Kadim-i Frenk Nisvânı”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 12 Recep 1314/17 Aralık 1896, Sayı 91, s. 1-2.

Fatma Aliye Hanım, dönem için etkin bir aktör olan Avrupalıların geçmişine ışık tutmak ister. Müslüman kadınlar kendi tarihlerinden bîhaber oldukları için bugünkü Avrupalı kadınların hak arayışına katılmak isterler. Fatma Aliye Hanım, Müslüman kadınlara kendi tarihlerini anlatarak onların boş bir arayış içinde olduğunu göstermek istemiştir.

4.2. Tarihî Şahsiyetler

Fatma Aliye Hanım'ın, tarihî şahsiyetleri anlatırken özellikle kadınları seçmesi önemli bir husustur. Bu tercihinde şüphesiz kadın konusundaki hassasiyetinin etkisi büyüktür. Batılı kadınları örnek almak yerine –tarihimizde unutulmuş- Türk ve İslam kadınlarının örnek alınmasını ister. Batılı kadın, kendisine birçok hak verilmesi için çalışıp dururken İslam dininin kadınlara o hakları yüzyıllar öncesinden vermiş olduğunun altını çizer. Fatma Aliye Hanım, bahsi geçen kadınların özel hayatlarını yüzeysel bir şekilde anlatır. Onun vurguladığı nokta kadınların toplum içinde öne çıkan özellikleridir. Fatma Binti Abbas'ın tekke şeyhesi olması, Leyla Hanım'ın bir kadın şaire olarak şiirlerinin kalitesi, Araplarda yani çok eşliliğin yaygın olduğu bir toplumda Hz. Hatice'nin 'ortaksız' bir hayat sürmesi gibi.

Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân* adlı eserinde Türk ve İslam dünyasında meşhur olan kadınları anlatmıştır. Bu kadınlar, Asrı Saadet'ten Peygamber hanımları, Emevi, Abbasi ve Osmanlı Devleti döneminde yaşayan şair ve yazarlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla örnek gösterdiği kadınların tamamı İslam tarihinden seçilmiştir. Hazreti Hatice'nin hayat hikâyesini anlattığı bölümde Peygamber'in, Hazreti Hatice hayattayken hiçbir kadınla evlenmediğini sık sık tekrar eder. “*Hazreti Hatice, Hazreti Peygamber'in ilk zevcesi olduğu gibi yirmi dört sene kadar olan muâşeretlerinde yegâne zevcesi olmuştur.*”²⁰¹ Hazreti Fatma'nın da 'ortaksız' bir hayat sürdüğünü belirtir: “*Hazreti Fatma valdesi Hazreti Hatice gibi ömrünün nihayetine kadar ortaksız olarak zevciyle yaşamıştır.*”²⁰²

Fatma Aliye Hanım, Hz. Fatma'nın, Efendimizin vefatından sonra söylediği mersiye'nin bir bölümünü aktarır: “*Hazreti Fatma peder-i ekremleri Seyyidelmürselin*

²⁰¹ Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân*, Malumât Gazetesi, 1899-1901.

²⁰² Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

*Peygamberimiz Efendimiz vefatında o derece müteessir olmuştur ki kendisine adeta vecd gelmiştir. Hazreti Peygamber'in vefatına dair söylediği mersiyeler en mükemmel söylenmiş mersiyeler olduğu gibi hüzn-ü derûnu müfesser olduğundan pek dilsûzdur. Bunlardan biri "Benim üzerime öyle belalar döküldü ki eğer bunlar gündüzlerin üzerine dökülmüş olsa gece olurlar idi." Biri dahi şudur "Gerçi her şeyde sabır güzel şeydir. Fakat sana sabır olunamıyor. Zira bu sabır mezmûmdur ve sana olan hüznümden dolayı beni tekdâr etme! Zira sabredeyim desem gözyaşlarım akmakta devam ediyor."*²⁰³

*Servet-i Fünun Mecmuası'nda yayımlanan "Kahraman Kadınlarımız" başlıklı makalesinde ise Hz. Muhammed'in halası Hazreti Safiye ve Hatice Sultan'ı anlatır. "İslam kadınlarından pek büyük kahramanlar gelip şanlı namlarıyla tarihimizde şerefli sahayif işgal eylediler. İslamlarda ilk cenk eden kadın Cenab-ı Resul'un halası Hazreti Safiye'dir."*²⁰⁴ Uhud Savaşı öncesinde Peygamberimiz, ailesini ve akrabasını Hasan İbni Sabit'in evine yerleştirir. Hasan İbni Sabit yaşlı ve sakat olduğu için savaşa katılmamıştır. Hz.Safiye eve bir Yahudi'nin yaklaştığını görür. Hemen dışarı çıkıp adamı öldürür. Fatma Aliye Hanım, 'ilk cenk eden kadın' olarak anlattığı Hz. Safiye'nin yaşadığı bu olaya atıfta bulunur. Hz. Safiye bir süre sonra cepheye bizzat gidip savaşın sonlarına tanık olur. Hazreti Hamza'nın şehit edildiğini de burada öğrenir ve büyük bir metanet gösterir. Kadın şairleri anlattığı kısımda onların şiir güçlerinin yanı sıra kahramanlıklarına da değinir. Kadınlar yalnız şiir söylemezler, şiir meydanlarına da giderler.

Kadının kahramanlık yönüne makalelerinde yer veren Fatma Aliye Hanım, romanlarında bu konuya değinmez.

Fatma Aliye Hanım, Türk ve İslam kadınlarının büyüklüğünün anlattığı kadınlara göre değişiklik arz ettiğini söyler. Zeynep Binti Hedyar ve Fatma Binti Elkasım'ı evlilik söz konusu olduğunda birçok genç kız gibi şairane hayallere dalmadıkları için büyük olduğunu anlatır.²⁰⁵ *"Zeynep'in asıl büyüklüğü izdivacın hikmet-i hakikiyesi ne olduğunu anlamıştır. Hatta bundan dolayıdır ki tehhül eylediği zaman kocasının yalnız zevcesi olup bilahire maşukâsı dahi olmuştur. Bir*

²⁰³ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. 28 Safer 1317/8 Temmuz 1899, Sayı 191, s. 1423-1424-1425.

²⁰⁴ Fatma Aliye Hanım, "Kahraman Kadınlarımız", *Servet-i Fünun Mecmuası*, Sayı 282, 18 Temmuz 1312/30 Temmuz 1896, s. 327.

²⁰⁵ Fatma Aliye Hanım, *Nâmâdârân-ı Zenân-ı İslamiyân*, Malumât Gazetesi, 1899-1901.

genç ve güzel kız gelin olduğu gece kocasının kendisini beğeneceğinden ve onun için çıldıracağından şüphe edebilir mi? Kendisini sevmemesi ve ona âşık olmaması ihtimalini hatırına getirir mi? İşte Zeynep genç kızlara mahsus olan bir takım tahayyülât-ı şairânedan kendini çekebilip, izdivacın hikmet-i hakikiyesini anlayıp takdir edebilmiş ve hüsn-ü muaşeretin kıymeti takdirle zevcini o hususta Cenab-ı Hakk'a niyaza davet eylemiş ki bu hususat Zeynep'in büyüklüğünü gösterir.”²⁰⁶

Fatma Aliye Hanım, Zeynep Binti Hedyar örneğinde gösterdiği gibi kadının öncelikle evliliğin anlamına vâkıf olması gerektiğini dile getirerek evlilik fikrine sadece duygusal anlamda yaklaşmadığını ifade etmiştir. “Fatma zevcinin ahir ömrüne kadar hoşnudiyesini celb eylemiş ve kendisini öyle âşık gibi kocasına sevdirmiş olmakla vazife-i zevciyeti ifâ eylediği gibi son nefesinde rahat eylemesi için de balâ da zikr olunduğu üzere kendisini yemin ile temin eylemiş. Bu suretle tamamıyla bir zevcelik vazifesini ifâ etmiş idi. Sonra Ebu Talha gibi bir adamın kendisini istediğinde öyle parlak bir izdivaç onun aklını başından alamayıp Ebu Talha'yı kendisi de beğenip istediği halde yeminini derhatır ederek büyüklüğünü göstermiştir.”²⁰⁷ Fatma Binti Elkasım, evlilik müessesinin önemini idrak etmiş bir kadın olarak eşini her daim mutlu etmiştir. Fatma Aliye Hanım, *Enin* ve *Muhâdarât* romanlarında kadının aklıyla hareket etmesi gerektiğini söylediği gibi yukarıdaki iki misalde de aklı ön plana çıkarmıştır. *Enîn*'de Sabâhat, birkaç kez ‘aklımı daima kalbim üzerine hakim kılmayı isterim’ der. Sabâhat için mantık ve akıl daima ön plandadır. *Muhâdarât*'ta ise Fâzıla akıllı ve tefekkür sahibi bir karakter olarak çizilir.

Fatma Binti Abdülmelik'in büyüklüğünü ise bütün mücevherâtını devletin hazinesine bağışlamış olmasına bağlar. “Hele zevcinin vefatından sonra biraderinin kendisine iade eylediği mücevherâtı kabul eylemeyip zevcine muti kalması da daha ziyade büyüklüktür.”²⁰⁸ Fatma Aliye Hanım'a göre bir kadının eşine itaat etmesi onun ‘büyüklüğünü’ göstermesi açısından son derece önemli bir husustur. Bu durumun Fatma Aliye Hanım tarafından ‘büyüklük’ olarak telakki edilmesi önemlidir. Romanlarında çizdiği karakterler genellikle eşlerine, babalarına saygıda kusur etmez ve itaatsizlik göstermezler. *Muhâdarât* romanının büyük bir kısmında

²⁰⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. 5 Rebiyülevvel 1317/14 Temmuz 1899, Sayı 192, s. 1448.

²⁰⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. 12 Rebiyülevvel 1317/21 Temmuz 1899, Sayı 193, s. 9.

²⁰⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

başkahraman Fâzıla, boyun eğen ve itaat eden bir kadındır. Babasından dayak yediği halde ona itaatte kusur göstermez.²⁰⁹

Fatma Aliye Hanım bir şairenin şiir kalitesini erkek şairlerin onayını baz alarak değerlendirir. Ona göre erkekler de şairenin şiir kalitesini kabul ediyorsa o şaire güçlüdür. “*Hünsa'nın ehliyyet ve iktidar-ı şiiriyesi hep âlim şair erbabının teslim eylediği şeydir. Kendi zamanındaki şuara-yı zükur dahi onun bu babdaki iktidarını teslim ederler idi.*”²¹⁰ Fatma Aliye Hanım'a göre şiir sadece vezin ve kafiye ile yapılmaz, şairin dili nasıl kullandığı da oldukça önemlidir: “*Bu kadınların eşârı yalnız sözü vezin ve kafiye kaydına sokmaktan ibaret değildir. O eşarın her bir beyti ancak tahsil ve talimden sonra söylenecek şeylerdir. Hem bu tahsilin Türkçe'den başka Arabî ve Farisî lisanlarını bilmekten de ibaret olduğu tatbikat ve tensilat-ı âlimelerinden anlaşılır.*”²¹¹

Fatih döneminde yaşamış olan Zeynep Hanım hakkında bilgi verir. “*Zeynep Hatun, divan şiirinin bilinen ilk kadın şairidir. Fatih döneminde yaşayan Zeynep Hanım'ın asıl adı Zeynünnisa'dır. 1474'te Amasya'da vefat etmiştir. Günümüze ulaşmamış olmakla birlikte Fatih Sultan Mehmed adına bir divan tertip ettiği rivayet edilir.*”²¹²

Osmanlı şairelerinden Mihrî, Fıtnat ve Leyla Hanım'lar hakkında tafsilatlı bilgi vermiştir. Fıtnat Hanım'ın şiir hususundaki kalitesini dönemin güçlü şairi Haşmet ile yaptığı müşære vasıtasıyla anlatmıştır. Fıtnat Hanım, güçlü bir şaire olmasının yanında hazırcevaplıkta da mahir bir kadındır. “*Erkeklerden Haşmet'i iskat edecek ve sözüne söz bulacak kimseler görülemediği halde pek çok defalar Fıtnat Hanım, onu zabt ile isbat eyler imiş.*”²¹³

Musikinin gelişme gösterdiği bir devirde halk eğlence meclisleri düzenler ve bu meclislerde Mihrî Hanım'ın şiirleri okunur. “*Mihrî Hatun 1460 veya 1461 tarihinde doğmuştur. Şiirlerini dönemin şairlerinden Necati'ye gönderdiği*

²⁰⁹ Fatma Aliye Hanım, *Muhâdârât*, Hzl. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996.

²¹⁰ Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân*, Malumât Gazetesi, 1899-1901.

²¹¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

²¹² F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar Ahmet Midhat Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 417.

²¹³ Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân*, Malumât Gazetesi, 1899-1901.

*bilinmektedir. Divan sahibi şairlerdendir.*²¹⁴ Mihrî Hanım'ı Madame De Stael'e benzetmiştir: "*Mihrî zamanının bir Madame Steal'i gibi hükm sürerdi.*"²¹⁵ Madame De Steal, 1766-1817 yılları arasında yaşamış, feminist kimliğiyle tanınan bir yazardır. Mihrî Hanım da kalemiyle cesur şiirler yazan bir şaire olması hasebiyle benzetmiş olabilir. "*Devr-i teceddüd ve terakkimize açılan ilk işgal ve tezyin eyleyen Leyla Hanımefendi'dir. Nisvanımızı zulmet-i cehl buyurmuş iken Leyla Hanımefendi o leyal-i mazlumenin bir tecim şaşaa yaş ziyadarı oldular. Bugün de nisvanımızın serlevha-i namdaranı bulunurlar.*"²¹⁶ Eğitimine oldukça önem verilmiş bir şaire olan Leyla Hanım, Fransızca ve Rumca öğrenmiştir. İlk şiirini on altı yaşındayken yazar. Fatma Aliye Hanım, Leyla Hanım'ın birkaç şiirini ele alarak dil ve üslup özelliklerini incelemiştir. İlk şiirleri olmasına rağmen bunlar, bir güzeli tasvir edici ve hayal unsuru şiirler değildir. Babası için kaleme aldığı ve ona olan muhabbetini anlattığı şiirlerdir. Rumca şiir ve birkaç hikâye de yazmıştır. Rumca'dan Türkçe'ye bir tercüme eseri de mevcuttur. Edebiyatın çeşitli dallarında eser vermiş özel bir şairedir. "*Leyla Hanım, Keçecizade İzzet Molla'nın yeğenidir. Hazırcevaplılığı ile maruftur. Divan sahibi şairlerdendir.*"²¹⁷

Eyyübî Şeref Hanım da divan sahibidir.²¹⁸ Babası müderristir. Kendisi Mevlevi tarikatına mensuptur. Anlattığı bu isimlerin hepsi şiirle iştiğal eylemişlerdir. Hepsinin aile çevresi entelektüel seviyeleri yüksek olan kişilerden meydana gelmiştir. Bu sebeple edebiyat dünyasına rahatlıkla girmeleri ve serbest bir şekilde kalem oynatmaları tabiidir.

Fatma Aliye Hanım "*Kahramanlık yalnız silah ile olmayıp efal ve hareket ile de olduğu malumdur.*"²¹⁹ diyerek kahramanlığı sadece savaş meydanlarına sığdırmaz. Fatih Sultan Mehmed'in hanımı Hatice Sultan tüm varlığını ordunun top

²¹⁴ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar Ahmet Midhat Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 417-418.

²¹⁵ Fatma Aliye Hanım, *Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân*, Malumât Gazetesi, 1899-1901.

²¹⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

²¹⁷ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar Ahmet Midhat Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 418.

²¹⁸ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, a.g.e. s. 9.

²¹⁹ Fatma Aliye Hanım, "Kahraman Kadınlarımız", *Servet-i Fünun Mecmuası*, Sayı 282, 18 Temmuz 1312/30 Temmuz 1896, s. 327.

imalatı için bağışlar. Henüz gençlik çağında bir kadının malını bağışlaması Fatma Aliye Hanım'ın işaret ettiği bir kahramanlık örneğidir.²²⁰

Fatma Aliye Hanım'ın kadınlara cesaret ve kahramanlık aşılama çabası, Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi durumla ilgilidir. 1912 yılında Birinci Balkan Savaşı başlar. Osmanlı bu savaşta Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ile savaşır. Öte yandan Trablusgarp'ta İtalyanlar ile savaşırken Yemen'de isyan baş gösterir. İttihâd ve Terakkî Partisi ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası arasında meydana gelen çekişmeler, savaşlar ile boğuşan ülkeyi siyasi çalkantılarla uğraşmak zorunda bırakmıştır. Bu kritik dönemde Fatma Aliye'nin, kadınlara cesaret ve kahramanlık aşılması tabiidir.

“Meşahir-i Nisvân-ı İslamiyeden Biri-Fatma Binti Abbas” isimli makalesinde Fatma Aliye Hanım, Avrupalıların İslam dinine olan bakış açılarını eleştirmiş ve onların ‘İslamiyet ilerlemeye ve eğitime engeldir. Oradaki kadınlar esaret altındadır.’ gibi söylemlerine karşılık İslam tarihindeki kadın muallimeler ve şeyheleri örnek göstererek İslam'ın, onların zannettikleri gibi bir din olmadığını anlatmıştır. Hatta bu kadınlar Avrupa'daki kadınlardan eğitim ve ilerleme noktasında çok daha öndedir. Bu yönüyle Safiye Zahde, Fatma Aliye Hanım'ın örnek gösterdiği bir kadındır. Tekkesine dervişler, edibe ve şaireler de katılır. *“Avrupacası da “Profesör” denilen “kur” veren muallimelerdir. Yani bunlar halka-i tedrisine birçok âlime ve fâzıla toplanan kadınlar der ki Avrupa'da bu türlü kadınlar gelememişlerdir. Evet İslamiyet mani-i maarif ve terakkîdir ve mucib-i esaret-i nisvândır diyen Avrupa'da henüz bu türlü kadınlar gelememişlerdir.”*²²¹ Oryantalistler tarafından Doğu'da ilim ve maarifin ilerlemesine engel olarak gösterilen İslamiyet'in Batı'da görülmeyen yeniliklere imza attığını dile getirir.

²²⁰ Fatma Barbarosoğlu'nun *Fatma Aliye:Uzak Ülke* adlı romanındaki şu bölüm Fatma Aliye Hanım'ın izah ettiği kahramanlık konusuna güzel bir örnek teşkil eder: *“Onun indiği kürsüye: “Rusya'da yaşayan milyonlarca bacınızın selamını size ulaştırmak için buradayım” diyen Gülsüm Kemolova çıkıyor: “Zannedirim ki vatan ve milletin namusunun bu kadar tehlikede olduğu bir zamanda, altın bilezikler, elmas yüzükler, kıymetli kolyeler ve başka şeylerle süslenerek, ipeklere sarınarak dolaşmayı hiçbirimizin vicdanı kabul etmez. Bu sebeple, bu tür ziynetlerimizin hepsini millet ve vatan yolunda feda etmeliyiz. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne bağışlamalıyız. Biliniz ki, insan ziynetsiz yaşayabilir fakat namussuz yaşayamaz. Gülsüm Kemolava'nın konuşmasını dinlerken, salonu gözden geçiriyor Fatma Aliye Hanım. Yaşlı bir kadın “Çerçevesi altındır” diyerek gözlüğüünü çıkarıyor.”*²²⁰

²²¹ Fatma Aliye Hanım, “Meşahir-i Nisvân-ı İslamiyeden Biri-Fatma Binti Abbas”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 8, 7 Rebiyülâhir 1313/27 Eylül 1895, s. 3-4.

Fatma Aliye Hanım, sayıları çok az olan Avrupalı meşhur kadınların ülkemizde çok rağbet görmesini de eleştirir. Avrupalı kadınların örnek alınmamasını; kendi tarihimizi araştırarak İslam kadınlarının örnek alınması gerektiğini düşünür: *“Aman Yarabbi! Bizde bu kadar âlimeler, fâzılalar, profesörler gelsinler de biz Avrupalıların kendi yüzümüze İslamiyet mani-i terakkî-i nisvândır demelerine karşı boynumuzu eğip önümüze bakalım ha! Onlar bir iki tanecik meşahir-i nisvânlarıyla öğünsünler de biz, bakınız dahi neler gelmiş demeyelim ha!”*²²²

Ribatül Bağdadiye ismiyle ünlenen dergâhtan bahseder. Bu dergâh günümüzdeki kadın sığınma evlerinin tarihteki ilk örneğidir. Oysa Batı’da, dünyadaki ilk kadın sığınma evinin 16.yüzyılda İtalya’nın Bologna şehrindeki The Casa Del Soccorso Di San Paolo olduğu kabul edilmektedir. Dergâh adeta vakıf görevi görmüştür. Kocaları tarafından dövülmüş kadınlar, kısmetsiz kadınlar burada kalırlar. Dergâhın şehyesi Fatma Binti Abbas’tır. Fatma Aliye Hanım, Fatma Binti Abbas’ın kürsüye çıkıp erkeklere vaaz veren bir şeyhe olduğunun altını çizer. Çünkü bu, Batı’da örneğine rastlanmamış bir durumdur. Böylece Doğu’da kadınların ilim konusunda geri kaldıklarını iddia eden oryantalistlere cevap vermiştir.

Fatma Binti Abbas dönemin âlimleri ile sık sık mübâhasede bulunur ve galip gelen taraf hep Fatma Binti Abbas olur. Bu durumdan rahatsızlık duyan bazı erkekler, İbn Teymiye’den Fatma Binti Abbas ile kürsüye çıkmaması konusunda görüşme ricasında bulunurlar. İbn Teymiye, Efendimiz’i rüyasında görür. Efendimiz, Fatma Binti Abbas için ‘o bir salih kadındır’ demesi üzerine onunla görüşmekten vazgeçer. Fatma Aliye Hanım’a göre şeyhelik ve kadınlık ayrı değerlendirilmelidir. Şeyhenin asla heves ve arzuları olamaz. Dergâhtakiler şeyheyi her yönüyle örnek aldıkları için bir şeyhe insan-ı kâmil olma yolunda olmalıdır. Fatma Binti Abbas’ın bu özelliklerinden dolayı Araplar ve Türkler onunla ilgili şiirler ve methiyeler kaleme almışlardır. *“Ama hiçbir vakitte bir şeyhenin bir muallimenin şekil ve kıyafetine ve hüsn ü cemâline, şivesine, edasına dair harf ü vahid söylemez ve öyle bir şey onların tercüme-i haline yazılamayıp yalnız âlim ve fâzılları ve hasâil memduhaları yad ve kayd olunur idi. Niçin mi? Çünkü o artık bir kadın değildir!”*²²³

²²² Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

²²³ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

Lady Montagu hayatı ve yaptıklarıyla dünyada ses getirmiş bir isimdir. Fatma Aliye Hanım, onun hayat hikâyesini kaleme almıştır. Lady Montagu çok zeki bir kadındır. Babası onun bu özelliğini küçük yaşlarda fark etmiş ve eğitimi için bütün imkanlarını seferber etmiştir. Onu erkek çocuklarından ayrı tutmamıştır. Lady Montagu evlendikten sonra eşinin görevi sebebiyle İstanbul'a gelir. Burada Türklerle sıkı ilişkiler içinde olur. Kısa zamanda Osmanlıca öğrenir. Bu süreçte ülkeye ait birçok bilgi biriktirmiş olduğundan bunları Avrupa'ya bildirmeye karar verir. Marko Polo'nun Asya ile ilgili yorumlarını okuyan Lady Montagu, bizzat Osmanlı ülkesinde bulunduğundan dolayı yorumların gerçeği yansıtmadığını görür. Doğu'ya oldukça reel bir bakış açısıyla bakar ve gözlemlerini bu şekilde Avrupa'ya aktarır. Seyahati, incelemeleri için çok uygun bir araç olduğu için seven, oldukça hırçın, erkek olmadığı için üzülen, yaşlandıkça gençliğini özleyen, çoluk çocuğa karışınca bekar olmayı arzu eden kısacası bulunduğu durumdan hiç memnun olmayan bir kadındır. Fatma Aliye Hanım, Madam Montagu'nun şöhreti taşıyamadığını düşünür. Şan ve şerefın insanı şımartmak yerine olgunlaştırması gerektiğini söyler. Lady Montagu, kendisindeki bu olumsuz özelliklerin farkındadır. Bu yüzden çocuklarının ahlakça kendisine benzememesini ister. Fatma Aliye Hanım'a göre bu önemli bir özelliktir: *"Zira kendi kusurlarını görüp bilmek de her kula nasip olan bir şey değildir."*²²⁴ Madam Montagu'nun bir kızı ve bir oğlu vardır. Oğlu annesi gibi seyahat etmeyi sever. Asya seyahati sırasında Müslüman olmuştur. Müslüman olmasında annesinin eserlerinin büyük katkısı olduğu Fatma Aliye Hanım tarafından iddia edilir.

Fatma Aliye Hanım'ın özellikle Madam Montagu'yu anlatmasında Montagu'nun klasik oryantalist bakış açısıyla Doğu'yu anlatmaması etkili olmuştur. *"Türk değilim, ama talihsiz cariyelere gösterilen iyi muameleyi de takdir ederim. Cariyeler dayak yemiyorlar ve esaretleri de diğer memleketlerden fazla değil. Kendilerine kefalet parası verilmiyor ama elbiselerine yaptıkları masraf, bizim hizmetçilerimize verdiğimiz paradan fazla."*²²⁵ Şöyle ki Madam Montagu, eşinin işi sebebiyle Türkiye'ye gelmiş, çeşitli illerde bulunmuş ve burada edindiği izlenimleri

²²⁴ Fatma Aliye Hanım, "Madam Montagu", *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 5, 27 Rebiülevvel 1313/17 Eylül 1895, s. 2-3.

²²⁵ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Kervan Kitapçılık, s. 128.

Türkiye Mektupları ismiyle kitaplaştırmıştır. “*Türklerin İstanbul’da buldukları bütün tasvirleri yok ettikleri yolundaki sözler tamamen yalan.*”²²⁶ diyen Lady Montagu’yu anlatarak Osmanlı’nın Batılı bir yazar tarafından nasıl görüldüğünü gözler önüne sermek ve oryantalistlerin içinde Doğu’yu iyi okuyan yazarların da var olduğunu göstermek ister.

Fatma Aliye Hanım, Madam Sevigne’nin mektuplarının Madam Montagu’nun mektuplarına nazaran daha ‘nazik ve latif’ bir üslup ile yazıldığını söyler. Madam Montagu’nun mektuplarının ise erkekçesine bir üslup ile sert bir dille yazıldığını belirtir. “*Bu kadın ne kadar hoppa ise de âsârı hiçbir lisanda emsâli yazılmamış olmak derecesinde İngiliz lisanına şeref verir.*”²²⁷ Fatma Aliye Hanım her ne olursa olsun Montagu’nun kişilik özelliklerinden ziyade onun İngiliz diline kazandırdıklarına bakmış ve onun bu açıdan çok kıymetli bir yerde durduğuna işaret etmiştir. Makalenin yazıldığı dönemde kadınların yazın dünyasındaki çabaları erkekler tarafından gerekli takdiri görmediği için Fatma Aliye Hanım’ın dikkat çektiği nokta önemlidir.

Fatma Aliye Hanım için insan-ı kâmil olma yolunda ilerleyen bir insan ağırbaşlı ve ciddi tavırlı olmalıdır. Bundan dolayı Madam Montagu’yu eleştirir: “*Kalemi eline aldığı zaman âlim ve hakim, kalemi elinden bıraktığı zaman hoppa ve çılgın bir şeydir.*”²²⁸

Fatma Aliye Hanım’ın, onca meşhur olan Batılı kadının arasından Lady Montagu’yu seçmesi tesadüfî değildir. Lady Montagu’nun Doğu’ya reel bir gözle baktığını ve izlenimlerini bu yönde Batı’ya aktardığını belirtmiştik. Lady Montagu, *Türkiye Mektupları* isimli eserinde bir takım oryantalist yazarların bakış açılarını sık sık eleştirir. Yazarların Türkiye’yi iyi okuyamadıklarını söyler. Türkiye’yi hukuk, din, sosyal yaşam ve mimari açıdan yorumlayarak oryantalist yazarların düşüncelerini çürütmeye çalışmıştır.

“*Türk kanunundaki bazı maddeler çok hoşuma gidiyor. Bunlar çok akla yakın olduğu gibi, bizde titizlikle tatbik edilen bir kaç madde gibi büyük bir dikkatle uygulanıyor. İngiltere’de yalancılar yaptıklarıyla övünürler, burada ise yalan*

²²⁶ Lady Montagu, a.g.e. s. 125.

²²⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

²²⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

söylediğinden emin olunduğu zaman alınlarına kızgın demir basılıyor.”²²⁹ Lady Montagu, hukukî açıdan oldukça beğendiği Türkiye’yi kadına verilen değer açısından da takdir eder. “Burada kadınlar diğer ülkelerde olduğundan daha hür ve serbest olarak, ömürlerini devamlı eğlence içinde geçiriyorlar. Bütün meşguliyetleri komşuya, hamama gitmek, devamlı masraf ederek modayı takip etmektir. Karısına biraz idareli harcamasını söyleyen kocaya deli gözüyle bakıyorlar.”²³⁰ Lady Montagu, Türkiye’de kaldığı zaman zarfı içerisinde edindiği gözlemlerini reel bir gözle kaleme almıştır. Türkiye’de kadınların esir muamelesi gördüğünü yazan seyahatname yazarlarına sosyal yaşamda gördüğü Türk kadınlarının durumunu anlatarak cevap vermiştir.

Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman’ın vefatı üzerine kaleme aldığı makalesinde onunla nasıl tanıştığını, kaybının meydana getirdiği derin boşluğu anlatır. İlk olarak *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi’nde yazılarını okuyarak ismen tanımış ardından bizzat kendisiyle tanışma olanağını bulmuştur. Makbule Leman’ı şu sözlerle anlatır: “Zaîfinden kımıldamaya mecâli olmayan o cisim üzerinde ne kuvvetli, ne ali bir ruh hükümran idi. O ne tatlı sadâ, ne hoş tavır ve eda, ne manîdâr nazar, ne kadar halîmâne sözler, işte asıl Leman’ın kendisi o “ruh” idi.”²³¹

Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap* adlı kitabında Makbule Leman ile Fatma Aliye Hanım arasındaki ilişkiyi şöyle anlatır: “Bu dönemde kadın şairler arasında “kadınlık mefkûresini” benimsemiş iki şaire, Makbule Leman ve “Şair Nigâr” olarak ünlenen Nigâr Binti Osman öne çıktı. Makbule Leman Şair Nigâr’a makaleleri ve romanlarıyla ünlü edibe Fatma Aliye eşlik ediyordu. Bu üç kadının döneminin erkek-egemen ortamında var olma mücadeleleri ve âlem-i matbuatta birbirleriyle dayanışmaları kadın tarihimiz açısından büyük önem taşıyor.”²³²

Fatma Aliye Hanım, kadınların sorunlarına kısacası kadınlara tercüman olduğunu düşündüğü Nigâr Hanım’ın kaybindan dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirir: “Matem etsin şairelerimiz ki anasız kaldılar! Ağlasın kadınlarımız ki

²²⁹ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Kervan Kitapçılık, s. 107.

²³⁰ Lady Montagu, a.g.e. s. 132.

²³¹ Fatma Aliye Hanım, “Ziya-yı Esefengiz”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 187, 5 Teşrin-i sâni 1314/17 Kasım 1898, s. 1-2.

²³² Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılâp*, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 43.

gülistân-ı şiirde kadınlığın elemelerini, mihnetlerini terennüm eden bülbülümüz uçtu, gitti!”²³³

Ayrıca Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman’ın vefatıyla ilgili kendisine gönderilen bir mektubu *Hanımlara Mahsus Gazete*’de yayımlar. Mektuba geçmeden önce Fatma Aliye Hanım, Makbule Leman’ın vefatına sadece İstanbul’un değil, bütün memleketin ağladığını belirtir ve ardından ekler. Bir insanın isterse milyonları olsun isterse sayısız mücevherleri olsun o insan eğer dünyaya ‘hayırlı bir eser’ bırakmamışsa unutulmaya mahkûmdur. Topluma mâl olan bu gibi yazarların kaybı milleti derinden etkiler. “*Fakat bakınız ne diyorlar Leman maddeten nazarlardan kayıp olmuştur. Kıymeti, hayâli, nâmı fazîletler arasında kütüphanelerde berhayâtür. Âsârı onun nâmını böyle bir hayât-ı ebediye nâil etmiştir.*”²³⁴ Fatma Aliye Hanım mektubun bir parçasını aynen yayımlar. Genç kızın mektubunun içeriğini ise şunlar oluşturur: Evvela Makbule Leman gibi bir yazarın kaybedilmesinden dolayı çok üzgün olduğunu söylemiştir. Onu yalnızca eserleri vasıtasıyla tanıdığını, birebir tanışma bahtiyarlığına eremediğini söylerken *Hazan* yazarının yine bir hazan mevsiminde vefat etmesinin ne kadar manidar olduğunu belirtir. “*Hastalık halinde dahi melekler kadar lâtif olduğunu söylemişsiniz. Ben o sözlerle o muhterem kadının perişan halini hafızama nakşettim. Bir gün o ulvî hastanın hayâli gözlerimden kaybetmedim. Ne zaman âsârından birini okusam sahibesinin hal-i mükedderi karşımda tecessüm ederdi.*”²³⁵

Fatma Aliye Hanım, Şair Nigâr Hanım’ın kaybının ardından da “*Efsus*” isimli makaleyi yazmıştır. “*En büyük lezzet aldığımız şeylerden biri âlem-i matbuatta yekdiğerimizi senâ ve takdir etmek idi. Biz birbirimize hürmet etmeyi bilir idik. Leman’ın vefatı Nigâr ile beni pek mükedder etmiş idi. Şimdi de Nigâr gitti!*”²³⁶ Toplum için önemli bir kalem olarak gördüğü Nigâr Hanım’ı ‘kadınlığın elemelerini, mihnetlerini terennüm eden bülbülümüz’ şeklinde tasvir eder.

“Bahusus ilm-i şiir ve edebiyatımız devr-i teceddüd ve terakkîmiz tarihinde bir mevki kazanmış olan Fatma Nigâr’in esâmî lûgatlerinde iktisâb eylemiş olduğu

²³³ Fatma Aliye Hanım, “Efsûs”, *Ati Mecmûası*, Sayı 96, 6 Nisan 1334/6 Nisan 1918, s. 2.

²³⁴ Fatma Aliye Hanım, “Başlık Yok”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 191, 1 Şaban 1316/15 Aralık 1898, s. 1-2.

²³⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

²³⁶ Fatma Aliye Hanım, “Efsûs”, *Ati Mecmûası*, Sayı 96, 6 Nisan 1334/6 Nisan 1918, s. 2.

*sahayife geçecek tercüme-i hali Madam De Steal, Madam Sevigne, Madam George Sand gibi kadınlarınkinden aşağı olmaması cihetiyle o hususta bizde vazifemizi ifâ etmeliyiz mütâlaasıyla derhal kaleme sarılıyordum.*²³⁷

Fatma Aliye Hanım, Fransız Edebiyatı'nda ünlü üç kadın yazara, Madame De Steal, Madame De Sevigné ve Madam George Sand'a atıfta bulunarak Nigâr Hanım'ın onlardan 'aşağı kalmadığını' belirtir. Fatma Aliye Hanım'ın Şair Nigâr ile kıyasladığı bu üç Batılı kadın yazarın edebiyat ve kadın tarihindeki rolü belirleyici olmuştur.

'Kadınlık âleminin karanlık devirlerini'²³⁸ Makbule Leman ve Nigâr Hanım'ın aydınlattığını dile getiren Fatma Aliye Hanım, iki kadın edebiyatçının halk nezdinde yeterince anlaşılmadığını düşünür: "O zaman kadınlığı cehalette, sefîliyyette görmeye alışmış olan halkımız ise bu iktidarı bir kadına layık görmedikten başka ancak matem-i Naciye verebildiler. Ve Makbule Leman imzasının Naci'nin bir nâm-ı müsteârı olduğu kaviyyen söylenmeye başladı."²³⁹ O devirde Makbule Leman'ın gazetede yazdığı yazıların bir kadın elinden çıkabileceğine kimse ihtimal vermez. Bu sebeple Makbule Leman'ın, Muallim Naci'nin müstear bir ismi olduğu düşünülür.

"Nigâr kıymeti bilinmek, takdir olunmak istedi. Nigâr isterdi ki bütün memleketi halkı kendisini takdir etsin. İlerlemiş olan milletlerin şaire ve edîbelerine gösterdikleri hürmet ve takdîrâtı kendi vatandaşları tarafından kendisine karşı da ibrâzını isterdi."²⁴⁰ Nigâr Hanım'ın kendi ülkesinde hak ettiği değeri göremediğini belirten Fatma Aliye Hanım, onun kıymetinin yabancı devlet adamları tarafından bilindiğini söyler: "İtalya Kralı İstanbul'a geldiğinde bir Türk şairesi sıfatıyla kraliye kabul olundu. Romanya Kraliçesi Elizabeth'in de huzuruna kabul olunup mübâhât-ı edebiyeye üzerine bir mülâkata nâil oldu."²⁴¹

Nazan Bekiroğlu, Fatma Aliye Hanım'ın bahsini ettiği Romanya Kraliçesi Elizabeth'in Nigâr Hanım ile olan ilişkisini detaylı olarak anlatır: "Nigâr Hanım'ın daha evvel tanıştığı Kraliçe: Carmen Silva nâm-ı müsteârıyla bir zamanlar Osmanlı

²³⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

²³⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.m. s. 2.

²³⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

²⁴⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

²⁴¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

basınının âşinâ olduğu duygusal eserler yazan Romanya Kraliçesi Elizabeth'tir. Nigar Hanım, 1909'un Şubat ayında başlayıp İtalya ve Fransa üzerinden geçerek tamamladığı seyahatinde Köstence'ye uğramış ve orada Romanya Kraliçesi Elizabeth ile görüşmüştür."²⁴²

Fatma Aliye Hanım'ın Osmanlı şairelerini anlatırken atladığı bir hususu Nazan Bekiroğlu şöyle ifade etmiştir: "*Zeynep Hatun'dan başlayarak, Leyla (Saz) ve Fıtnat (Trabzonlu) Hanımlara kadar uzanan bu zaman çizgisi üzerinde, sayısı çok da fazla olmayan bu kadın şairlerin –nisbeten Mihrî hariç- kendilerine özgü bir kadın söylemi teşkil ettiklerinden söz etmek mümkün değildir.*"²⁴³ Nazan Bekiroğlu, adı geçen divan şairelerinin 'kendi kadınsı duyguları yerine erkeklerin ifade kalıplarını' kullandıklarını belirtir. Oysa Fatma Aliye Hanım, kadın şairlerin bu yönlerine dikkati çekmez. Şairelerin en az erkek şairler kadar güçlü kalemlerinin olduğunu söyler. Fatma Aliye Hanım'ın bu şekilde düşünmesinde şüphesiz dönemin kadın yazara bakışı etkilidir. Erkek egemen bir toplumda kadınların kalem oynatması yeterince 'uç' bir noktayken kadın yazarların ürünlerinin niteliğini irdelemek söz konusu değildir.

4.3. Tarihî Meseleler

Tarihî meseleler adlı bu bölümde Fatma Aliye Hanım'ın babası Ahmet Cevdet Paşa vesilesiyle yakın tarih; Osmanlı Devleti'nin özellikle kuruluş dönemi baz alınarak uzak tarih incelenmiştir.

4.3.1. Yakın Tarih

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarının aksine makalelerinde üzerinde durduğu konulardan biri tarihî meselelerdir. Bunları; Kosova ve Ankara Savaşlarını anlattığı *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devr-i Mühimmesi/Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini* isimli eseri vesilesiyle uzak geçmiş; *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eseri dolayısıyla yakın geçmiş şeklinde tasnif etmek mümkündür. Fatma Aliye Hanım, *Ahmet Cevdet*

²⁴² Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 206.

²⁴³ Nazan Bekiroğlu, a.g.e. s. 230.

Paşa ve Zamanı adlı eserinde medrese sistemi dolayısıyla dönemin eğitim anlayışını, Tanzimat Fermanı'nın ülke genelinde meydana getirdiği siyasi ve sosyal değişimleri, Reşit Paşa ve dönemindeki tesirlerini değerlendirir.

Fatma Aliye Hanım, eserini kaleme alma sebebi; “*İyi belle! Hıfz et! Benim yayımlayamadıklarımı belki bir gün sen neşredebilirsin!*”²⁴⁴ diyen babası Ahmet Cevdet Paşa'nın isteğini yerine getirmektir. Bu eserin ‘süs için’ yazılmadığını, millete hizmet için kaleme alındığını belirtmesi ayrıca önemlidir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın²⁴⁵ medrese hayatını anlatırken medreselerin giderek daha da kötüleşme nedenlerini irdeler. Önceleri bilimin bütün dallarında eğitim verilirken sonraları bu usûl terk edilmiştir. Dördüncü tabaka olarak adlandırılan ilim adamlarının giderek nitelikli olmaması, medrese hayatının çökeceğine bir alamet olarak gösterilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, Farsça öğrenmek için Murad Molla Tekkesi'ne gitmeye başlar. Tekke ismi sebebiyle onun bir şeyhe intisab ettiği zannının çıkarılmaması gerektiğini söyleyen Fatma Aliye Hanım, başta babası olmak üzere bütün ailenin hiçbir tarikata girmediğini özellikle belirtme gereği duymuştur.²⁴⁶

Fatma Aliye Hanım'ın Tanzimat Fermanı'na bakışı şöyledir: “*Reşid Paşa'nın düşüncesi, Avrupa devletleri arasında bir ittifak meydana getirip, Mısır meselesine kalemlerle çare bulup, düzeltmektir. Fakat bunu Tanzimat-ı Hayriyye'nin ilanına bağlayıp iki işi birden yürütmek istiyordu.*”²⁴⁷ Tanzimat Fermanı'na yerlilik ve yeni usûl açısından baktığı için Tanzimat Fermanı'nın getirdiklerini tasvip eder. “*Reşid Paşa, can, mal ve ırzın cemiyet altında olduğunu kefaleti altına alan Tanzimat-ı Hayriyye'yi kurmakla büyük iyilikler yapmış oldu.*”²⁴⁸

Fatma Aliye Hanım, Reşid Paşa'yı her türlü makam ve mevki hırsından azade, hiçbir eksi yönü olmayan, milletinin menfaatinden başka bir şey düşünmeyen bir devlet adamı olarak çizmiştir.²⁴⁹ “*Herkesin ümidi Reşid Paşa'nın siyasetteki ustalık ve kalemine kaldı. Evet; bütün Osmanlıların çare arayan bakışları, az bir*

²⁴⁴ Fatma Aliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Hzl. Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul 1994.

²⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa, 1822-1895 yılları arasında yaşamıştır.

²⁴⁶ Fatma Aliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Hzl. Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul 1994.

²⁴⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

²⁴⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

²⁴⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

*zaman evvel Ali Paşa ve Mehmed Ali Paşa'nın hatırı için, bu paşalara yaranmak için, hanesine uğramadıkları, adamlarına selam vermedikleri Reşid Paşa'ya dikilmişti. O metîn, âlicenâb ve kalbi temiz, vatanperver adam, karşısında amansız hasmı Mehmed Ali Paşa'nın bulunduğu da bakmayıp, vatani, milleti ve devleti için öyle şeyleri düşünmeyip, olanca güç ve kuvvetiyle büyük gayretlerle işe başladı.”*²⁵⁰ Öyle ki “müridlerini”²⁵¹ onsuz hareket ettiklerinde asla ‘başarı göstermeyen’ insanlar olarak anlatmıştır. “*Lâkin Ali Paşa ile Fuad Efendi'nin, başlarında üstadları olmadan giriştikleri politikada, onun maiyetinde olarak tertip ve tarifine göre çalıştıkları zamanki gibi ustalık ve başarı gösteremediklerine dikkatleri çekmek isteriz!*”²⁵² Milleti için yaptığı hizmetleri ‘mutaassıp’ olarak tanımladığı bir kesimin kabul etmediğini ve eleştirdiğini söyler. Ayrıca bu kesimin Reşid Paşa'yı dini önemsemeyen bir kimse olarak gördüğünü belirtir. “*Akşamüzeri Küçüksu'ya dönüp, Cevdet Efendi'yle beraber iftar ettiler. Yanlarında başka bir kimse olmayıp yalnız ikisiydi. Abdest alıp, akşam namazlarını kıldılar. Reşid Paşa başkalarından gizli tuttuğu ve devamlı okuduğu evradını bitirip, çayırda birer iskemle üzerine karşılıklı oturup saatlerce orada konuştular.*”²⁵³ Fatma Aliye Hanım, Reşid Paşa'nın bir kesim tarafından benimsenmediğini söylerken onun gizli kalan yönünü ortaya çıkararak o kesimin yanılığında olduğunu göstermek ister. Bu sebeple Reşid Paşa'nın dini hayatından birkaç kareyi tasvir eder.

Fatma Aliye Hanım, Reşid Paşa ile Ahmet Cevdet Paşa arasındaki ilişkiyi de anlatır. Reşid Paşa'nın Ahmet Cevdet Paşa'ya verdiği önemi ve onu adeta kendine bir yardımcı olarak hazırladığını dile getirir. “*Reşid Paşa, Cevdet Efendi'yi kendine bir muavin olarak hazırlıyordu. Tecrübe etmiş olduğu, sadakatinden dolayı iyi bir talebe ve muavin olacağı gibi vefakârlığını kuvvetle ümid ediyordu. Bütün bunlar için Reşid Paşa, Cevdet Efendi'yi yanından ayırmıyordu, gösterilen bu teveccüh ve rağbeti çekemeyenler çoktu. Cevdet Efendi, Reşid Paşa'sının sevgisini o merteye kazanmıştı ki; Reşid Paşa'nın en sevdiği oğlu Ali Galip Paşa bile babasına arz edeceği mühim hususlarda Cevdet Efendi'den tavassut rica ediyordu.*”²⁵⁴ Ali Paşa ve

²⁵⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

²⁵¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

²⁵² Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

²⁵³ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

²⁵⁴ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

Fuad Paşa, Reşid Paşa'ya ihanet ettikleri zaman dahi Cevdet Paşa, duruşundan taviz vermemiş ve Reşid Paşa'ya olan saygısını ve sevgisini korumuştur. “*Önce Ali Paşa ve Fuad Efendi’lerin, Reşid Paşa’dan yüz çevirip de aleyhine geçtikleri ve onunla rekabete kalkıştıkları halde Cevdet Efendi’nin, Fuad Efendi’yle münasebet ve kardeşliğini bozmayıp onunla görüştüğünde onun hakkında emniyeti kaldırmayı gerektirecek nasıl sözler söylenmiş olduğunu ve kendisine söylenen sözlere inanmayıp ne şekilde tahkik, sadakatini ve ihlâsını nasıl tecrübe eylediğini tafsilatlı olarak anlattıktan sonra, Cevdet efendi’ye olan itimat ve takdirlerini bildirdi.*” Cevdet Paşa ile Reşid Paşa arasındaki ilişki Fatma Aliye Hanım’ın Reşid Paşa'ya olan olumlu yaklaşımını açıklar. Reşid Paşa'ya olan hayranlığında babasının arkadaşı olması etkili olmuştur.

Reşid Paşa'nın birçok yenilik getirdiğini söyledikten sonra onu anlatmaya şöyle devam eder: “*İlerleme ve yenilik o şekildeki hızıyla devam etseydi, kendisi hep iktidârda kalabilseydi, o hizmetleri de istikrarla devam ettirilseydi daha pek çok başarılar meydana gelmiş olurdu.*”²⁵⁵ Fatma Aliye Hanım’ın Reşid Paşa için yaptığı bu tespitin bir benzerini *Kosova Zaferi-Ankara Hezimet*i isimli eserinde de yapmıştır. Ona göre, Orhan Gazi döneminde yapılan yeniliklerin devamı gelseydi Osmanlı Devleti medeniyet yolunda Avrupa'dan daha ileride olurdu. “*Eğer ulûm ve sînâiye rağbet, müelliflere müsâadât, te’lîfâta serbesiyet onun zamanında olduğu gibi devam ede idi. Avrupa’dan evvel Osmanlılar o derece temeddüine vasil olur. Ve Pây-ı taht-ı Osmanî daha evvel Paris, Londra ve Berlin gibi olurdu.*”²⁵⁶ Dolayısıyla Fatma Aliye Hanım tarihte değişim ve yenilenme meselesine özellikle vurgu yapar.

Reşid Paşa'nın İngilizlere yakın durmasının sebebinin de şu şekilde açıklar: “*Reşid Paşa’nın İngiliz politikasını tutmasının sebebi devlerin menfaatini o zamanlar bu politikada görmesinden kaynaklanıyordu. Diğer devletlerle de çok iyi ilişkiler içinde olmaya çalışıp, Osmanlı Devleti’nin menfaatini nerede görürse o tarafa doğru akış yapıyordu.*”²⁵⁷ Fatma Aliye Hanım, Reşid Paşa'yı eleştirenlerin, eleştirilerinde değindikleri hususları bizzat kendisi ele alarak meselenin iç yüzünü açığa çıkarmaya

²⁵⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

²⁵⁶ Fatma Aliye Hanım, *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devr-i Mühimmesi/Kosova Zaferi-Ankara Hezimet*i, İstanbul 1913. s. 33.

²⁵⁷ Fatma Aliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Hzl. Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul 1994.

çalışır. Reşid Paşa'nın doğru okunmadığı için bir takım kimseler tarafından sevilmediğini ve eleştirildiğini düşünür.

Fatma Aliye Hanım, döneme ait resmi belgeleri de eserine almıştır: Encümeni Dâniş için mazbata, beyanname ve Reşid Paşa'nın nutku. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'ya yazılmış ikisi Ali Paşa'dan, diğeri ise Fuad Paşa'dan olmak üzere toplam üç mektup vardır. Bu mektuplar vasıtasıyla Reşid Paşa'nın “şımarık” iki talebesinin Cevdet Paşa'ya nasıl davrandığı -ilk ağızdan- daha detaylı bir şekilde görülür.

Fatma Aliye Hanım, “Hilâl” başlıklı makalesinde Hilâl'in Osmanlı tebaası için ne anlam ifade ettiğini anlatarak sözü iki büyük savaşa getirir. İlk olarak Balkan Savaşı'nın ne gibi sonuçlar doğurduğunu anlatır: *“Ah o Balkan Harbi! ... Omuzlarımızı düşüren, başlarımızı eğdiren o harb-i meş'ûm! Bütün cihanın başına bela olan milyonlarca insanları boğaz boğaza getiren, küre-i arzı al kana boyayan o menhûs harb, bize karşı olduğu zaman yalnız biz anlıyorduk! Enînlerimize karşı hiçbir cevap-ı insâf ve merhamet alamıyorduk!”*²⁵⁸

Birinci Dünya Savaşı'ndaki askerlerin Balkan Savaşı'ndaki askerlerden farklı olduğunu söyler. Şöyle ki Balkan Savaşı'ndaki askerler ‘mahzûn’dur. Çünkü topraklar bir bir elden gidiyordu ve sonuç olarak bir zafer kazanılamıyordu. Oysa Birinci Dünya Savaşı'ndaki askerler ‘memnun’dur. Sebebi ise *“Şimdikiler ise vazifelerini ifâ eylemiş olmak ile beraber bir zaferden geliyorlar. Yaralarının acısından bâhis yok. Ancak şifâyâb olup tekrar harbe gitmek arzu ve hevesi hüküm sürüyor.”*²⁵⁹ Aynı makalede Çanakkale Savaşı'na gönderme yaparak askerlerin kahramanlıklarını anlatmıştır. Bu makaleden sadece aylar önce 18 Mart 1915'te Çanakkale Savaşı'nda zafer açısından birçok başarı elde edilmiştir. İtilâf Devletleri, Çanakkale'ye deniz yoluyla girmek için 16 savaş gemilik donanmayı buraya yığmıştır. Nusret Mayın Gemisi ise bu savaş gemilerine ağır zâyîât verdirmiştir. Böylece İtilâf Devletleri, Çanakkale'ye denizden girmenin imkânsızlığını bizzat görerek büyük bir hüsrana uğramışlardır.

Fatma Aliye Hanım'ın bu makalesinde medeniyeti ‘baykuş’a benzetmesine paralel olarak Mehmet Akif Ersoy, 1921 yılında kaleme aldığı İstiklâl Marşı'nda

²⁵⁸ Fatma Aliye Hanım, “Hilâl”, *Servet-i Fünûn Mecmâsı*, 13 Recep 1333/14 Mayıs 1915, Sayı 1251, s. 34-35.

²⁵⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

medeniyeti ‘tek dişi kalmış canavar’a benzetir. Fatma Aliye Hanım’ın tasvir ettiği baykuş ise şöyledir: *“Onların tarif ve tefahhur eyledikleri medeniyet nerede? Yüz binlerce ölümler üzerinde o çirkin sadâsıyla kahkahalar salıveren baykuşa medeniyet nâmi verilebilir mi? Böyle medeniyet mâhiyyeti olup hakikati olmamakta Anka gibi mantığa bir misal teşkil edebilse bile ona kıyas olunamaz. Anka zümürütten kanatları, elmastan cismi ile tarif olunan saadet getirici bir kuş olduğu halde bu baykuş kanla boyanmış, insan ölümleri ile tagaddî eden felaket, harâbiyyet saçıcı bir maraz-ı menhûs!”*²⁶⁰ Baykuş, yıkık ve harap yerlerde öten bir kuş olarak bilinir. Osmanlı Devleti fiilen yıkıldığı ve yabancı devletler kendi aralarında toprak taksim ettikleri için Fatma Aliye Hanım yabancı devletlerin içinde buldukları durumu daha iyi anlatmak için baykuş benzetmesinde bulunmuştur. Fatma Aliye Hanım sömürge sahibi devletleri de eleştirir. Onların masum halka türlü işkenceler yaparak halkı hakimiyetleri altına almalarının övündükleri medeniyetle hiçbir alakasının olmadığını söyler. *“Ya medeniyetin hakikati yoktur yahud terakkiyât-ı medeniyeleriyle tefahhur eyleyenler medeniyeti tarif edebildikleri halde henüz temeddün edememişler, vahşileri temeddün ettireceğiz diye kırıp geçirerek yerlerine sahip olmak, nerede zayıf bulurlarsa onları yüklenmek medeniyetin hem nev’ine merhamet, zaîfeye muâvenet gibi esnâsatına tevâfuk edebilir mi?”*²⁶¹

Fatma Aliye Hanım, bugünkü adıyla Kızılay olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin ilk kadın üyesidir. O, bu cemiyette gösterdiği gayretler sebebiyle 19 Zilhicce 1333/28 Ekim 1915 tarihinde madalya ile ödüllendirilir.²⁶² Ayşe Durakbaşı’nın Zafer Toprak’tan aktardığına göre bu cemiyetin gayesi şöyledir: *“İktisâdi milliyetçilik diyebileceğimiz bir ideoloji, bu vatansever feministlerin bakış açılarını şekillendirmiştir. Bütün Müslüman Osmanlı kadınlarına, yerli ürünleri kullanma ve ülke dışından gelen lüks malların tüketimini kısıtlama çağrısında bulunmuşlardır.”*²⁶³ Fatma Aliye Hanım yerli malı kullanma çağrısını yıllar önce *Nisvân-ı İslam* isimli eserinde yapmıştır. *“Avrupa kumaşlarına gösterdiğimiz rağbetin yarısını olsun kendi metaimize gösterdik de onlar daha ziyade terakki etmediler mi? Çıkan meta*

²⁶⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

²⁶¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

²⁶² Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Evrakları-21 nolu büyük zarf/10 nolu belge.

²⁶³ Ayşe Durakbaşı, *Halide Edip-Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları 2009, s. 111.

satılmalı ki başka örnek çıkarılsın.”²⁶⁴ diyen Fatma Aliye Hanım yerli malı kumaşın kalitesinin artmasını da bu kumaşın talep edilmesine bağlar. Meşrutiyet döneminde artan bir iktisad çağrısı, Fatma Aliye Hanım’dan itibaren kadın yazarlarda sıklıkla görülen bir durumdur.

4.3.2. Uzak Tarih

Fatma Aliye Hanım, Ankara Savaşı’nın o zamana kadar yazılmış tarih kitaplarında yeterince anlatılmadığını düşünmektedir. Gerek Yıldırım Bayezid gerekse Timur hakkındaki bilgiler son derece karışık bir surette aktarılmıştır. Tarihi bir eser kaleme alırken babasının takip ettiği yolu izleyen Fatma Aliye Hanım, bu karışıklığı düzeltmek ister. “*Acizyi tadrîs hususunda kendisinin deruhde eylediği dürûsdan biri de tarih idi. Tarihin ruhu gibi olan hakayık-ı tarihiyye meselesini bu şâkird-i acizine anlatmaya haylice çalışmış idi. Bu hulâsayı onun gösterdiği yolda yazmaya çalışıyorum.*”²⁶⁵ diyen Fatma Aliye Hanım, babası Ahmet Cevdet Paşa’nın tarih yazımında takip ettiği yolu açıklar. Tarihin tüm gerçekliğiyle kaleme alındığı bu yolda müverrih kendi tarihini yazarken bile her türlü yorumdan uzak ve tarafsız bir üslup kullanmalıdır.

Eserinde, Osmanlı Devleti’nin kuruluş yılları olmak üzere -Ertuğrul Gazi-, Osman Gazi, Orhan Gazi, Murad Hüdavendigâr, Yıldırım Bayezid ve Timur’un hayatları, Ankara Savaşı ve Mehmet Çelebi’nin ülkeyi idare altına almasına kadar yaşanan olayları anlatmıştır.

Fatma Aliye Hanım, tarihî olaylara ait birtakım farklı görüşlere yer verir ve ardından kendi görüşünü belirterek o görüşlerin yanlışlığını veya tutarsızlığını ortaya koyar. “*Bazı müverrihler Osman Bey’in Mal Hatun’a teklif-i izdivacına karşı ondan fâziletten başka sermayesi olmayan fakir bir şeyh kızının kendisi gibi büyük ve asil bir zât ile izdivacı mümkün olamadığı cevabını almasıyla bir âşık-ı nevmîd halinde kaldığını yazmışlar ise de bu doğru değildir. Şeyh Edebalı tadrîsât-ı ulûm-ı âliye ile meşgul büyük bir dergâh sahibi olup fakir değil idi. Kendi nefsi için pare idhârını*

²⁶⁴ Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanâtı-Yapıtları ve Nisvân-ı İslam*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 114.

²⁶⁵ Fatma Aliye Hanım, *Tarih-i Osmanî’nin Bir Devr-i Mühimmesi/Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini*, İstanbul 1913, s. 11.

âdât edinmeyip eline geçeni askerine fukarâsına sarf eden Osman Bey'den daha zengin idi."²⁶⁶

Yazara göre, Orhan Gazi dönemindeki ilerleme devam etseydi Osmanlı'nın şimdiki durumu Avrupa'dan çok daha farklı olurdu. "Eğer ulûm ve sanayiye rağbet, müelliflere müsâadât, te'lifâta serbestiyet, onun zamanında olduğu gibi devam ede idi. Avrupa'dan evvel Osmanlılar orduca temeddüine vâsıl olur. Ve Payitaht-ı Osmanî daha evvel Paris, Londra ve Berlin gibi olurdu."

Fatma Aliye Hanım, Yıldırım Bayezid'in babası Murad Hüdavendigâr'ın vefatının hemen sonrasında kardeşi Yakup Çelebi'yi öldürtmesini şiddetle eleştirmiştir. Fatma Aliye Hanım, kardeşler devlet için tehlike olarak görülüyorsa kardeş katlini tasvip etmez. "Yıldırım Bayezid doğruca Ak Sancak altına seçirdip heman ilan-ı saltanatı düşünmüş. Lâkin keşke yalnız onu düşünme idi..! O felâket, o fecâat ki ona daha ilave istemiş! Daha biraz evvel Osmanlılığın şanına şan katan o mühim ve müşkil harbi ordusunun başına gelip kumandasıyla hüsn idare ve şecâatiyle kazanan o zât-ı âlinin cesed-i mübarek'i yanına o harb-i mühimde sağ cenâh kadar muhkem olmayan sol cenâhta uruşup çalışan ve daha takip-i idâ ile meşgul olan o zamana kadar bir hayli harplerde muzaffer olarak devlet ve millete hizmetlerde bulunan cümleyi kendisinden hoşnut kılan biraderinin cesedini de ilave eylemeyi derhal düşünmüş idi."²⁶⁷ Fatma Aliye Hanım, Mehmet Çelebi'nin, kardeşi Musa Çelebi'yi öldürtmesini de hoş karşılamaz. "Eğer o öldürtmekten vazgeçseydi kardeş katli tarihe gömülebilirdi."²⁶⁸ tespitinde bulunur. "Heyhat ki o çirkin âdât te'kîd olurdu. Sultan Mehmed'in emriyle Musa Çelebi'yi kendi yayının kirişiyle boğdular."²⁶⁹

Fatma Aliye Hanım, Ankara Savaşı'nı anlatmadan önce Timur'un fiziki ve psikolojik portresini çizer. Böylece onun savaştaki başarısının sebebini açıklamış olur. "Timur fırsatı fevt etmeyip galip geleceğini ümit eylediği istilâ arzusunu bahane ederek o tarafa savuşur. Ümid-i muvaffakiyyet gördüğü tarafa saldırır. Müşkülât hissettiği cihete hücumu ve kuvvet-i âhire ta'lîk eder. Hiddetine mağlup olmaz.

²⁶⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 16.

²⁶⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 25.

²⁶⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

²⁶⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 137.

*Yapacağını düşünerek ve işini yoluna koyarak hareket eylerdi.*²⁷⁰ Şüphesiz Ankara Savaşı'ndaki başarısı onun savaşlarda izlediği stratejik politika sebebiyle daha da kuvvetlenmiştir. Daha sonra Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nı kaybetmesinin sebebini açıklar: “*Yıldırım Bayezid'in mağlubiyet-i esbâbını beyan için beş kelime kifâyet eder. İşret sefâhat, gurur, tehevür, istibdâd.*²⁷¹

Fatma Aliye Hanım, Yıldırım Bayezid'e kadar gelen padişahları mükemmel devlet adamları ve hükümdarlar olarak anlatmıştır. Onlarda hiçbir kusur ve sorun görmez. Keza Timur'un portresini de aynı şekilde başarılı bir devlet adamı olarak çizmiştir. Fakat Yıldırım Bayezid'i çok sönük bir üslupla anlatmıştır. Birçok yerde onu ağır şekilde eleştirir. Bu eleştirilerin ilkini Sırp Kralı'nın kızı Marya için yapmıştır. Sırp Kralı, kızı Marya'yı, Yıldırım Bayezid'e gönderir ve Yıldırım Bayezid'in Marya yüzünden birçok gerçeği görememesi sebebiyle devletin başına türlü gaileler açılmıştır.

Yıldırım Bayezid, Marya'yı çok beğenmiş ve mükâfât olarak kardeşi İstifan'a kale ve toprak parçası vermiştir. Fatma Aliye Hanım, onu bu hareketiyle ecdadının yüklediği davaya aykırı bir harekette bulunmakla suçlamıştır. “*Onlar almak, Osmanlı hükümetine ilave etmek için çalışmışlardı. Yıldırım Bayezid ise kendi keyfi için veriyordu. ... Yıldırım Bayezid, Osmanlı ülkesini güya kendisinin eşya-yı hususiyesinden ondan alıp hediye veriyordu. O, o kadar gurur getirmiş idi ki devlet de millet de bütün Osmanlılık da kendisinden ibaret imiş gibi hareket ediyordu.*²⁷²

Bu konuyla ilgili olarak farklı tarihi kaynaklarda değişik görüşler sunulmaktadır. Öncelikle Marya'nın Osmanlı ülkesi ve padişahı üzerindeki yıkıcı planları olduğu doğrudur. “*Maalesef geçici bir sürede olsa, bu planında muvaffak olduğunu kaydeden tarihçiler de bulunmaktadır. 1391'de bu kadınla evlenmiştir; ne zaman içki içmeye başladığı belli değildir; ancak hemen tevbe ederek Bursa Ulucami'yi inşaya başladığı ise, yine Osmanlı kaynakları tarafından açıklanmaktadır.*²⁷³

²⁷⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 76.

²⁷¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 124.

²⁷² Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 90.

²⁷³ Prof.Dr.Ahmet Akgündüz-Doç.Dr.Said Öztürk, *700.Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 60.

Fatma Aliye Hanım'ın Yıldırım Bayezid'e bir başka eleştirisi de işret ve sefâhate düşkün olmasıdır. “*Artık hayat-ı millet ateşîn mizâç, hadîd, methur bir padişahın ağzından çıkacak bir kelimeye kalmış, Ali Paşa o mizâc-ı ateşîne âsâr-ı işret olan avân-ı sermesti de ilave olunmuş idi.*”²⁷⁴ Fatma Aliye Hanım'ın bu tespitini, pek çok tarih kitabı da desteklemektedir. “*İş ü işret, bunların başında gelmekte ve tarihlerdeki “padişah, iş ü işreti severdi” tarzında geçen ifadeler içki ve sefâhat hayatı yaşardı şeklinde yorumlanmaktadır. Halbuki bu ifadenin asıl manası, iş=yaşama, işret=keyifli hayat ve eğlence demektir. Yaşamamanın tadını çıkarma ve keyifli hayat ve meşru dairede olduğu gibi, gayri meşru dairede de olabilir. O halde bu tabirleri başka karine olmadan gayri meşru hayat diye izah etmek peşin fikirlilik olur. Ancak Yıldırım Bayezid gibi bazı devlet adamlarının içki içtiğine dair açık deliller varsa, bunu başka türlü yorumlamak da doğru olmaz.*”²⁷⁵

Yıldırım Bayezid'i birçok konuda eleştiren Fatma Aliye Hanım, onun esir alındığı süreci anlatırken, padişaha hakkını teslim etme gereği duyar. Zarar ve ziyanlarıyla onun büyüklüğünü, kahraman bir padişah olduğunu belirtir. “*Namusu, namus-u millisi şan ve şeref hanedânisi için hayatı istihkâr ederek yüz binlerce silah üzerine yürümek kendisini sağ bırakacaklarını ümid etmediği halde mevte firara tercih etmek o zamana kadar üzerinde zaferlerle hüküm sürdüğü tahta mağlup olarak avdeti kabul etmemek, taht-ı saltanatı da hayatını da vakar ve haysiyeti uğruna feda etmek gibi ulviyet karşısında bütün hatalarına ve o hatalarla Osmanlılığa ettiği ziyanlarına rağmen o büyüklük karşısında insan serfûrû etmek mümkün mü?*”²⁷⁶

Fatma Aliye Hanım, Yıldırım Bayezid'in iyi yanlarını sıraladıktan sonra onun yanında onu iyiliğe, güzelliğe ve hayra yönlendirecek rehber ve önder insanların bulunmadığını belirtir. Oysa Fatma Aliye Hanım, Yıldırım Bayezid'in damadı olan Emir Sultan Hazretleri'nden hiç bahsetmez. Emir Sultan olarak bilinen Muhammed bin Ali, Yıldırım Bayezid'e Ankara Savaşı'na girmemesi için birçok uyarıda bulunmuştur. Emir Sultan'dan başka Somuncu Baba olarak bilinen Şeyh

²⁷⁴ Fatma Aliye Hanım, *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devr-i Mühimmesi/Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini*, İstanbul 1913. s. 93.

²⁷⁵ Prof.Dr.Ahmet Akgündüz-Doç.Dr.Said Öztürk, *700.Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 57.

²⁷⁶ Fatma Aliye Hanım, *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devr-i Mühimmesi/Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini*, İstanbul 1913. s. 119.

Hamid-i Veli Hazretleri ve Molla Fenari Hazretleri de Yıldırım Bayezid'in döneminde yaşamış rehber zâtlardır.

Fatma Aliye Hanım'ın tarihe bakışında yer yer Romantizmin etkilerinin olduğu görülse de genel olarak Realizm daha ağır basmaktadır. Eserin özet kısmında, “*Bir eserin tarih diye yazılması onun tarih add olunmasına kifâyet etmiyor. Hakayıkı şâmil olamayan o sâika istinâd edemeyen bir âsâr-ı tarih olarak kabul olunamıyor. Âsârının ilim tarihinde kabulüne ve orada pâ-y-dâr olmasını isteyen bir müverrih kendi milletinden dahi bahs ederken hakayık-ı tarihiyyeyi aldığı gibice kayd eylemesi için tamamıyla bî-tarafâne icâle-i kalem eylemesi lâzım gelir.*”²⁷⁷ diyen Fatma Aliye Hanım'ın hem tarihî bir eserin nasıl olması gerektiğini hem de onun tarihî eser yazma sürecinde hangi akımlardan etkilendiğini görmekteyiz.

5. DİL VE EDEBİYAT

5.1. Yazarlık Hayatı

Fatma Aliye Hanım, *Fatma Aliye'nin Cevabı - Üstad-ı Ekremim* isimli makalesinde edebiyat dünyasına girişini, başlangıçta çektiği sıkıntıları, Ahmet Mithat Efendi'nin bu yolda ona destek olmasını mecazî bir dille anlatmıştır: “*Baloya bir kavalier ile girilmek hatıra geldiyse de balonun ismi (edeb balosu) olduğundan öyle bir yere yalnız olarak gitmekte hiçbir ihtirâz ve hayfa mahal olmaz zannettim. Düşünemedim ki bir baloda erbâb-ı edeb ve haysiyet bulunduğu gibi bir takım serseri ve esâfil de bulunacaktır. Heves buralarını mülâhazaya meydan vermedi. Balonun ismine aldanarak maske ve dominomu takıp gittim. Henüz kapıdan içeriye girer girmez gürûh-ı serseri bir takım taarruz ve ihâfa ile beni kovmaya kalkıştılar. Kavaliersiz gelmekte olan hatamı o zaman anlayıp önümde beni çağırmakta olan ümidi bırakarak arkamdan beni itmekte olan hevesi çiğneyerek geri kaçmak üzere iken bu hali gören balonun ser-âmedân-ı mümtazânından ve mütehayyizân-ı fuzelâsından biri bana doğru gelip kolunu takdim etti. Bu kavalierin kolunu almazdan evvel kendisinin koluna istinâd ederek balonun merkezine kadar gidilebilip*

²⁷⁷ Fatma Aliye Hanım, *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devr-i Mühimmesi/Kosova Zaferi-Ankara Hezimetî*, İstanbul 1913. s. 6.

gidilemeyeceğini mülâhaza ile kendisine kendisine nazar-ı nakşımı atfeyledim. Kavalyerin alnında mürüvvet ve gözlerinde sebât lemeân etmekte olduğunu görerek, gayrı bilâ tereddüd kavalyerimin bana takdim eylediği bâzû-yı iktidârını aldım. Artık bilâ-havf ve lâ şübhe ileri doğru yürüyebileceğimi anladım. Çünkü kavalyerim öyle bir silah ile müsellahtır ki ona karşı herkes boyun eğmeye mecburdur. Bu silah benim kavalyerimin hâme-i iktidârıdır. Bu kavalyerimi tanıdınız ya bu mürüvvetkâr sizsiniz efendim.”²⁷⁸

Fatma Aliye Hanım’ın ‘edeb balosu’ olarak nitelendirdiği yer edebiyat dünyasıdır. Edebiyat dünyasında yetkin, ustalaşmış ve haysiyet sahibi kimseler olduğu gibi ‘serseri’ tipte olanlar da bulunabilir. O dönemde kadınlar yazın dünyasına ilk defa girdiklerinde kendi isimlerini kullanmaz, müsteâr isim kullanırlar. Fatma Aliye Hanım’ın kelimesi ile anlatmak istediği husus müsteâr isimdir. Kendisi de Volonté’yi tercüme ederken Mütercime-i Merâm kendi deyimiyle “maske”sini kullanmıştır. Tercümesini yayımladıktan sonra tepki almıştır. Edebiyatta yetkinliğe ulaşmasındaki etken ise hevestir. “Evet ümid ne güzel şeydir. Onunla pek büyük maksatlara muvaffak olunduğu gibi onsuz da hiçbir şeye ibtidar edilmez. ... Ümid olmasa aczimle beraber âlem-i edebiyata girmeye kalkışmaz ve ol şehrhâda ilerleyip bir edîbe ünvanına kesb-i liyakat eylemek hevesinde dahi bulunmazdım.”²⁷⁹ Fakat bunlara karşın o kaçmayı düşünür. Çünkü birtakım ‘serseri ve esâfilden’ olanlar onun üzerine gelmekte, onu çaresiz bırakmaktadır. Tam bu esnada ‘edeb balosu’nun seçkin ve itibarlı bir kişisi Fatma Aliye Hanım’a kolunu (desteğini) takdim eder. Fatma Aliye Hanım, bu destek ile ilgili soruları vardır. Acaba beni edebi anlamda zirveye kadar götürebilir mi diye düşünür. Ardından buna kâni olduktan sonra desteği tereddütsüz kabul eder.

Son olarak kavalyerinin kim olduğunu açıklar: ‘Bu kavalyerimi tanıdınız mı ya, bu mürüvvetkâr sizsiniz efendim.’ Ahmet Midhat Efendi, Fatma Aliye Hanım’a her anlamda destek olmuş ve onu edebiyat dünyasında iyi yerlere gelebilmesi için yetiştirmiştir. Desteği kabul etmesinin bir başka sebebi de ‘kavalyesi’ olarak nitelendirdiği Ahmet Midhat Efendi’nin edebiyat âleminde iktidâr sahibi bir yazar

²⁷⁸ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berктаş, *Fâzıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar-Ahmet Midhat Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 36.

²⁷⁹ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berктаş, a.g.e. s. 2.

olmasıdır. Ahmet Midhat Efendi; roman, hikâye, tiyatro ve gazete alanında döneminin öncü isimlerindedir.

5.2. Kadın ve Edebiyat

Fatma Aliye Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete*'deki ilk makalesini dünyadaki kadın yazarların ortaya çıkışı hakkında kaleme almıştır. Öncelikle gazetenin kadınların hem edebi hem de sosyal anlamda ilerlemeleri noktasında büyük rol oynayacağını söyler. Kadınların edebiyat alanında ilerlemelerinin teşvik edilmesi gerektiğini belirterek bu meselenin önemli olduğunu ifade eder: “*Âlem-i edebiyata yazı yazanlar o âlemin ehemmiyetini ve ulviyetini bilip tanınmalıdır. Bu mesele bir muharrir için de lazımdır bir muharrire için de. Ve her ikisi için de o kadar önemlidir.*”²⁸⁰

Ardından ‘bablu’ (mavi çorap) olarak adlandırılan kadın yazarların ortaya çıkışını anlatır. Bablu ile ilgili bir rivayet şöyledir: Venedik’te kadınların da katıldığı edebi bir cemiyet vardır. Bu cemiyetin müdavimleri mavi çorap giyer. İngiliz edebiyatı açısından mühim bir isim olan Lady Montagu da bu cemiyete katılan bir yazardır. Fatma Aliye Hanım onların bu halini eleştirmiş ve model aramak peşinde koşanlara tarihimize bakmalarını ve oradaki şahısları örnek almaları gerektiğini salık vermiştir: “*İşte biz bu gibi emsâlden ibret almalı biz de kendimizi onlara benzetmemeğe çalışmalıyız. Evet! Biz bablulara halef olmamalıyız. Biz eslâf-ı İslam’dan gelmiş olan meşâhir ve nâmdârân-ı zenâna halef olmalıyız!*”²⁸¹

Fatma Aliye Hanım’a göre 19. yüzyıl nesir devridir. Çünkü insanların meşguliyetleri artmış ve herkes bir yere yetişme telaşında, hız hayatın olmazsa olmazı haline gelmiştir. Hızın bu denli önemli olduğu bir devirde şiir yazmak bir tarafa okumak bile çok zordur. “*Nâzım cevâhir gibidir ki hiçbir zamanda kıymetinden düşmez. Lâkin tezyînâttan başka bir işe yaramadığı için mahfazalar içinde çekmecelere konulup kaldırılır. Nesir ise bu kadar ulûm ve fînûnun neşrine ve bunca umûr ve mesâlihine rü’yetine hizmet eyler. Bu kadar feylesoflar keşfiyatını ilân*

²⁸⁰ Fatma Aliye Hanım, “Bablulardan İbret Alalım”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 24 Ağustos 1311/5 Eylül 1895, Sayı 2, s. 2-3.

²⁸¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

*için nazm yapmayı bekleselerdi keşfiyatını bu derece tekessür edemeyeceğini bir yana bırakalım acaba keşfiyatını tefhîme muktedir olabilecekler miydi? Ne mümkün?”*²⁸² Fatma Aliye Hanım, nazmın kelimeleri süslemek için kullanıldığını ve artık devrinin geçtiğini söylerken nesrin bilimin tüm yeniliklerine hizmet ettiğini belirtir. Fatma Aliye Hanım’ın 1890 yılında yazdığı bu makaledeki nesir ile ilgili düşünceleri onun ileride nesir türünde eserler kaleme alacağını gösterir. Firdevs Canbaz, Fatma Aliye Hanım’ın nesir alanındaki tercihini şöyle yorumlar: *“Dolayısıyla toplumsal sorumluluk duygusu yüksek olan Fatma Aliye Hanım’ın üretim söz konusu olduğunda çağdaşı şairelerden farklı olarak toplumun eğitiminde bir araç olarak gördüğü romanı seçmesi son derece anlaşılırdır.”*²⁸³

Fatma Aliye Hanım, nesri ekmeğe, nazmı ise çileğe benzetir. Ekmek için şartların tastamam olması gerekmez. Buğday ekilir, hasat da biçilir ve işlem den geçerek ekme olur. *“Zira ona muhtacız. Ekmek ile karnımız doyduktan sonra o güzel renkli, güzel rayihalı parlak meyve ile telezzüze hahiş-ger oluruz.”*²⁸⁴ Fakat çilek için zaman ve şartların büyük önemi vardır. Çilek her yerde yetiştirilmez ve nazik olduğundan dolayı çok çabuk bozulabilir. *“Bu cihetle o kadar tevessü ve tekessür edemiyor. İşte gıda-yı ruhaniyemiz olan şiir dahi bu kabildendir.”* Nesrin yazım süreci şiire göre zor değildir. Şiirdeki gibi işçilik gerekmez. Fakat şiir yazımı son derece sancılı bir süreçtir. Kelimelerin ahenkli bir surette yerleşmeleri gerekir. Ayrıca Fatma Aliye Hanım makalelerinde nesre olan ‘muhtaç’lığı dile getirir. 3528 numaralı Varaka-i Mahsûsa’da *“Altına ise muhtacız. Zira onsuz geçinemeyiz ve cevâhirin kıymetini arttıran altındır.”*²⁸⁵ diyerek nesri altına benzeten ve ona olan muhtaçlığı anlatan Fatma Aliye Hanım 3534 numaralı Varaka-i Mahsûsa’da ise *“Zira ona muhtacız. Ekmek ile karnımız doyduktan sonra o güzel rayihalı parlak meyve ile telezzüze hahiş-ger oluruz.”*²⁸⁶ diyerek nesri ekmeğe benzetmiş ve ona muhtaçlığı bir kez daha ifade etmiştir.

²⁸²F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berктаş, *Fâzıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar-Ahmet Midhat Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 10.

²⁸³ Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye: Fatma Aliye’nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 126.

²⁸⁴F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berктаş, *Fâzıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar-Ahmet Midhat Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 14.

²⁸⁵ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berктаş, a.g.e. s. 10.

²⁸⁶ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berктаş, a.g.e. s. 14.

5.3. Dil Meseleleri

Fatma Aliye Hanım'ın imlâ hususundaki düşüncelerini *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde dört gün ardı ardına yayımlanan *Üss-i İmlâ Hakkında* isimli Ahmet Midhat Efendi'ye yazılmış mektuplar vasıtasıyla öğrenmekteyiz. Fatma Aliye Hanım, kendisinin imlâ bahsine yeterince vakıf olamadığını belirtir. Ardından her fırsatta kendisini tercüme alanında örnek aldığını söylediği üstadı Ahmet Midhat Efendi'yi imlâ hususunda da taklit ettiğini ifade eder. “*Kavâid-i lisân bahsine girişmeye bezâm kâfi değildir. İmlâ bahsinde dahi zât-ı âliniz gibi efâhim-i üdebâya taklid eylemekteyim. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde Üss-i İmlâ ünvanıyla münderic olan bendleri de ders olmak üzere dikkatle mütâlaa ediyorum.*”²⁸⁷

Fatma Aliye Hanım, imlâdan telaffuz konusuna geçerek bu mevzudaki düşüncelerini anlatmıştır. “*Mesela bağa gidelim denilecek oldukça bunu bazı vilâyât ahâlîsi yazıldığı gibi gayn ile bazı vilâyât ahâlîsi dahi ya ile “baya” derler. İstanbul ahâlîsi şunların ikisi ortası lâtif bir suretle telaffuz eylerler.*”²⁸⁸ Bir kişinin telaffuz farkıyla başkent insanı mı yoksa taşra insanı mı olduğunun anlaşılacağına altını çizerek şive ve bazı kuraldışı kelimelerin çıkarılmasının doğru olmayacağını söyler. “*Zira bir lisânı cümle şivâz ve müstesneyâtta kurtarmak yeniden bir lisân yapmak gibidir ki yazıldığından beri tasvir olunan da fi'le gelmeyen bir arzudur. Bu türlü istisnaları lisânların şive ve seciye-i husûsiyeleri icab ediyor ve her lisânın şivâzi mukaddemâ bir mefsal bend-i âlilerinde beyan buyurulan tekerrüm ilahi de dahildir.*”²⁸⁹

Fatma Aliye Hanım, dilde radikal değişiklikler yapılmasını uygun görmez. Yaygın kabulün geçerliliğine inanır. İmlânın telaffuz için olduğunu düşünür. “*Fasâhât ise ehl-i lisânın telaffuzuna muvafık söylemektir. İmlâdan bahis olunduğu sırada fasâhât-ı lisâna hâlel getirebilecek bahislere tecavüz olunursa korkarım ki tashîh-i imlâ hakkında müşâhid olan tahkikat-ı müstahseneleri de geri kalır. İmlâ*

²⁸⁷ Fatma Aliye Hanım, “Üss-i İmlâ Hakkında”, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, 11 Kânûn-ı evvel 1306/23 Aralık 1890, Sayı 3728, s. 6.

²⁸⁸ Fatma Aliye Hanım, “Üss-i İmlâ Hakkında”, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, 12 Kânûn-ı evvel 1306/24 Aralık 1890, Sayı 3729, s. 7.

²⁸⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

*ancak telaffuza dalâlet içindir. Nukuşu elfâza uydurmalı. İmlâ hatırı için elfâzanın keyfiyet-i istimâlâtına dokunmak kabul-u ammeden mahrumiyeti icâb edebilir.”*²⁹⁰

Dilbilgisinde soru kipleriyle ilgili yapılan incelemeleri ele almış ve itirazlarını sıralamıştır: “Yine evvel nüshada bu irşaddan sonra (muzarilerin âdât-ı istifhâmları dahi “mi”den ibaret ise de alâmet-i mezkûreyi ya kelimenin nihayetinde yahud vasatine konulmak ihtiyara bırakılmıştır.) buyurulduktan sonra “keserim mi kesersek mi keser mi keseriz mi kesersiniz mi keserler mi ve keser miyim keser misin keser mi keser miyiz keser misiniz keserler mi” misalleri îrâd buyurulmuş. Halbuki keser mi kesersek mi keseriz mi kesersiniz mi kelimeleri İstanbul’ca asla değildir.”²⁹¹ diyerek birçok Anadolu ve Rum beldesinde yaşayan halkın dilini işittiğini ve bu tür bir kullanımı duymadığını söyler. Ardından kendi görüşünü izah eder. Görülen geçmiş zaman da fiil+kip+şahıs eki şeklinde olmalı ve son olarak soru eki gelmelidir. “Bu cihetle kestim mi kestin mi kestiniz mi denilir.”²⁹² Öte yandan fiili soru haline getirmek için ise fiil+soru eki+şahıs eki yani “keser miyim keser misin keser miyiz”²⁹³ şeklinde olmalıdır.

Fatma Aliye Hanım, Fransızca’ya vâkıf olduğu için dil bilgisi bahsinde Fransızca’dan da örnekler vererek meselenin anlaşılması için çaba gösterir: “Fransızca’nın “être” fi’line mukabil bizde “olmak” mastarı var ki sair mastarlar gibi tasrif olunur. Ve ondan her nev’ fi’ller müştakk olur.”²⁹⁴

Fatma Aliye Hanım, bu mektuplarının genel olarak içeriğini telaffuz, imlâ, fiil, edat, bağlaç gibi bir dilin dil bilgisi konuları oluşturur. Mektuplarda oldukça ağır bir dil kullandığı görülür. Öte yandan imlâ hususunda eksik bilgilerinin olduğunu yer yer belirtmekten çekinmez. Üstadı Ahmet Midhat Efendi’nin desteğiyle bu yazılarına devam eder. Fatma Aliye Hanım, *Mevadd-ı Fenniye: Mebhas-ı İmlâ* başlıklı mektuplarında ise imlâ konusundaki düşüncelerinin Ahmet Midhat Efendi tarafından çok beğenildiği için kendisi bu alanda kalem oynatmaya devam ettiğini dile getirir.

²⁹⁰ Fatma Aliye Hanım, “Üss-i İmlâ Hakkında”, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, 14 Kânûn-ı evvel 1306/26 Aralık 1890, Sayı 3731, s. 6.

²⁹¹ Fatma Aliye Hanım, “Üss-i İmlâ Hakkında”, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, 13 Kânûn-ı evvel 1306/25 Aralık 1890, Sayı 3730, s. 6-7.

²⁹² Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

²⁹³ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

²⁹⁴ Fatma Aliye Hanım, “Mevadd-ı Fenniye:Mebhas-ı İmlâ”, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, 29 Kânûn-ı evvel 1306/9 Ocak 1891, Sayı 3744, s. 6.

“İmlâ bahsindeki mütâlaat-ı kemteranem hakkında hadd-i liyâkat ve iktidârımın fevkinde olarak vâki olan iltifat ve taltifât-ı fâzılaneler; acizeleri için pek büyük bir eser-i teşvik olmuştur.”²⁹⁵

Fatma Aliye Hanım, dilde sadeleşme hareketlerinin temelini Reşid Paşa tarafından atıldığını belirtir. “*Lisânımızın açık yazılması ve muamele-i resmîyenin yani devlet işlerinin ait olduğu muamelenin sade, anlaşılır bir dille yazılma yolunu Reşid Paşa açmıştır.*” Fatma Aliye Hanım, ağır ve ağdalı bir dilin kullanılmasını tasvip etmez. Bu tarz bir üslubu ‘İran tarzını taklid’ olarak telakki eder. Bunda da Tanzimat döneminde başlayan dilde sadeleşme fikrinin ve Namık Kemal’in yazmış olduğu *Lisân-ı Osmanî* makalesinin etkisi olsa gerektir.

5.4. Tercüme Meselesi

Fatma Aliye Hanım, yazın dünyasına tercümeleriyle girmiştir. İlk olarak Eugene Sue’nin *Les Sept Peches Capitaux*²⁹⁶ adlı eserinin ‘Gurur’ bölümünü tercüme edip yayımlamak ister. Fakat bir başka yazarın bu eserin ‘şikemperverlik’ bölümünü tercüme etmesinden dolayı bu isteğini gerçekleştiremez. Daha sonra George Ohnet’in *Volonté* romanını tercüme eder. Bu tercümenin birkaç nüshası bazı gazetelere ve dönemin bazı yazarlarına gönderilir. Bu yazarlardan biri de Ahmet Midhat Efendi’dir. Fatma Aliye Hanım’ın edebî anlayışında etkili bir isim olan Ahmet Mithat’ı tercümede de örnek almıştır: “*Ey üstad! Tercüme hususunda ben de sizi taklid eyledim. Yani Fransızca’dan harfiyen tercüme lisanımızın şivesine asla uymayacağı gibi pek de soğuk olduğunu gördüğümden elimden geldiği kadar hülasa vechile lisan-ı Osmanîye muvafık surette tahrîre çalışıyorum.*”²⁹⁷ Ahmet Midhat Efendi kendisine gönderilen tercümenin bir bölümünü okuduktan sonra tercümanına gazetede bir makale yayımlar. Fatma Aliye Hanım, başlangıçta ismini açıklamaz. Mütercime-i Merâm müsteârını kullanır. Böylece Ahmet Midhat Efendi ile yazışmaları başlamış olur. Fatma Aliye Hanım, tercümesini müsteâr ismiyle neşretmesinin sebebini ise şöyle açıklar: “*Muterizler zuhur eder havfından nâm-ı*

²⁹⁵ Fatma Aliye Hanım, “Mevâdd-ı Fenniye: Mebhas-ı İmlâ”, *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, 28 Kânûn-ı evvel 1306/9 Ocak 1891, Sayı 3743, s. 5-6.

²⁹⁶ Bu eser, Muhâdarât romanında kahramanlar tarafından okunmaktadır.

²⁹⁷ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, a.g.e. s. 2.

*müstetiri ile romanı neşrediyorum.*²⁹⁸ Fatma Aliye Hanım'ın itiraz edenlerin ortaya çıkmasından dolayı hissettiği korkunun sebebi, o döneme kadar tercüme alanında kadın yazarların kalem oynatmamış olmalarıdır. Bu yönüyle o, hem dönemi hem de günümüz açısından son derece önemli bir yerde durmaktadır. Firdevs Canbaz, Fatma Aliye Hanım'ın tercüme için özellikle *Volonté* romanını seçtiğini düşünür. “*Volonté, “özgürce fiillerini belirleme ve onları uygulama yetisi” anlamına gelir. Çevirmek için bu romanı seçmesi Fatma Aliye Hanım'ın, bütün anlamların altında toplanabileceği bir üst kavram olarak “irade” üzerinde düşündüğünü, romanlarında bunu bir sorun olarak ele aldığını ima etmektedir.*”²⁹⁹

Emel Aşa ise Fatma Aliye Hanım'ın neden *Volonté*'yi seçtiğini şöyle açıklar: “*George Ohnet (1848-1918) özellikle Tanzimat Sonrası edebiyatımızda çok sevilmiş, romantik ekolden bir Fransız romancısıdır.*”³⁰⁰ George Ohnet'in tercüme edilen eserlerini sıraladıktan sonra “*Fatma Aliye'nin devrinde çok sevilen bir Fransız romancısının eserini Paris'te 1888'deki baskısından hemen bir yıl sonra (1889)da tercüme ederek neşrettiğini görüyoruz.*”³⁰¹ der.

Fatma Aliye Hanım, bir kitapçı dükkânında gezerken tercüme ettiği *Volonté*'nin *İstek* adı altında başka bir tercümesini görür. Kendi tercümesinin hata ve kusurlarını görmek için bu tercümeyi incelediğini söyler. Ona göre eğer *İstek* de yayımlanmış olsaydı *Merâm* hak ettiği değeri görebilirdi. “*İstek de neşroluna idi ne kadar iyi olacaktı. Belki o vakit Merâm herkesin gözüne girerdi. A canım erkeklerde benden fenâ mütercimler de yok mu? Hoş, zât-ı âlilerinin romanlarını beğenmeyecek insanlar bulunduğunu gördükten sonra benim bir şey demeye hakkım yok.*”³⁰² O dönemde tercümeyi yapan bir kadın olduğu için eser toplumda yeterince konuşulmamıştır. Fatma Aliye Hanım'ın ağabeyi Ali Sedat Bey'in ve babası Ahmet Cevdet Paşa'nın tercümeyi yaptığını düşünenler dahi olmuştur. Ahmet Midhat Efendi ise *Muhâdarât*'ın önsözünde Ali Sedat Bey'in aksine kardeşine karşı çıktığını

²⁹⁸ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, a.g.e., s. 2.

²⁹⁹ Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye-Fatma Aliye'nin Eserlerinde Kadın Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 89.

³⁰⁰ Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Fikirleri*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi 1993, s. 89.

³⁰¹ Emel Aşa, a.g.e. s. 90.

³⁰² F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, *Fâzıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar-Ahmet Midhat Efendi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 39.

dile getirerek tercümeyi Fatma Aliye Hanım'ın yaptığını söylemiştir. ”Zira mütercimenin hüviyeti tahakkuk eyledikten sonra dahi bir takımları: -Ha! Şimdi anlaşıldı. Bu kudret bir hanımefendide bulunabilir mi? İşin içinde Sedad Beyefendi bulunmayınca Volonté tercüme olunabili mi? demişler ve bir takımı ise Cevdet Paşa hazretlerinin ferzend-i maarifmendleri saadetli Ali Sedad Beyefendi hazretlerini dahi bu işi için kâfi addetmeyerek: -Yok a canım yok! Bu tercümede eser-i hâme-i Ahmed Cevdet bile misk gibi râyihapâş-ı letâfet oluyor!”³⁰³ Bu yüzden “erkeklerde de benden daha fazla mütercimler yok mu?”³⁰⁴ sorusunu sorar ve bulduğu teselliye de söylemeyi unutmaz: “Zât-ı âlilerinin romanlarını beğenmeyecek insanlar bulunduğunu gördükten sonra benim bir şey demeye hakkım yok.”³⁰⁵ Fatma Aliye Hanım, Ahmet Mithat Efendi'nin dahi eserlerini beğenmeyen insanların bulunduğunu belirterek kendisini teselli eder.

6. FELSEFE

Fatma Aliye Hanım, *Tedkik-i Ecsâm* ve *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* isimli eserlerinde felsefe ile ilgili düşüncelerini kaleme almıştır.

Fatma Aliye Hanım felsefe ile ilgilenenlerin bir dönem dinsizlikle itham edildiğini söyler ve bu düşüncede olanlara kendisi bizâtihi felsefeyle ilgili eserler kaleme alarak cevap vermiştir. “Bir zamanlar feylesof denildi mi bundan dinsiz, derbeder, serseri bir takım insanlar anlayanlarımız pek çok idi. Hamd olsun şu devr-i terakkîmizde kadınlarımız dahi şimdi bunu anlıyorlarsa da, meşâhîr-i felâsifenin tercüme-i hâllerine dair fıkralar yazarak nâmlarını bu zamana kadar bırakmış olan o feylesoflara dair biraz malûmat vermek istedik.”³⁰⁶ diyen Fatma Aliye Hanım eseri kaleme almasının sebebini de açıklamıştır. Fatma Aliye Hanım, filozofların hayatlarını genel hatlarıyla anlatır. Felsefe ekolüne bağlı olanları belirtir ve bu

³⁰³ Fatma Aliye Hanım, *Muhâdârât*, Hzl. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996. s.16.

³⁰⁴ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, a.g.e.

³⁰⁵ F.Samime İnceoğlu-Zeynep Süslü Berktaş, a.g.e.

³⁰⁶ Fatma Aliye Hanım, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, Hanımlara Mahsus Gazete, 1898-1899.

ekollerin düşüncelerini açıklar. Böylece Fatma Aliye Hanım'ın hangi filozofları okuduğunu ve felsefe alanındaki derinliğini görürüz.³⁰⁷

Filozoflardan ilk olarak Tales'i anlatır. Ay ve güneş tutulmalarının sebeplerini açıklayan ilk filozof olması hasebiyle Tales'in önemine dikkati çeker. Fisagoras'ın İtalya'da yeni bir eğitim programı geliştirdiğinden bahseder. Sokrates, Hipokrat, Platon, Aristo, Antisthenes, Epikür, Arşimed, Zenon, Fârâbî, İbn Rüşd, Gazali gibi filozofları anlatırken Yeni Platoncular, Ehl-i Sünnet ve Mutezile mezhebi arasındaki fikir ayrılıklarını da anlatır. İki mezhep arasındaki farkı iradeye dayandıran yazarın üzerinde durduğu önemli konulardan biri insanın iradesidir.

Ehl-i Sünnet ve Cemaat Mezhebi ile Mutezile mezhebi arasındaki kader ve irade-i cüziye meselesi üzerine çeşitli ihtilâflar çıkmıştır. Fatma Aliye Hanım bu mesele hakkında Ehl-i Sünnet'in düşüncelerini söyleyerek onların delillerini sıralamıştır. Ehl-i Sünnet mezhebi hayır ve şerri Allah'ın yarattığına dikkati çekerek bu ikisinden birini seçmenin kula ait olduğu görüşündedir. *“Ve irade-i cüziyye akabinde Cenab-ı Hakk efâl-i ihtiyâriyyeyi halk, ihtiyâriyye hayr ve şer her ne ise, mücerred Cenab-ı Hakk'ın kudreti ve kulların kesbi ile hâdis olunmakla, cümlesi Cenab-ı Hakk'ın mahlûku ve kulların meksûbesidir.”*³⁰⁸ Öte yandan Mutezile mezhebi, Ehl-i Sünnet'ten tamamen farklı düşünür. Seçme özgürlüğünü Allah'ın yarattığını, iyi veya kötüyü seçmeyi ise kullarına bıraktığını, bu noktada Allah'ın hiçbir etkisinin olmadığını düşünürler. *“Mutezile ise Cenab-ı Hakk kullarına kudret ve ihtiyâr verip efâl-i ihtiyâriyyelerini kendilerine tefvîz etmiştir. Onlar da, kudretlerini sarf ile bu bu fi'lleri müstakilen kendileri icâd ederler. Kudret-i ilâhiyenin bunlarda medhali yoktur.”*³⁰⁹

Fatma Aliye Hanım'ın, İslam tarihi ve felsefe ilişkisini anlattığı yazılarda; filozofların yaşadıkları dönemleri ayrıntılı bir şekilde anlatması onun tarihi birikimini göstermesi açısından önemlidir. Me'mûn döneminde birçok filozofun doğduğunu söylerken onun dönemi içerisinde ne gibi yeniliklere imza attığını ve ilim alanında ne gibi hizmetlerde bulunduğunu belirtmiştir. *“Sonra Me'mûn gelip kendisi dahi ehl-i ilm olmak hasebiyle, ilme ziyade rağbet ve itibârı olduğundan bu ulûm-ı hikemiyyede*

³⁰⁷ Fatma Aliye Hanım'ın bu eseri 4 Mart 1315-7 Teşrîn-i evvel 1315/10 Nisan 1898-19 Ekim 1899 tarihleri arasında Hanımlara Mahsus Gazete'de tefrika edilir.

³⁰⁸ Fatma Aliye Hanım, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, Hanımlara Mahsus Gazete, 1898-1899.

³⁰⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

pek ziyade harîs olarak ulûm-ı Yunaniyye'yi istihrâc ve hatt-ı Arabî ile istinsâh zımında mülûk-ı Rûma irsâl-i rûsul ve resâil husûsunu tevfir ve teksîr ve bunun için pek çok mütercimler irsâl ve tesyîr ederek, ulûm-ı mezkûreyi kâmilen celb etti."³¹⁰

Fatma Aliye Hanım, ünlü İslam düşünürü Fârâbî'nin Türk olduğunu iddia eder. "*Ebu Nasr Muhammed bin Turhan Fârâbî nâm feylesofun tarih-i vefatı, 339 sene-i hicriyyesidir. Kendisi Türk idi. Fârâb beldesinde tevellüd etmiştir.*"³¹¹ Onun giyiminin de Türklerin kılık kıyafetiyle aynı olduğunu ve bu kıyafet tarzını değiştirmedini söyler. "*Türklerin ziy ü kıyafetinde idi. Türk kıyafetinden hiçbir şey değiştirmedir.*"³¹² Fârâbî'nin Türk olduğuna dair farklı kaynaklarda da görüş birliği vardır. Necip Taylan bu görüşe katılan yazarlardan biridir. *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri* isimli kitabında Fârâbî'nin Türk olduğuna dair şöyle bir yorumda bulunur: "*İslam düşüncesi tarihinde oldukça ileri devirlerde yaşamış olmasına rağmen Fârâbî'nin elli yaşlarına kadar olan hayatı hakkında bilinenler sadece, Maverâünnehir'de Fârâb civarında Vesic köyünde yaklaşık H.258/M.870 yılında bir komutan oğlu olarak doğduğu ve nesebi itibarıyla Türk olduğu, bir süre kadılık yaptığından ibaret bulunmaktadır.*"³¹³ Macit Fahri ise Fârâbî'nin Türk asıllı bir kumandanın oğlu olması üzerinde Necip Taylan ile hemfikirdir. "*Fârâbî'nin hayatıyla ilgili olarak yalnızca onun Türkistan'ın Fârâb bölgesinden geldiğini ve babasının Türk asıllı bir kumandan olduğunu biliyoruz.*"³¹⁴ İslam Ansiklopedisi'nin Fârâbî maddesinde şöyle tanıtılır: "*Türkistan'da, Sır-Derya'ya Arıs kolunun döküldüğü yerde, eskiden mühim bir merkez olan Fârâb (Otrar) a tâbi Vâsîc kalesinde bir Türk kumandanı Muhammed'in oğlu olup, takriben 870 senelerine doğru doğmuştur.*"³¹⁵ İslam Ansiklopedisi'nde, Fârâbî'nin Türk olduğunun kat'iyetle altı çizilmektedir: "*Fârâbî'nin aslâ tereddüde ve nazarî münakaşalara düşülemeyecek bir kat'iyetle Türk ırkından olduğu, gerek üç ceddinin mâlûm olması ve gerek türlü kaynaklardaki rivâyetlere nazaran, Türkçe konuşup, ölümüne kadar*

³¹⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

³¹¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

³¹² Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

³¹³ Doç.Dr.Necip Taylan, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 111.

³¹⁴ Prof.Dr.Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, Çev. Yrd.Doç.Dr.Kasım Turhan, İklim Yayınları, İstanbul 1992, s.

³¹⁵ İslam Ansiklopedisi, s. 451.

Suriye ve belki Mısır'da bile Türk kıyafeti ile gezmiş bulunması ve Tatimma şivân al-hikmaye nazaran, çehre itibârı ile Türklere benzemesi ile sabittir."³¹⁶ Kimilerine göre Fars kökenli kabul edilen Fârâbi eğitim için Bağdat'a geldiğinde Arapça öğrenir. Harman'a gider ve felsefe alanında araştırmalar yapar. Burada Yuhanna bin Haylan ile tanışır ve ondan ders alır. Şam'da Seyfûddeve bin Hemedânî ile tanışır ve onun ihsânına mazhar olur.³¹⁷ Fatma Aliye Hanım ikinci öğretmen olarak ünlenen Fârâbi'yi son derece kısa bilgiler vererek anlatmıştır. Fârâbi'nin Türk olduğuna dikkati çeker ve daha çok bu husus üzerinde durur.

Fatma Aliye Hanım, Aristo'nun bütün eserlerini şerh eden İbn Rüşd'ün Avrupa'da tanınmış olmasını Avrupa'nın onun eserleriyle felsefeyi tanımış olmasına bağlar. "*Aristo mesleğini Avrupa'ya İbn Rüşd'ün âsârı tanıtmış olmakla, çok zaman Avrupalılar onun mücidi İbn Rüşd'dür sanmışlardır.*"³¹⁸ Şeklinde açıklar. Bir dönem İbn Rüşd, Avrupa'da o kadar meşhur olmuştur ki felsefeyi icat edenin İbn Rüşd olduğunu zannetmişlerdir. Bunun üzerine Papa, onun kitaplarının ayrımcılığa sebebiyet verdiğini söyleyerek onlarla mücadele eder. İbn Rüşd bu sebepten ötürü Avrupa'da kitaplarını toplatır. "*Hıristiyanlar her ne kadar bu Averroizm mesleği ile uğraşmışlar ve onu imhâya çalışmışlar ise de, bu meslek hâlâ bu gün nev-i beşerin büyük bir sınıfı tarafından hakikat olmak üzere kabul olunuyor. O zamana kadar gelen Arab hükemâsından fikrini en ziyade serbest yazan İbn Rüşd olmuştur.*"³¹⁹

Sofizm, Materyalizm, Atomizm, Mütakellimin Materyalistler, Monadoloji mezhebi, İdealistler, Yeni Materyalistler'in cisim üzerindeki düşüncelerini ele almıştır.³²⁰ Fatma Aliye Hanım bunları anlatırken onun yararlandığı kaynakları da tespit etme imkanımız olur: Mösyö Caro (İlm ve Materyalizm), Büchner, Almanyalı filozof Moleschott (Yeni Materyalistlik hakkında) ve kitabı La Circulation yani Tahavvülat, Mösyö Janet, Amerika Profesörlerinden Draper.

Remzi Demir, "Materyalizm'e Reddiye-Tedkik-i Ecsam" makalesinde Fatma Aliye Hanım'ın yararlandığı kaynakları şu şekilde sıralar: "*Tedkik-i Ecsam,*

³¹⁶ A.g.e.

³¹⁷ Fatma Aliye Hanım, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, Hanımlara Mahsus Gazete, 1898-1899.

³¹⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

³¹⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

³²⁰ Fatma Aliye Hanım'ın felsefenin ele aldığı birçok konuya değindiği bu eseri 16 Şaban 1317-28 Zilkade 1317/20 Aralık 1899-30 Mart 1900 tarihleri arasında Hanımlara Mahsus Gazete'de tefrika edildikten sonra 2 Mayıs 1901'de kitap olarak basılmıştır.

neredeysse Leonhard Euler'in *Lettres á une Princesse d'Allonnagne: Sur divers sujets de phsysique et de philospie'si* (Bir Alman Prensesine Mektupları fizik ve felsefeyle ilgili çeşitli konular hakkında, 3.cilt, Saint Petersburg, 1768-1772) ile Paul Janet'nin (muhtemelen) *Le Materialisme Contemporain en Allemagne: Examen du Systéme du Docteur Büchner'den* (Almanya'da Çağdaş Materyalizm: Doktor Büchner'in Sistemi, Paris 1864) yapılan alıntılar üzerine kurulmuş gibi görünmektedir.³²¹

Remzi Demir, Fatma Aliye Hanım'ın bu eseri hakkında şu tespitte bulunur: "Yunan ve İslam Felsefesi yetmiş beş sayfada, kelam ise yüz otuz sayfa betimlendiği için bu cilt bir felsefe tarihinden çok bir kelam tarihi görünümü sunmaktadır."³²²

Fatma Aliye Hanım felsefe alanında bütün meselelere dinî açıdan yaklaşmış ve yorumlarını da bu perspektifi dikkate alarak yapmıştır. "İşte bunun gibi *Cenab-ı Hâlik'in canımız ile dimağımız arasına yerleştirmiş olduğu râbıta öyle büyük bir sırdır ki, biz onun dimağda husûle getirdiği intiba'ât-ı hakikîyesinden başka şeyi tanımıyoruz ki o, cânda suretler ve ihsâslar hâsıl eder. Lakin bunun nasıl olduğu bizim için kati'yyen mechuldür.*"³²³ Keza filozofların açmaza düştükleri meselelerde de Fatma Aliye Hanım kurtuluşu dine teslimiyette bulmuştur. Fatma Aliye Hanım, materyalizmin düşüncelerini verirken konuyla ilgili kendi yorumlarını belirtmekten çekinmez. Materyalizmin madde ile ilgili olan savını çürütmek ister. "Zira o halde, o zaman maddeyi kuvvetin teşkîl etmesi lazım gelir. Madde kuvvetin içinde gâib olur, ki bu sizin sisteminizin aksi ve materyalistliğin esâsının düşmesidir. Yok eğer siz, esâsı bu'd olan bir madde kabul edecek olursanız, onu Descartes gibi fezâ ile karıştırırsınız. O halde ilâ-gayrinnihâye mütecânis ve memlû olan bu fezâda hareketi, sûreti, tenevvü'ü anlamaya kalkışınız!"³²⁴ Fatma Aliye Hanım idealistlere de göndermede bulunmuştur. Öncelikle idealistlerin madde ve dünya ile ilgili düşüncelerini anlatır ve ardından onların savlarındaki istikrarsızlığı belirtir. "Şu halde âlem, bir huylâ ve rüyâdan ibarettir demek nasıl olabilir? Uyanık bulunduğumuz hâle rüyâ der isek, uykuda bulunduğumuz vakit için ne demeli? Bu

³²¹ Fatma Aliye Hanım, *Tedkik-i Ecsam*, Hzl. Ali Utku-Arzu Ekinci, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s. 16-17.

³²² Fatma Aliye Hanım, a.g.e. s. 10.

³²³ Fatma Aliye Hanım, *Tedkik-i Ecsam*, Hanımlara Mahsus Gazete, 2 Mayıs 1901.

³²⁴ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

uyku bize uyanıklığı anlattığı gibi, bu uyanıklık da ondan ziyade bir uyanıklığı bize anlatmaz mı?”³²⁵

Fatma Aliye Hanım, felsefe ekollerini anlatırken onları eleştirmekten kaçınmaz. Madde ve kuvvetin beraber var olduğunu söyler. Ne maddeyi ne de kuvveti açıklamayan ve bunların hangi yolla birleştirildiğini belirtmeyen Materyalizm’i kuvvetle eleştirir. Bu eleştirilerindeki haklılığına Mösyö Paul Janet’in düşüncelerini kanıt gösterir. Mösyö Janet’e neden bu denli çok başvurmasının sebebini de Janet’in şu düşünceleri açıklar: “Mösyö Janet der ki, “*Metafizikte bir kaide-i esasiyedir ki Cenab-ı Hakk’ın her şeyi bilmesi, mahlûkatınki gibi havâs ile değildir. Her şey Cenab-ı Hakk’a mâlumdur. Cenab-ı Hakk her şeyi hakîkati vechile bilir. Öyle ise her şey de Cenab-ı Hakk’ın bildiği gibidir.*”³²⁶

Fatma Aliye Hanım, felsefenin sıklıkla tartışılan konularından olan madde ve kuvvet bahsinde Alman filozof Ludwig Büchner’in *Madde ve Kuvvet* isimli eserini eleştirmiştir. Abdullah Cevdet, Büchner’in bu eserinin bir kısmını Fenn-i Ruh ismiyle 1911 yılında tercüme etmiştir.³²⁷ Bu durum gösteriyor ki Fatma Aliye Hanım, eseri orijinalinden okumuş ve kaleme aldığı eserde bundan faydalanmıştır. “*Başeseri olan “Kraft und Stoff” (Madde ve Kuvvet; Frankfurt, 1855), hemen hemen dünyanın bütün dillerine çevrilmiştir. Bu eser, neşrolunduğu tarihten itibaren Türk intelijansiyasının da ilgisini üzerine toplamış; nihayet yaklaşık yarım yüzyıllık bir gecikme ile bu yüzyılın iptidalarında Baha Tevfik ve Ahmet Nebil tarafından Türkçe’ye çevrilmiş, gerek Türk maddecileri ve gerekse de karşıtları üzerinde büyük tesirleri icra etmiştir.*”³²⁸

Fatma Aliye Hanım’ın, madde ve kuvveti anlatırken Büchner’in eserinden faydalandığını belirtmiştik. “*Hep bu kadar da değil, Mösyö Moleschott ile Mösyö Büchner bir esâs koymuşlardır, ki bu da mâdde ile kuvvetin berâber mevcûd olmalarıdır. Lâkin eğer cisimden kuvveti tefrik ettiğinizdeki hareket ve adem-i nüfûz ondan geliyorsa, mâdde için ne kalıyor? Bu’ddan başka bir şey değil, öyle ise mâdde*

³²⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

³²⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

³²⁷ Doç.Dr. Mehmet Akgün, “1839-1920 Yılları Arasında Türkiye’de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefî Akımlar”, *dergiler.ankara.edu.tr*, Sayfa 477.

³²⁸ “Ludwig Büchner ve Türkiye’ye Tesirleri”, *Aksiyon Dergisi*, 10 Ocak 1998, Sayı 162.

*kuvveti olan bu'd olmak lâzım gelir.*³²⁹ Büchnerr'in görüşlerine eserinde yer veren Fatma Aliye Hanım, Büchner'i bazı görüşleri sebebiyle eleştirmekten de kaçınmaz. *"Mösyö Büchner mâddenin ilâ-gayri'n-nihâye taksîmini kabûl ediyor. Bununla mâdde mefhûmunda mâddî olarak ne varsa hepsini kaçırıyor. Taksîmun ilâ-gayri'n-nihâye ile mâdde dağılır ve gâ'ib olur. Bir mürekkebe tasavvur ediniz: Mesela bir kum yığnında hakîkî olarak ne vardır? Bunlar âşikâr mürekkebe olan kum dâneleridir. Onların terkîbi de bir emr-i zihnîdir. Eczâsının yekûnundan başka bir şey değildir. Eczâsı olmazsa o da olmaz. Böyle ise denilebilir ki, eczâ-yı hakîkiyesi olmayınca bir mürekkebin hakîkati olamaz. Kum yığnının kum dânelerinden başka hakîkati olamadığından şimdi farz edelim ki, kum dânesi de bir mürekkebidir. Bu dâneler cüz'lerden mürekkebe olduğu halde yığın gibi onların da hakîkati gider."*³³⁰ Büchner, maddenin sonsuza kadar parçalara ayrılacağına iddia eder. Fatma Aliye Hanım ise buna karşı çıkar. Maddenin sonsuza kadar parçalanamayacağını, parçalanırsa dağılıp kaybolacağını düşünür. Onun Büchner eleştirisi, Materyalizme tepkisidir.

Fatma Aliye Hanım, felsefeyle ilgili düşüncelerini kitabın sonunda özet bir şekilde sunar. Felsefe de vardığı nihâi nokta *"azamet-i Rabbaniye ile acz-i beşerdir."*³³¹ Allah'ın büyüklüğü ile insanların aczidir. *"Bize müyesser olan ilmin hududundan çıkmak istemek ve aklımızın ermediği yerde itiraf-ı aczden çekinmek, insanı, göstermiş olduğumuz mesâlik-i bâtila gibi en bayağı ve cahil kimselere dahi gülünç olacak hallere düşürür. Kerrât ile söylendiği gibi aklımızın ermediği yerde itiraf-ı acz-i beşerî ile Cenab-ı Hakk'ı tesbih ve ta'zim eylemek, bizim tarîk-i selâmet ve müstakimimizdir."*³³² Fatma Aliye Hanım'a göre insan, ilim söz konusuysa yeri geldiğinde âcizliğini ifade ederek aklının belli bir yere kadar erebildiğini kendisine itiraf edebilmelidir. Fatma Aliye Hanım, bu anlamda Batı'nın telkin ettiği akli birinci ve yeterli kaynak olarak görmeyi reddeder. Onun akli sorgulaması, geleneksel felsefe ile ilgisiyle açıklanabilir. Doğu medeniyetinde Pozitivizmin sunduğunun aksine, akıl önemli ama yeterli bir mekanizma olarak görülmez.

³²⁹ Fatma Aliye Hanım, *Tedkik-i Ecsam*, Hanımlara Mahsus Gazete, 2 Mayıs 1901.

³³⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

³³¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

³³² Fatma Aliye Hanım, a.g.e.

7. ORYANTALİZM

Oryantalizm, terim olarak Batılı düşünürlerin Doğu kültürüyle ilgili araştırmalarını içeren alana verilen bir isimdir. Oryantalizmin Batılıların politik menfaatlerine uygun olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir. “*Oryantalizm, bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olarak elbette ki örtüşen birkaç alanı içeriyor: İlk olarak, Avrupa ve Asya arasındaki değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi-400 yıllık bir tarihe sahip olan bir ilişkiyi; ikinci olarak, 19.yy’ın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşılmasına yol açmış olan Batı’daki bilimsel disiplini ve üçüncü olarak da dünyanın doğu olarak isimlendirilmiş olan şu anki önemli ve siyasî açıdan dikkatleri üzerinde toplayan bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayali resimleri içeriyor.*”³³³ Edward Said, Oryantalizm’i üç farklı şekilde tanımlar: “*Genelde Doğu’yu özelde de Arap dünyasını anlamayı istemenin arkasında yatan ilk sebep buranın insanlar üzerinde hüküm sürmesi ve ekonomik, siyasî, kültürel veya dinî sebeplerle tüm dikkatleri üzerine çekmesidir. İkinci sebep ise, bu bölgenin, tarafsız, yansız ve daimi bir tanımının yapılmasına karşı direnmesidir.*”³³⁴ Edward Said’e göre oryantalistlerin Doğu’ya olan ilgilerinin altında yatan sebep, Doğu’nun hüküm süren otoritesidir.

Oryantalizm’in 19.yy’daki durumu ise şöyledir; “*19. yüzyılda artık doruğa çıkmış olan oryantalist çabalar, meyvelerini vermeye başlar. Yabancılaşmanın gerisinde duran asıl nokta, Batılılaşma değil oryantalistleşmedir. Batılı bir düşünce formatında konuşan cumhuriyet devri aydınları, Batılı söylemleri tekrardan öteye geçememiş ve bu düşünceler, batılı olmak adına bu şekilde gelişmiştir. Batı, Doğu’nun oryantalistleşmesini, Doğu’nun eski Doğu’ya ihaneti olarak değerlendiriyor. Çünkü Batı’nın görmek, bilmek ve duymak istediği ‘Doğulu ses’, oryantalist Doğulu’nun sesiydi. Batılı bu yüzden, Doğulu’nun oryantalistçe söylemini ciddiye alır gözüktü. Doğulu’nun, Batılı argümanlar üzerinden Doğu’yu tanımlaması, Doğulu’nun oryantalistmesini sonuç verir. Bundan dolayı, Doğu’nun*

³³³ Edward Said, *Oryantalizm Eleştirileri*, İlbahar Yayınevi, İstanbul 2000, s. 38-39.

³³⁴ Edward Said, a.g.e. s. 41.

*Batılılaşma hevesi, oryantalistleşme durağında son bulmuştur.*³³⁵ Batılılaşmayı ‘Doğu’nun oryantalistmesi’ olarak adlandıran İsmail Süphandağı’na göre 19. yüzyılda Oryantalizm amacına ulaşmıştır.

Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslam*’ın Mukaddime bölümünde oryantalistlerin bakış açılarını eleştirmiştir. İlk olarak oryantalist eleştirisi oryantalist seyahatnameler dolayısıyla olur. Avrupalı seyyahların İstanbul’a geldiklerinde sadece Beyoğlu ve civarını gezdiklerini, Üsküdar ve Boğaziçi taraflarının sokak ve rıhtımlarından geçtiklerini belirten Fatma Aliye Hanım, bir ülke hakkında bilgi sahibi olmak için o ülkenin insanlarıyla görüşmenin gerekli olduğu görüşündedir. Ülkenin ünlü meydanlarını veya mekânlarını gezerek ülke hakkında yeterince bilgi sahibi olunamayacağını söyler. Beyoğlu ve Üsküdar semtleri birbirlerine zıt iki dünya gibidir. Böyle olunca seyyahlar bütün bir İstanbul ve Osmanlı ahalisini Beyoğlu semtindeki insanlar gibi zannederler. Elbette bu zanlarında tercümanların da büyük etkisi vardır. *“Delil olarak yanlarına aldıkları tercümanlar dahi zaten Beyoğlu âleminden başka bir şey bilmeyip sorulan esileye îzâhât vermek mecburiyetinde bulduklarından akıllarına geleni uydurup söylerler. Seyyahın da onlardan işittiklerini hakikat zannıyla seyahatnamelerine kaydederler.”*³³⁶ Fatma Aliye Hanım, mekânı okumak için kenar mahalleleri gezmek gerektiğini düşünür. Japonya üzerine mekân okumaları yapan Barthes, şehrin yapısının daire şeklinde olduğunu söyleyerek dairenin Doğu, dörtgenin ise Batı felsefesini işaret ettiğini ifade eder. Barthes’a göre *“metaforlar üzerinden yapılan bir okuma, bilimsellikten uzaktır ve göstergebilimin yapması gereken şehri, metaforlar değil göstergeler üzerinden okumayı amaçlayan bir sistem geliştirmiştir. Kendi çalışmaları da bu sistem arayışı ile şekillenmiştir.”*³³⁷ Şehrin bir dili olduğunu ve şehrin, insanlarıyla bu dili konuştuğunu söyler. Bu dili bilen birinin o şehri, mekânı doğru okuyacağını altını çizer.

Fatma Aliye Hanım’ın ikinci eleştirdiği nokta; oryantalist yazarların sıklıkla tenkit ettikleri cariyelik mevzudur. Fatma Aliye Hanım’ı ziyarete gelen ve

³³⁵ İsmail Süphandağı, *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, Gelenek Yayıncılık:73, İstanbul 2004, s. 156.

³³⁶ Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanâtı-Yapıtları ve Nisvân-ı İslam*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 74-75.

³³⁷ Pelin Melisa Somer, *Mimarlık ve Bilimkurgu Edebiyatında Mekân Okumaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Haziran 2006, s. 12.

cariyelerin son derece güzel bir muamele gördüklerini bizzat yerinde müşahede eden Madam F. gördüğü manzara karşısında hayrete düşer. Bir takım Avrupalı seyyahların sınırlı ve taraflı tespitleriyle bu manzaranın örtüşmediğini düşünür ve Fatma Aliye Hanım'a sürekli sorular sorar. Böylece Fatma Aliye Hanım, Avrupa'da çok tartışılan cariyelik mevzusunun iç yüzünü anlatma imkânı bulur. Öncelikle cariyeye-hizmetkâr karşılaştırmasıyla cariyenin neden tercih edildiğini açıklar: “*Hizmetçilere karşı o kadar borçlu değiliz. Hizmetçi yalnız aylığını alır. İstemediğimiz zaman izin veririz, çıkar gider. Kocaya varır ise kendi kendisini hazırlar. Kocasıyla geçinemeyip ayrılacak olursa yine kendi kendine yer arar. Lâkin cariyeye öyle değil! Cariyeyi gelin ettin mi kocasıyla geçinemeyip ayrılacak olursa doğrudan doğruya babasının hanesi gibi efendisinin hanesine gelir. Münasip bir zevç bularak tekrar evlendirmek efendisinin vazifesi olur.*”³³⁸ Fatma Aliye Hanım, hizmetçiyi işini yapan bir işçi, cariyeyi ise evin kızı olarak tasvir etmiştir. ‘Babasının hanesi gibi efendisinin hanesi’ tabirini Fatma Aliye Hanım özellikle kullanmıştır. Bu yolla Avrupalı seyyahlara ve onların sözlerine inanan insanlara cevap verir. Öte yandan cariyeliğin esaslarının şeriat ve İslam örf ve âdâtına göre şekillendiğini belirterek bunları suistimal edenlerin de bulunduğunu ifade eder. Fakat bu durumun istisna olduğunu ve genele yaymanın doğru olmayacağını söyler.

Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslam ve Bir Fransız Muharriri* adlı makalelerinde Emile Juliare’ın *Şark Kadınlarıyla Garb Kadınları* isimli kitabı hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Emile Juliare yedi sene İstanbul’da kalan ve bu süreçte edindiği izlenimlere kitabında yer veren oryantalist bir yazardır. Fatma Aliye Hanım, bu tarz kitapların o dönemde oldukça fazla kaleme alındığını söyleyerek Emile Juliare’ın şu cümlesine yer verir: “... *İstanbul’da ikamet edip kendi gözümle gördüğüm ve familyadan olan kadınların gördüğü şeyleri yazıyorum demesinin tesiri elbette başka olmaz mı?*”³³⁹ Juliare, kaleme aldığı düşüncelerinin gerçeği yansıttığını vurgulamak için eserinde özellikle bu cümleyi kurmuştur. Fatma Aliye Hanım Avrupalıların bu tür kitaplara olan heveslerinin, içine giremedikleri ve

³³⁸ Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanâtı-Yapıtları ve Nisvân-ı İslam*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 70.

³³⁹ Fatma Aliye Hanım, “Nisvân-ı İslam ve Bir Fransız Muharriri”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 12 Recep 1314/17 Aralık 1896, Sayı 91, s. 5-6.

hakkında pek az malûmata sahip oldukları haremlere olan meraklarından kaynaklandığını söyler.³⁴⁰

Emile Juliare, kitabında Türk kadınlarının okuma-yazma bilmediklerini, evlerinde minder üstünde oturarak sakız çiğnediklerini ve eşlerinden her fırsatta kıyafet istediklerini anlatır. Türk kadınlarını hazcı, herhangi bir ilimle işigali bulunmayan insanlar olarak tasvir etmiştir. Kadınların okula gitmediklerini söyleyen Emile Juliare'a Fatma Aliye Hanım şiddetle karşı çıkar: “Mösyö “Juliare”ın İstanbul’da yedi sene değil yedi saat bulunması sabahları akın akın küçücük kız çocuklarımızın ellerinde çantaları ve büyücek hanım kızlarımızın da sırtlarında yeldirmeleri, yeldirmenin kolları üzerinde buldukları sınıfların işaretini meşar şeritleri olduğu halde ibtidâiyye ve rüşdiye mekteplerine gittiklerini görmek kâfi idi.”³⁴¹

Fatma Aliye Hanım “Kadınların tahsîl ve terbiyelerini Kur’an-ı Kerim’in men eylediğini söylüyor.”³⁴² dediği Juliare’ın Arapça ve Türkçe bildiğini belirterek onun düşüncelerindeki tutarsızlığı tespit eder. Bu yüzden onun İslam Tarihi de öğrenmesi gerektiğinin altını çizer. Ona göre Juliare, İslam tarihini bilmediği için eksik yorumlar yapmaktadır: “Mösyö “Juliare”ce harem lûgatının manası mahl-i mukaddes demek imiş! Madem yedi sene İstanbul’da oturmuş bari merak ettiği Arapça lûgatler için birisine kamûsa baktıra idi. Yahud bir iki sene kendi kütüphanesinde oturup mükemmelce tarih-i İslam okuya idi.”³⁴³ Firdevs Canbaz Fatma Aliye-Fatma Aliye’nin Eserlerinde Kadın Sorunu isimli kitabında Emile Juliare için şöyle der: “Emile Juliare gibi yazarlar İslam’ın özünde ne söylediğinden haberdar olmadan bir takım yanlış adetleri dinin kendisi gibi yorumlamakta ve İslam’ı haksız yere suçlamaktadırlar.”³⁴⁴

Fransız yazar Emile Juliare’ın Türklerde sevdiği hususlar da yok değildir: “Müslümanların hepsinin hayvanlara merhametle yaklaşmaları, hizmetçilere ve çocuklara güzel bir şekilde davranma ve son olarak Türk kadınlarının modayı

³⁴⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

³⁴¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

³⁴² Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

³⁴³ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

³⁴⁴ Firdevs Canbaz, Fatma Aliye-Fatma Aliye’nin Eserlerinde Kadın Sorunu, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 68.

*yakından takip etmemesi...*³⁴⁵ Fatma Aliye Hanım yazarın bu son görüşüne katılmaz. Kadınların modaya uygun giyindiklerini söyler ve ekler: “*Türk kadınlarının böyle bir beladan tamamıyla azade bulunamadıklarını da söylüyoruz.*”³⁴⁶ Juliare, Türk kadınlarının tiyatro, konser, ilim ve edebiyat toplantılarına katılmadıklarını anlatırken Fatma Aliye Hanım buna da karşı çıkar. Kadınların okumak bir yana yazma konusunda da hayli yol aldıklarını düşünür.

Emile Juliare, kızların zeki olmadıklarını, ailelerin onların dersleriyle yeterince ilgilenmediklerini de Parisli bir enstitrüsten öğrendiğini söyler. Değil bir ülkede, küçük bir cemiyette dahi insanların birbirlerine yabancı oldukları görülür. Bu yüzden Emile Juliare olmak üzere onun gibi düşünen oryantalist yazarlara karşı çıkar ve Türk kadınlarının onların sandıkları gibi olmadığını, küçük bir toplulukta görülen bozukluğun bütün Türk kadınlarına bağlanamayacağını ifade eder.

Fatma Aliye Hanım, Emile Juliare’ın bu kitabı ideolojik bir amaçla yazdığını düşünür ve bu amacın ne olduğunu açıklar. Juliare’a göre kadınlar, erkeklerin buldukları her alanda olmaya devam ederse erkekler evde kadınların yaptıkları işleri yapmak zorunda kalacaklar ve bu durum başta Juliare olmak üzere erkekleri korkutacaktır. “*Olunuz. Fakat insaniyyetin yuvası olan cemiyet-i insaniyyenin esası bulunan familya denilen şey hepsinden mühimdir! ... Fakat biz kadınların hep yaptıkları işleri yapabilecek miyiz? Biz de önlükleri önümüze bağlayıp hane işi mi görelim!*”³⁴⁷ Emile Juliare bu korkusunu ancak bir şekilde yenebilecektir! Fransız kadınlarının hiç bilmedikleri bir ülke kadınlarının halini onlara anlatmak ve daha kötü durumda olanların halini gözler önüne sermektir.

Fatma Aliye Hanım, Emile Juliare’ın kitabını Osmanlı ülkesinde Fransızca bilenlerin olduğunu hesaba katarak onların bu tespitlerinin yanlış olduğunu bilmelerini ister: “*Lakin benât-ı Osmaniyye Mösyö Juliare’in dediği bir derecede cehl içinde bulunmayıp bunlardan pek çok Fransızca bilenler bulunduğundan muharririn inkâr olunamayan mükemmel ve şâirâne kitâbetinin lezzetine kapılarak*

³⁴⁵ Fatma Aliye Hanım, “Nisvân-ı İslam ve Bir Fransız Muharriri”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 12 Recep 1314/17 Aralık 1896, Sayı 91, s. 5-6

³⁴⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

³⁴⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

böyle yanlışlıklara meyl etmesi için bu tatlı kitâbet içindeki hatıraları göstermek üzere şu kadarcık bir şey yazdık."³⁴⁸

Fatma Aliye Hanım, bazı oryantalist yazarların İslam diniyle ilgili birtakım yanlış düşüncelere sahip olduklarını düşünür. "*Sathî biz nazarla bakarak İslamlarda görülen bir takım örf ve âdât ve bi'datları ahkâm-ı İslamiyye'den zannedenler de teşrîh-i mesele eyliyorlar.*"³⁴⁹ Tarafli bakışlarından dolayı İslamiyet'i yanlış yorumlamaktadırlar. Bazı oryantalistler, İslam dininde kadınların birçok haktan mahrum olduklarını söyleyerek İslamiyet ve medeniyet arasında bir uçurum olduğunu iddia ederler. Fatma Aliye Hanım'ın oryantalizme tepkisinin nedeni; Tanzimat döneminde artan Batılıların Doğu hakkındaki ideolojik ve yanlı bakışlarındaki artıştır. Oryantalist tablo ve kitaplarda görsel malzeme olarak sunulan kadın unsuru Osmanlı'da zaman zaman tenkide uğrar. Oryantalizm, pek çok Osmanlı aydın ve yazarını etkilerken Fatma Aliye Hanım ve hocası Ahmet Midhat Efendi gibi yazarlar oryantalizm karşısında bir tepki kalesi oluşturur. Fatma Aliye Hanım gelenekçi kadın yazarların sesi olarak oryantalist yazarları eleştirir.

³⁴⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.m.

³⁴⁹ Fatma Aliye Hanım, "Medeniyet ve Din-i İslam/Musahabe", *Şehbâl Dergisi*, 1 Eylül 1325/14 Eylül 1909, Sayı 11, s. 92.

SONUÇ

Türk edebiyatının ilk kadın romancısı Fatma Aliye Hanım'ın edebî ve fikrî yönünü bütünüyle ortaya koymak ancak onun mecmualarda kalmış fikir yazılarını incelemekle mümkündür. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı'nın önemli siyasi-sosyal süreçlerine şahitlik etmiş, Birinci ve İkinci Meşrutiyet'in ilanı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilanını yaşamış entelektüel bir kadındır. Bu dönemde sosyal hayat kadar kalemiyle de aktiftir. Denilebilir ki, dönemin modernleşen fakat yaptığı hizmetlerle değerlerini muhafaza eden kadınlığın temsilcisi olmuştur. Bu sosyal mesuliyetin etkisi altında yazdığı makalelerinde hep “kadının” sesini duyurmaya çalışır ve konular “kadın” etrafında döner durur. Ayrıca İkinci Abdülhamid idaresiyle barışık oluşu da onun gazete ve mecmualarda rahatlıkla yazan bir kadın olarak var olmasını sağlamıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın kadına ilişkin üzerinde en çok kafa yordığı mesele kadının nasıl ve niçin eğitileceği sorunudur. Şöyle ki o, kadın eğitiminin İran seferleri sebebiyle sekteye uğradığı görüşündedir. Çünkü İran'da kadının konumu iyi değildir. Bu seferler sebebiyle İran'ın kadına olan bakışından Osmanlı dünyası da etkilenmiştir. Bu görüş, o dönemde Türkçülük akımının söylemlerinden biridir. Fatma Aliye Hanım'a göre kadın toplumu oluşturan önemli bir unsur olduğu için onun eğitimi üzerinde durulmalıdır. İyi eğitilmiş bir kadın toplumun gelişmesine ve ilerlemesine vesile olur. Fatma Aliye Hanım bu eğitimin ne tamamıyla alafranga ne de alaturka şeklinde olmasını ister. Kadın, bu iki unsurdan yararlanılarak eğitilmelidir.

Kadın eğitimine paralel bir başka mesele “çocuk eğitimi”dir. Çocuk eğitimine farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Fatma Aliye Hanım, bu eğitimde annenin olduğu kadar babanın da önemli bir rolü olduğu görüşündedir. Anne, çocuğunu yetiştirmek için ne denli çaba sarf ederse etsin baba evde olumsuz bir rol modeli oynuyorsa o çocuğun terbiyesinde noksanlıkların görülmesi kaçınılmazdır.

Çocuk eğitiminde mürebbiyelik hususuna dikkati çeker. Çocukların mürebbiyelerin elinde büyümesini şu sebeple eleştirmektedir: Ebeveynler, çocuklarını mürebbiyelere teslim ederek kendileri geri planda durduklarında büyük sorunlar çıkmaktadır. Fransız mürebbiye çocuğu Fransız terbiyesinde eğitirken

İngiliz mürebbiye çocuğu İngiliz terbiyesi altında eğitir. Bu yüzden Fatma Aliye Hanım, çocukların kendi kültürlerinden bîhaber olarak eğitildiklerini düşünür ve bu duruma karşı çıkar. Şüphesiz onun bu tutumu döneme damgasını vuran yanlış Batılılaşma fikriyle de doğru orantılıdır. Batı'nın karşısında öz değerlerinden uzak, tamamen Batı taklidi nesiller yetişmesini istemez. Fatma Aliye Hanım'ın bu hassasiyetine mukabil kızının Hıristiyanlığı tercih etmesi trajik bir sonuçtur.

Fatma Aliye Hanım, ergen eğitiminde bazı anne babaların kullandıkları metotların yanlışlığını anlatır. Bir genç kız ve erkeği şairane ve olabildiğince hayalperest duygularla yetiştirmenin ergen dünyasında açacağı tahribatı ifade eder.

Fatma Aliye Hanım, romanlarında temel mevzusu olan evlilik; özelde çok eşle evlilik konusunu irdeler. İslam dininin çok eşliliği emretmediğini yalnızca erkeğe dört eşe kadar izin verdiğini belirtir. Tarihî kadın şahsiyetlerde Hz. Fatma ve Hz. Hatice'yi anlatırken onların tek eşle yaptıkları evlilik üzerinde özellikle durur. Fatma Aliye Hanım'ın İslam kadınlarının tek eşli evliliklerine yaptığı vurgu, dönemin tartışılan konularından olan İslam hukukundaki çok eşle evlilik meselesini İslam'ı referans alarak örneklendirmek istemesindedir.

*Taaddüd-i Zevcât Zeyl'*de çok eşliliğe şiddetle karşı çıkarken *Nisvân-ı İslam'*da çok eşliliği bazı kadınlar için uygun görmektedir. Şehirde yaşayan kadınlar için çok eşliliği uygun görmezken taşrada yaşayan kadınların çok eşlilik sebebiyle rahat bile edeceklerini iddia eder. Taşrada kadının işi oldukça fazladır. Kendisine ortak gelen kadın işlerin hepsini tek başına yapmaktan kurtulur. Fatma Aliye Hanım'ın toplumsal şartları dikkate alması ve İslam şeriatının sınırlarını zorlayan gayreti dikkati çeker.

Görücü usûlü evliliği romanlarında sık sık işleyen Fatma Aliye Hanım, makalelerinde bu konuya yer vermez. İslam dini bazı durumlarda kadına da boşanma hakkı vermiştir. 1917 yılında çıkan bir kararname ile kadın unutulmuş bu hakkına tekrar kavuşmuştur. Fatma Aliye Hanım da bu vesileyle boşanmayı makalesinde gündemine taşımıştır. O, boşanmayı tavsiye etmez. Fakat böyle bir hak varsa kadın o hakkı kullanabilir düşüncesindedir. Romanlarında ise bu duruma farklı yaklaşır. *Muhâdarât* adlı romanında Fâzıla'nın boşanmasına ne olursa olsun izin vermemiştir.

Misyonerlik faaliyetlerini sadece “haber vermek” suretiyle anlatan Fatma Aliye Hanım, bu faaliyetleri ne dünya ne de Osmanlı ülkesi için tehdit edici bir unsur

olarak görmez. Bilakis o, misyonerlik faaliyetlerinin yapıldığını söylerken diğer taraftan insanların toplu olarak İslam dinini seçtiklerini söyler.

Fatma Aliye Hanım'ın kadın giyimini ele aldığı yazılarında dikkati çeken bir nokta söz konusudur. Kadın için kolaylık sağlayan bir kıyafeti 'makbul moda' olarak adlandırır. Zira ona göre moda bir toplumu iktisadî anlamda sarsan bir alandır. Kadınlar, moda olan her şeyi kabul edip kendilerine uyguladıklarında ailelerin ekonomisinin bundan olumsuz bir surette etkilenmesi kaçınılmazdır. Bundan dolayı kadınların her modayı değil 'makbul moda'yı uzaktan takip etmeleri gerektiğini ifade eder. Fatma Aliye Hanım, tesettür meselesinde kadının başının örtülü olmasını isterken dine sonradan giren çarşaf, peçe ve yaşmak gibi unsurları elzem görmez. Başörtüsünün kadının ilerlemesine mani olmadığını söyleyerek Batıcıların önemli söylemlerinden olan tesettürün gereksizliği görüşüne de karşı çıkmıştır.

Fatma Aliye Hanım hakkında çalışanların bir kısmı onu feminist olarak değerlendirirken bir kısmı da bu tabirden imtina etmektedirler. Bu çalışma vesilesiyle gördük ki Fatma Aliye Hanım, feminizmi yaygın bakıştan farklı yorumlamaktadır. Ona göre feminizm kadın-erkek savaşı değildir. Kadınların haklarını savunan ve dönemin icabı olan bir harekettir. Feminizmi bu şekilde değerlendirirken diğer yandan üst kimliğinin etkisiyle kadınların kendi haklarını İslam tarihinden öğrenmeleri ve gereksiz yere Batılı hareketlere meyletmemeleri gerektiğini ifade eder. Kadınların feminizmden etkilenecek evliliğe sıcak bakmayacaklarını düşünen Fatma Aliye Hanım, bu durum sebebiyle toplumun büyük bir zarar göreceği endişesine kapılır. Neticede feminizm söz konusu olduğunda Fatma Aliye Hanım'ın alt ve üst kimlikleri çatışır.

Selahaddin Asım'ın ortaya attığı 'karışmak' tabiri Meşrutiyet döneminde kadın hareketinde ses getirir. Çalışmamızda, 'karışmak' tabirinin zannedildiğinin aksine ilk defa Fatma Aliye Hanım tarafından kullanıldığını gördük. Fatma Aliye Hanım bu tabiri Selahaddin Asım'ın kitabından bir yıl önce yazdığı makalesinde kullanır. Ona göre kadın ve karı birbirinden ayrılmalıdır. Kadın, insan türünün diğeri iken karı insan olamamış bir türdür. Bu yüzden karı tabirini kadınlar için genelleyerek kullanmanın doğru olmadığı görüşündedir.

Fatma Aliye Hanım'ın kadının çalışma hayatına bakışı romanlarında ve makalelerinde değişiklik arz etmektedir. Romanlarındaki kadın karakterler zorunda

oldukları için çalışırlar. *Udi* romanında Bedîa, geçimini sağlamak zorunda olduğu için çalışır. Makalelerinde ise bu duruma daha değişik bir surette yaklaşır. Kadının çalışarak ülke ekonomisine katkıda bulunması gerektiğini ifade eder. Kadına “ekmek yerine ekmek kazanacak şey” verilmeli deyişi dönem için yeni bir düşünceye sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Fatma Aliye Hanım, tarihî şahsiyetlerde dergâh şeyhesi olan Fatma Binti Abbas’ın da hayatını anlatır. Fatma Binti Abbas, erkeklere vaaz veren bir şeyhe olması hasebiyle önemlidir. Bilhassa onun bu yönüne değinen Fatma Aliye Hanım’ın şeyheleri desteklediği görülür.

Felsefe ile ilgili eserler veren Fatma Aliye Hanım, bu alanda eser kaleme almadan önce bir takım araştırmalar yapar. Birçok kaynak taradıktan sonra yararlandığı kaynaklarla beraber felsefe hakkında kendi düşüncelerini yazmaya başlar. Fatma Aliye Hanım, felsefenin ilgilendiği madde ve kuvvet konularında Lüdwig Büchner’in *Madde ve Kuvvet* adlı eserinden faydalanmıştır. Abdullah Cevdet, Büchner’in bu eserin tercümesini 1911 yılında yapmıştır. Fatma Aliye Hanım ise madde ve kuvveti işlediği *Tedkik-i Ecsâm* isimli eserini 1901’de yayımlamıştır. Böylece Fatma Aliye Hanım’ın, eseri aslından okuduğu anlaşılmaktadır. Fatma Aliye Hanım, felsefeyle ilgili türlü araştırmalar yaparken bir sonuca ulaşmıştır. İnsan bilgiyle ne denli kuşanırsa kuşansın son aşamada Allah’ın azametinin yanında kendi acizliğini görür.

Osmanlı Devleti’nin son döneminde sıkça konuşulan konulardan biri olan oryantalizm hakkında Fatma Aliye Hanım da kalem oynatmış bir yazardır. Bazı oryantalist yazarların düşüncelerine yer vererek bunların tutarsızlıklarını ifade eder. Türk kadınlarını okuma-yazma bilmeyen ve evlerinde oturarak günlerini geçiren insanlar olarak Batı’ya tanıtan Emile Juliare’a rüşdiye ve iptidaiye okullarını gezmesini tavsiye eder. Fatma Aliye Hanım’ın fikir yazılarını Oryantalizme tepki metinleri olarak okumak mümkündür.

Fatma Aliye Hanım, aktif olarak yazılarını 1896-1924 yılları arasında yazmıştır. Makalelerinde bu dönemlerdeki yöneticilerden bahsetmeyen Fatma Aliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* isimli eserinde Tanzimat’ın ilk dönemine damgasını vuran Mustafa Reşid Paşa üzerinde çok fazla durur. Onun hem siyasi hem de sosyal hayattaki faaliyetlerini anlatır. Öncelikle Reşid Paşa’yı mükemmel bir

siyasetçi olarak tanıtır. Ahmet Cevdet Paşa ile beraber namaz kıldıklarına da değinen Fatma Aliye Hanım, onun dini yönüne de yer verir. Fatma Aliye Hanım'ın Reşid Paşa'yı bu şekilde anlatmasında Reşid Paşa'yı toplum önünde olumlama çabası etkili olmuştur. Zira Reşid Paşa, gerek dönemi ve gerekse sonrasında siyasi çalışmaları sebebiyle çok konuşulan bir devlet adamıdır.

Fatma Aliye Hanım, babasının dil öğrenmek için tekkeye gittiğini ifade eder ve ailesinden hiç kimsenin herhangi bir tekkeye bağlı olmadığını da ekler. Genellikle muhafazakar bir kimliğe sahip olan Fatma Aliye Hanım'ın tarikat mensubu olmadığını belirtmesi son derece manidardır.

Makaleleri vasıtasıyla Fatma Aliye Hanım'ın fikrî dünyasının ele alındığı bu tezde onun çeşitli alanlardaki düşünceleri incelendi. Bu inceleme Fatma Aliye Hanım'ın birçok konuda dönem yazarlarından farklı bir yerde durduğunu gösterir. O, hem farklı alanlarda kalem oynatmış ilk kadın yazar olarak hem de düşüncelerindeki farklılık açısından önemli bir şahsiyet olarak edebiyat dünyasındaki yerini almıştır. Felsefe hakkında yazan ilk kadın yazar olan Fatma Aliye Hanım, boşanma, çok eşlilik ve çocuk eğitimi gibi konularda çeşitli düşüncelere sahiptir.

1. KAYNAKÇA

HANIM, Fatma Aliye, “Bablulardan İbret Alalım”, Hanımlara Mahsus Gazete, 24 Ağustos 1311/5 Eylül 1895, Sayı 2.

HANIM, Fatma Aliye, “Başlık Yok”, Hanımlara Mahsus Gazete, 1 Şaban 1316/15 Aralık 1898, Sayı 191.

HANIM, Fatma Aliye, “Başlık Yok”, Hanımlara Mahsus Gazete, 11 Cemâziyelâhir 1316/27 Ekim 1898, Sayı 184.

HANIM, Fatma Aliye, “Başlık Yok”, Hanımlara Mahsus Gazete, 16 Şaban 1316/30 Aralık 1898, Sayı 193.

HANIM, Fatma Aliye, “Efsus”, Atı Mecmûası, 6 Nisan 1334/6 Nisan 1918, Sayı 96.

HANIM, Fatma Aliye, “Eslâf-ı Nisvân”, Hanımlara Mahsus Gazete, 8 Cemaziyülevvel 1314/15 Ekim 1896, Sayı 82.

HANIM, Fatma Aliye, “Eslâf-ı Nisvân: Yunan Kadim-i Nisvânı”, Hanımlara Mahsus Gazete, 15 Cemaziyülevvel 1314/22 Ekim 1896, Sayı 83.

HANIM, Fatma Aliye, “Eslâf-ı Nisvân: Arap Kadınları”, Hanımlara Mahsus Gazete, 1 Cemaziyülevvel 1314/8 Ekim 1896, Sayı 86.

HANIM, Fatma Aliye, “Eslâf-ı Nisvân”, Hanımlara Mahsus Gazete, 13 Cemaziyülevvel 1314/20 Ekim 1896, Sayı 87.

HANIM, Fatma Aliye, “Eslâf-ı Nisvân: Kadim-i Frenk Nisvânı”, Hanımlara Mahsus Gazete, 12 Recep 1314/17 Aralık 1896, Sayı 91.

HANIM, Fatma Aliye, “Haftalık Ss Risalesine”, Ss Dergisi, 26 Kânûn-ı sn 1340/26 Ocak 1924, Sayı 33.

HANIM, Fatma Aliye, “Hanımlar İçin”, Şehbal Dergisi, 15 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909.

HANIM, Fatma Aliye, “Hilâl”, Servet-i Fünûn Mecmûası, 13 Recep 1333/14 Mayıs 1915, Sayı 1251.

HANIM, Fatma Aliye, “İlm ile Cehl”, İnkılâb Dergisi, 18 Şaban 1327/4 Eylül 1909, Sayı 7.

HANIM, Fatma Aliye, “İnsaniet”, mmet Dergisi, 16 Recep 1327/3 Ağustos 1909, Sayı 9.

HANIM, Fatma Aliye, “İstilâ-yı İslam”, Musavver Fen ve Edebiyat Mecmûası, İstanbul, 1902.

HANIM, Fatma Aliye, “Kahraman Kadınlarmız”, Servet-i Fünûn Mecmûası, 18 Temmuz 1312/30 Temmuz 1896, Sayı 282.

HANIM, Fatma Aliye, “Madam Montagu”, Hanımlara Mahsus Gazete, 27 Rebiyülevvel 1311/17 Eylül 1895, Sayı 5.

HANIM, Fatma Aliye, “Madam Montagu”, Hanımlara Mahsus Gazete, 30 Rebiyülevvel 1313/17 Eylül 1895, Sayı 6.

HANIM, Fatma Aliye, “Medeniyet ve Din-i İslam/Musahabe”, Şehbal Dergisi, 1 Eylül 1325/14 Eylül 1909, Sayı 10.

HANIM, Fatma Aliye, “Meşâhîr-i Nisvân-ı İslamiyyeden Biri-Fatma Binti Abbas”, Hanımlara Mahsus Gazete, 7 Rebiyüâhir 1313/27 Eylül 1895, Sayı 8.

HANIM, Fatma Aliye, “ Meşâhîr-i Nisvân-ı İslamiyyeden Biri-Fatma Binti Abbas”, Hanımlara Mahsus Gazete, 11 Rebiyülâhir 1313/1 Ekim 1895, Sayı 9.

HANIM, Fatma Aliye, “Mevadd-ı Fenniye:Mebhas-ı İmlâ”, Tercüman-ı Hakikât Gazetesi, 28 Kânûn-ı evvel 1306/9 Ocak 1891, Sayı 3743.

HANIM, Fatma Aliye, “Mevadd-ı Fenniye:Mebhas-ı İmlâ”, Tercüman-ı Hakikât Gazetesi, 29 Kânûn-ı evvel 1306/9 Ocak 1891, Sayı 3744.

HANIM, Fatma Aliye, “Moda”, Hanımlara Mahsus Gazete, 16 Şaban 1317/20 Aralık 1899, Sayı 242-40.

HANIM, Fatma Aliye, “Nâmdârân-ı Zenân-ı İslamiyân”, Malûmat Gazetesi, 1899-1901.

HANIM, Fatma Aliye, “Nisvân-ı İslam ve Bir Fransız Muharriri”, Hanımlara Mahsus Gazete, 12 Recep 1312/17 Aralık 1896, Sayı 91.

HANIM, Fatma Aliye, “Şebâbet”, Hanımlara Mahsus Gazete, 18 Cemâziyelâhir 1316/3 Kasım 1898, Sayı 185.

HANIM, Fatma Aliye, “Talîm ve terbiye-i benât-ı Osmaniye”, Hanımlara Mahsus Gazete, 25 Kânûn-ı evvel 1311/6 Ocak 1896, Sayı 37.

HANIM, Fatma Aliye, “Tedkik-i Ecsâm”, Hanımlara Mahsus Gazete, 1899-1900.

HANIM, Fatma Aliye, “Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife”, Hanımlara Mahsus Gazete, 1898-1899.

HANIM, Fatma Aliye, “Terbiye-i İçtimâiye”, Mehâsin Dergisi, 10 Eylül 1325/23 Eylül 1909.

HANIM, Fatma Aliye, “Terbiye-i İçtimâiye”, İnkılâb Dergisi, 25 Şaban 1327/11 Eylül 1909, Sayı 8.

HANIM, Fatma Aliye, “Üss-i İmlâ Hakkında”, Tercüman-ı Hakikât Gazetesi, 11 Kânûn-ı evvel 1306/23 Aralık 1890, Sayı 3728.

HANIM, Fatma Aliye, “Üss-i İmlâ Hakkında”, Tercüman-ı Hakikât Gazetesi, 12 Kânûn-ı evvel 1306/24 Aralık 1890, Sayı 3729.

HANIM, Fatma Aliye, “Üss-i İmlâ Hakkında”, Tercüman-ı Hakikât Gazetesi, 13 Kânûn-ı evvel 1306/25 Aralık 1890, Sayı 3730.

HANIM, Fatma Aliye, “Üss-i İmlâ Hakkında”, Tercüman-ı Hakikât Gazetesi, 14 Kânûn-ı evvel 1306/26 Aralık 1890, Sayı 3731.

HANIM, Fatma Aliye, “Tarih-i Osmanî'nin Bir Devr-i Mühimmesi/Kosova Zaferi-Ankara Hezimetî”, İstanbul 1913.

HANIM, Fatma Aliye, “Valide”, Hanımlara Mahsus Gazete, 24 Recep 1316/8 Aralık 1898, Sayı 190.

HANIM, Fatma Aliye, “Zevce”, Hanımlara Mahsus Gazete, 25 Cemâziyelâhir 1316/10 Kasım 1898, Sayı 186.

HANIM, Fatma Aliye, “Ziya-yı Esefengiz”, Hanımlara Mahsus Gazete, 5 Teşrîn-i sâni 1314/17 Kasım 1898, Sayı 187.

2. KAYNAKÇA

“Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar-Ahmet Midhat Efendi”, Klasik Yayınları, İstanbul 2011. (Hızl: F.Samime İnceoğlu, Zeynep Süslü Berktaş)

“Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar”, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006. (Hızl. Nüket esen-Erol Körođlu)

“İslam Ansiklopedisi”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12.Cilt, İstanbul 1995.

“Ludwig Büchner ve Türkiye’ye Tesirleri”, Aksiyon Dergisi, 10 Ocak 1998, Sayı 162.

AĞAOĞLU, Ahmet, “İslamiyette Kadın”, Çev. Hasan Ali Ediz, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara 1985.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, ÖZTÜRK, Said, “700.Yılında Bilinmeyen Osmanlı”, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

ASIM, Salahaddin, “Osmanlı’da Kadınlığın Durumu”, Arba Yayınları, İstanbul 1989. (Hızl: Metin Martı)

AŞA, Emel, “Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Fikirleri”, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993.

AVŞAR, Ziya, “Gölge Avıyla Boşalan Bir Sadak: Mahallîleşme”, Turkish Studies, 5 Summer 2009.

BEKİROĞLU, Nazan, “Şair Nigâr Hanım”, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

- BERKES, Niyazi, “Türkiye’de Çağdaşlaşma”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
(Hızl: Ahmet Kuyaş)
- CANBAZ, Firdevs, “Fatma Aliye-Fatma Aliye’nin Eserlerinde Kadın Sorunu”,
Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- COŞKUN, Betül, “Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak-
Tanzimat’tan Cumhuriyet’e”, Turkish Studies, 4 Fall 2010.
- ÇAHA, Ömer, “Sivil Kadın-Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın”, Vadi Yayınları,
Ankara, 1996.
- DURAKBAŞA, Ayşe, “Halide Edip-Türk Modernleşmesi ve Feminizm”, İletişim
Yayınları, 2009.
- EFENDİ, Ahmet Mithat, “Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniyenin
Neşeti”, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998. (Yay.Hızl.Müge Galin)
- FAHRİ, Macit, “İslam Felsefesi Tarihi”, İklim Yayınları, İstanbul, 1992. (Çev:
Kasım Turhan)
- GÖKALP, Ziya, “Türkçülüğün Esasları”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:
692, Ankara 1986. (Hızl. Prof. Dr. Mehmet Kaplan)
- HANIM, Fatma Aliye, “Enîn”, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005. (Çev:
Tülay Gençtürk Demircioğlu)
- HANIM, Fatma Aliye, “Muhâdârât”, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996. (Yay.Hızl.
Emel Aşa)
- HANIM, Fatma Aliye, “Refet”, L&M Yayıncılık, İstanbul 2007. (Hızl. Nurullah
Çetin)

HANIM, Fatma Aliye, “Udî”, Selis Kitaplar, İstanbul 2009. (Hzl. Ferit Ragıp Tuncor)

HANIM, Fatma Aliye, “Çok Eşlilik-Taaddüd-i Zevcât Zeyl”, Hece Yayınları, Ankara 2007. (Hzl. Firdevs Canbaz)

HANIM, Fatma Aliye, “Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı”, Pınar Yayınları, İstanbul 1994. (Hzl. Metin Hasırcı)

KARABIYIK BARBAROSOĞLU, Fatma, “Fatma Aliye:Uzak Ülke”, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

KARAMAN, Hayreddin, “Mukayeseli İslam Hukuku-1.Cild”, Nesil Yayınları, İstanbul, 1991.

KEMAL, Namık, “Renan Müdâfaanâmesi”, Kültür ve Turizm Bakanlığı:939, İstanbul, 1988. (Hzl: Doç.Dr. Abdurrahman Küçük)

KERİMÎ, Fatih, “İstanbul Mektupları”, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001. (Hzl. Dr. Fazıl Gökçek)

KISAKÜREK, Necip Fazıl, “Sahte Kahramanlar”, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2010.

KIZILTAN, Mübeccel, “Fatma Aliye Hanım Yaşamı-Sanatı-Yapıtları ve Nisvân-ı İslam”, Mutlu Yayıncılık, İstanbul, 1993.

MARDİN, Şerif, “Türk Modernleşmesi”, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

MONTAGU, Lady, “Türkiye Mektupları 1717-1718”, Kervan Kitapçılık. (Çev: Aysel Kurutluoğlu)

SAİD, Edward, “Oryantalizm Eleştirileri”, İlbahar Yayınevi, İstanbul 2000.

SÜPHANDAĞI, İsmail, “Batı ve İslam Arasında Oryantalizm”, Gelenek Yayıncılık:73, İstanbul 2004.

SOMER, Pelin Melisa, “Mimarlık ve Bilimkurgu Edebiyatında Mekân Okumaları”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Haziran 2006. (Yüksek Lisans Tezi)

ŞEN, Zeynep, “Din Eğitim ve Öğretimi Açısından Batılılaşma Sürecinde Mürebbiyeler”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, “19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

TAYLAN, Necip, “İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

TEK, Müfide Ferit, “Pervaneler-İnci Enginün Türk Edebiyatında Pervaneler”, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002.

TEK, Müfide Ferit, “Feminizm”, Tarih ve Toplum Dergisi, Mart 1999, Sayı 183. (Hızl. Mine Koçak)

TOROS, Taha, “Mazi Cenneti”, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

YILDIRIM, Uğur, “Dünü, Bugünü, İyüzü ve Perde Arkasıyla Türkiye’de Misyonerlik”, Otopsi Yayınevi, İstanbul 2005.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, “Kadınsız İnkılâp”, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

EK 1.**TERBİYE-İ İCTİMÂİYYE¹**

Malûmdur ki terbiye-i ictimâiyye onu kabule müstaidd ve elyak olanlar içindir ki; cins-i hayvanın eşrâfı olan nev-i beşer yani insanlar içindir. Gerçi hayvanlardan da terbiye edilenler vardır. Bunların kimisi pek yavru iken alınıp alıştırmakla olabilirse de o hayvanın günün birinde yine cibilliyetini icrâ' eylemekten geri durmadığı görüldüğü için te'dîb ve ceza meseleleri daima ihtiyât bulunduruluyor. Nev-i beşerden de hayvaniyet cihetinin galip olanları terbiyeyi isti'dâdından ziyade mecburiyetle kabul ediyor. Hazret-i Mevlana "Zanke hayvanist galib nihad" buyurmuşlardır; hayvaniyet ciheti galip olanların bir kısmı bir terbiye ile cilalanarak iç yüzünü mümkün olduğu kadar ketm ve ihfâ' ile insanlar arasında bulunur. Lakin bir kısmı da cibilliyetini icrâ'dan geri durmadığı için terbiyenin ona hükmü olamaz. Ancak haber ve inzibât ile idareye mecburiyet görülür. Mesela terbiye sirkati, sarhoşluğu, fuşşu, rezaleti öğretir, hüsn halk sahibi olup terbiyeyi kabule müstaidd bulunanlar kanunun tecziyesine dûçâr olmaksızın imrâr-ı hayat eylerler. Aksi kısmını ise kanun terbiye eder. Bazısı bu terbiye-i cibriye ile ıslah-ı hâl eyler. Bazıları da mahâbisde ikmâl-i müddetle çıktıklarında yine sirkat, rezalet ederler. İşte bunlar süfelâ', rüzelâ' kısmıdır ki bunlar her millet nezdinde terbiye-i ictimâiyyeden hariç gibi add olunurlar. Erkekli dişili bir takım rüzelâ'nın suret-i te'dîb ve ıslahı onlara göre olacağından terbiye-i ictimâiyyeden bahs olundukda tabi değil midir ki insan olan, insaniyeti anlayan kısmın suret-i terbiyesi nazar-ı itibara alınır. Esâfilin kabul-u terbiye olanlarını ıslah vazife-i insaniyeden olmakla beraber gürûh-u layeflehunun ıslahı, terbiyesi için hala bugünkü kemâlât-ı beşeriyye ve medeniyye aciz bulunur. Onları ceza ile idareden başka çare bulamıyor. İlm-i medeniyet halk içinde sarıklarda bulunabileceği için sarraf camekanlarında nukudun teşhîrini bankalarda terazilerle altınlar tartılmasını men etmiyor. Onlara dest-i tecavüzü uzatanları ortadan kaldırıyor. Te'dîb ediyor. Bu vechile insanların emniyet tahtında bulunmaları veistirâhâtleri temin olunuyor.

Terbiye-i ictimâiyyemizden sual edenlere tafsîlât isteyenlere karşı insan ne türlü cevap vereceğinde mütehayyir kalır. Terbiye-i ictimâiyye-i İslamiyyemizden

¹ Bu makale 10 Eylül 1325/23 Eylül 1909 tarihinde Mehâsin Dergisi'nde yayınlanmıştır. Sayı 10 , sayfa 738-742.

bahs edilecek ise bunun tarif ve tavsifi bizim için mûcib-i fahr ve mübâhât olur. Tarihin İslamlarda gösterdiği terbiye-i ictimâiyye bugün en mütemeddin akvâmın gıpta etmiş olacağı bir surette olduğuna şüphe yoktur. En müterakkî milletlerin o derece-i maâlîye teallî için çalışmakta oldukları görülüyor. Hal-i hazırımız için ise hangi suretlerden bahs edileceği muhtac-ı teemmül oluyor! Urbân ve aşâir ve bazı taşra halkımızın o hususta evvelki sâfiyyet ve ulviyyeti muhafaza eylemekte oldukları malûmdur. Bazı urbân ve aşâirde fuşsun cezası ölüm olduğu halde o yolda katl görülmez! Onlarda hamiyette kadın bulunduğu halde terbiye-i ictimâiyyeleri eseri olarak o yüzden fenalıklar olamaz. O ilm içinde doğmuşlar, o yolda terbiye görmüşler, öyle alışmışlar! Bilâdımızdaki hayat-ı ictimâiyye sûr-ı mütenevviada olduğu gibi İstanbul'da bir şehir içindeki terbiye-i ictimâiyyede mütenevvi' suretlerde bulunduğu malûmdur. Ailelerin sur-u maîşetlerindeki fark dahi pek büyüktür.

Bizde hayat-ı ictimâiyye kadınlar, erkekler alemi diye iki kısma ayrılır. Bir erkeğin ancak kendi ailesini ve mahrem olan akrabasının ailesini tanıyabildiğinden umum kadınlar âlemi ricâl için mestûr, mahfî bulunacağı cihetle erkeklerin kadınlar âlemi hakkındaki vukufu pek mahdûd ve maksûr kalır. Bu vechile ricâlimizin bu bâbda bileceği şey nisvân-ı İslam cemiyette iken ilimde, cengaverlikte, hidemât-ı vatan hususunda pek büyük mevkiler almış oldukları halde kendi alemlerine terk olunalı o mevkilerini gaib eylemiş olmalarıdır. Böyle olunca mesele bu hal ile terk olunmakla ricâlimizce bir beis görülmeyebiliyor. Lakin kadınlar âleminin dakayık-ı ahvâline ve her cihetin sur-u maîşetine vukuf-u hâsıl edildiğinde mesele olduğu gibi bırakılacak bir halde olduğu ve ıslah cihetinin ehemmiyeti derhal tezâhür eyles. Ve âlemin bazı aksâmında ne hûnîn yaralarımız var! Ne müthiş emrâz hüküm sürüyor! Bu emrâzı tedavi lazım değil mi? İslah olmayanları da tefrîk etmeli! Sâir bilâd-ı mütemeddinede olduğu gibi onlara sefileler namı verilmeli de bihâk nisvân-ı İslam namını taşımaya elyak olanlardan bihâk dururken onlar hariç bulunmalı! “Kadınlarımızın bazıları şöyle mugayir-i edeb şeyler yapıyormuş, böyle münasebetsizlikte bulunmuş” denildiği vakit kadın nam-ı mübecceline layık olan kadınlarımıza bu güç gelir! Tahammül-fersâ oluyor! Kadın ile karı tefrîk, temyîz olunmalı ? Kıymet-i fazîlet takdir olunmalı! “Kadın” insanın nisf-ı diğeridir; nisvân-ı İslam fütûhâtta, terakkiyât ulûm-u medeniyede, hidemât-ı vataniyede erkekleriyle

beraber çalışıp tarihlerde şanlı namlar bırakmıştır. “Kadın” nev-i beşerden hayvaniyeti galip olup da insaniyet mertebesine irtika’ edemeyen kısmın dışıdır.

Mesirelerde erkekli dişili bu gürûh-u sefileyi tefrîk pek kolaydır. El ile göz ile, söz ile, ahvâl ve etvâr-ı nesnasane ile olan meshûrelifleri insan gördükçe ikrâh eyler! Hiçbir memlekette umûma mahsûs olan mahallerde böyle rezalet olmadığı, âdâb-ı umûmiyyeyi bu vechile ihlâle müsâade kılınmadığı malûmdur. Bunları mesireden kovsalar sokaklarda yaparlar. Caddelerden sürseler sokaklarda daha serbest rezalet ederler. Oradan da tard etseler yine pek çok ilcâgâhlar bulurlar! Tabidir ki bu hayat-ı behîmane hayat-ı ictimâiyye-i insaniyede yer bulamaz! Cibilliyet-i hayvaniyelerini idareden âciz olup da daire-i üdebâ’ giremeyen bu behayim terbiye-i ictimâiyye-i insaniyeden nasîbdâr olamaz!

Milel-i müterakkîde cemiyet-i beşeriyyeye arz olan bazı emrâzı maneviyenin tedavisi için elden geldiği meriteye çalışılır. O hususta pek çok âsâr yazılır. Teşebbüslerde bulunulur. Âşikâr olan şeyleri örtmek, gizlemek için uğraşılacağına onun ıslahına çalışmak daha iyi değil mi? Kadınlar âleminin bir kısmında icrâ’yı ahkâm eyleyen bir maraz-ı müthiş de işret... Evvelce işret yalnız sefileler beyinde var idi. Maatteessüf şimdi ehl-i iffet olan bazı ailelere de girmiş! Hem bu maraz sirayet ediyor, tevsî’ eyliyor! Acaba bunda kabâhât kadınlarda mı? Erkeklerde mi? Ailesi içindeki kadınlardan keyifli olan, düzcesi sarhoş bulunanı tefrîk etmemek reis-i aile olan erkekler için kabil midir! Nazik olan saht-ı nisvânın bir kısmı böylece haraba yüz tutmakta ve evlad-ı ensâl için mesmûm-u hayatlar hazırlanmakta olması nazar-ı ehemmiyetten dûr tutulacak şeylerden midir?

Kadınlar kendi âlemlerine bırakılalı, israf ve sefâhatten mes’ûl tutulmayalı, hidemât-ı vatandan vazifesiz bulundurulalı, terakkiyât-ı ulûm ve sînâiyye müşâreketten el konulalı, işsizlikten meşguliyyetsizlikten bunların bir kısmı arasında en ziyade terakki eden şey dedikodu, yekdiğerine rekabet, bühtân gibi ahlaksızlıklardır. Atalet ve meskenetin ahlaka su-i tesiri olduğu malûmdur. Bir Hereke fabrikası bir hayli İslam kadınlarını namus ve âdâb dairesinde çalıştırıyor. Bizde basma ve patiska denilen kumaşlar hemen ekmekten sudan sonra gelen hevaic-i zarûriyyeden gibidir. Tire dantela su gibi gidiyor. Bizde bir basma fabrikası sahibini ihyâ’ eder. Bu gibi fabrikalar açılmalı kadınların çalışabileceği gibi daireleri olamaz mı? Daha olmazsa tireyi makaraya saracak, basmayı katlayacak olan makineleri idare

edemezler mi? Hele dantela fabrikalarında kadın erkekten ziyade isti'dâd gösteremez mi? Bir takım işsiz güçsüz kadınlar bir idare tahtında, bir müdire idaresinde bulunsalar terbiye-i ictimâiyeden hisseyâb olsalar iyi olmaz mı? Bu suretle aileler arasındaki sefaletlere de çâre-sâz olunmuş olmaz mı?

Mahremi olan erkeklerle kadınların birlikte arabalara rükûbları yasak edildi. Kadın pederi, zevci, biraderi, oğlu gibi kimselerin yanında ne yapabilir? Baskısız, nezaretsiz, hâmîsiz gezenlerden bir takımının buldukları ahvâl nâbecâ men olunabildi mi? Bazı defa kadınların rükûbları men ediliyor, açık tramvayda kadınlar için yer yok! Kadın bir kupa, ya tramvay bekliyor. Kadın uzun müddet kaldırım üstünde duruyor. Boy ve endam gösteriyor, dikkati celb ile yüz gelen geçen bakıyor! Ehemmiyet verilmiyor, çünkü âdât! Kadınlar hayatında muhtaç oldukları hava ve güneşten istifade için duvarlı mahfi bahçelerden biraz teneffüse muktedir olamıyor, sonra sokak sedirlerinde sebilhane bardağı gibi diziliyorlar. Çünkü bu da çokça âdât!

Kadınlar âlemimizin ne kadar muhtaç cihazları bulunduğu âşikâr olduğundan olduğu gibice bırakılıp bırakılamayacağı takdir olunabilir. Kadınların terakkîyâtı diye bazı erkekler bunu kadınların başlarını açması suretinde anlıyorlar. Dişilerden de bunu öyle telâkki edenler bulunur. Acaba yalvarsalar kadınlar başlarının örtüsünü açarlar mı sanıyorlar. Bu ne yanlış zehâb! Kadınların hâlet-i rûhiyyeleri hakkında ne büyük gaflet! Kadınların en kuvvetle müdafaa edecekleri şey başlarının örtüsü olduğunu anlamalıdır. Onu atmak istemiş olanların akliyyeti koca deryaya nispetle bir katre gibidir. Hemde bu hususta telaşa ne hâcet? Öyle hal u harekette bulunacak olanlara lüzum gördükleri hakareti ederler. Birkaç mütecâsir için bütün kadınları İslamiyet'in onlara bahş eylediği hakuklarından mahrum eylemek revâ mıdır?

MEDENİYET ve DİN-İ İSLAM/MUSAHAPE²

Terakkîyât-ı hâzırada tettebbuât ve tedkikat-ı edyân ile meşgul olan ulemâ-yı ecânib şimdilerde pek çok hakikatler bulduklarını neşr ve ilan ediyorlar. Dinlerin esaslarına vukuf hakkında sarf eyledikleri mesâî mahsulü olarak neşr ettikleri âsârda sonradan ilave olunan bir takım şeylerin tefrîk ve temyîzinden sonra edyân-ı

² Bu makale 1 Eylül 1325/14 Eylül 1909 tarihinde Şehbal Dergisi'nde yayınlanmıştır. Sayı 11, sayfa 193.

semâviyyenin esaslarını hep bir olarak bulduklarını söylüyorlar. Nice asırlardan beri Hıristiyanlık, İslamlık, Katoliklik, Protestanlık vesaire arasında dökülen kanları teemmül ile esasları pek yakın olduğu halde yekdiğerine bu kadar uzak bulunarak hasm-ı can olmak derecelerine taaccüb eyliyorlar. Hazreti Muhammed Aleyhisselam Efendimiz de Hazreti Musa, Hazreti İsa ile onlardan evvel gelen enbiyâ-yı kirâm hazretinin getirdikleri dinlerin din-i hak olduğunu ümmetine bildirmiş ve öylece imanı emr eylemiş idi. Şimdi ulemâ-yı ecânibin Hıristiyanlıkta buldukları sonraki ilavelerdir ki bizi Museviyet ve Hıristiyanlıktan ayrı bırakmıştır. Bu zevât İslamiyet hakkında pek çok tettebbuât ve tedkikatta bulunarak din-i İslam'ın Fahr-i Kainat Efendimizin getirdiği şeklinde kendilerince bir yabancılık bulmuyorlar. Sathî bir nazarla bakarak İslamlarda görülen bir takım örf ve âdât ve bid'atları ahkâm-ı İslamiye'den zannedenlere teşrîh-i mesele eyliyorlar. Bu zevât meyânında İslamiyet aleyhinde söz söyleyenlere o kadar gayûrâne müdafaâta bulunanlar vardır ki insan hayran olur!

Hazreti Resul buyurmuşlar ki “Cenab-ı Hakk bu dini bir ricâl-i facir ile de teeyyüd eder.” Ali rivayeten “Bir ricâl-i kafır” Yine Resul-u Kibriya Efendimiz buyurmuşlardır ki “bu din-i mübin İslam âtide bir takım adamların vücuduyla kuvvet bulur ki o adamların indillah bir nasipleri yoktur.” Muarızlarımıza karşı hakayık ve maâlî-i İslamiye'yi meydana koyan ulemâ-yı ecânib, İslamiyet'in medeniyet ve terakkîyât-ı cedideye pek alâ tevâfuk edeceğine dair bir ahin ve delâil îrâd eylemekte oldukları halde kadınlara ait bazı mesâil bahsinde “İşte Hıristiyanlık ile İslamiyet beyninde bir uçurum!” diyorlar. Aleyhimizde bulunmayı i'tiyâd edinmiş olanlar İslam kadınlarının devr-i inhitatımız seyiesi olarak duçar oldukları bazı mahremiyetleri evâmir-i İslamiye'den zann ve bu keyfiyeti İslamlık ile medeniyet arasında bir uçurum addeylemektedirler. Bu husustaki malûmatlarını ikmâle çalışmakta olan ecânib, İslamiyet'in o cihetteki hikmetini dahi anlayacakları bedîhîdir. Taaddüd-i Zevcât için heyn hacette bir mesağ olduğuna elbette onlarda vakıf olacaklar ve Hazreti Peygamberin ümmetine “Görmez misiniz ki ehl-i Kitap'tan birisi bir kadın alır, o hatunun eli bir iyiliğe yetmediği halde bile biri birinden yüz çevirmeyip ölünceye kadar bir zevce ile sabredip dururlar” buyurduğunu da öğreneceklerdir. Hazreti Ömer'in, İslamiyet nokta-i nazarından kadınların pek büyük müdâfi' olan o büyük zatın ittakiye fütûhatında bulunan Ebu

Abide'nin mektubuna yazdığı cevabnameyi de elbette bulup okuyacaklar ki bunda Hazreti Ömer Hicaz'da müteehhil bulunanların orada odalık almalarına müsait bulunmasını, nikâhla kadın almamalarına çalışmasını emr ve terbiye ederek hukuk-u zevcâtı müdâfaa etmiş idi. Hazreti Resul'un gençlik zamanını zevce-i vâhide ile geçirdiği malûmdur. Sonraları zevcât-ı mutahharat kendileri o şerefe nâiliyyete talip edilir. Devr-i andiş olmayan ve zamanımızın nezâketini takdir edemeyen kimselerden Avrupa'nın bizim lehimizde veya aleyhimizde bulunmasına ehemmiyet bulunabilir. Lakin vakıf-ı ahvâl olanlarca meselenin öyle olamaması tabiidir. Şu bulunduğumuz devir, ehl-i sâlib muhârebatı zamanından çok farklıdır. O zaman İslamlar Hıristiyanlardan daha mütemeddin, daha müteallim edilir. Alât-ı harbiyemiz onlardan mükemmel idi; bizde olan esliha onlarda yok idi. Bugün ise ilm-i medeniyetin tam ortasında sükûn olduğumuz halde sanatı, hüneri ecânibden bekliyoruz! Maatteessüf pâreyi de!

Fransızlardan bazılarının Cezayir fütûhatında oradaki İslamların tekmil mahv ve imha edilmemiş olmasına veyahud çöllere, beyabanlara sürülmemiş bulunmasına teessüf etmelerine karşı yine Fransızlardan İslamiyet'in hakayık-ı ulviyesine vakıf olanlar bunları tayyib ile “Biz onları mağlup etmesini bildik. Lakin temeddün ettirilmelerini bilemedik. İslamiyet mani-i temeddün ve terakkî değildir. Onlara Kur'an lisanından söylemeli!” diyorlar. Ya biz bunu kendimiz için yapamayacak mıyız? Bir takım akaid ve hurûfâta tabi olan cühelâmızı ahkâm-ı şeriyeye tevfikeyen tenvir ve ta'lîm elbette mümkündür.

Kırım muhârebesinden biri bize “Temeddün ve terakkî ediniz” demekteler iken bir yandan da “Avrupa'nın ta merkezinden temeddün ve terakkî etmeyen bir halk bırakılır mı? onları çöllere beyabanlara sürmeli” diyenler olmadı mı? Hakkımızda neler söylendi, neler yazıldı! Son zamanlardaki irtica mesâili aleyhimizde bulunanlara ne kadar sermaye oldu! Birinci irtica kadınlara hücum ile başladı. Lakin köylerindeki akraba ve taallukatlarını, konu komşularını hulâsa köylerinin bütün kadınlarını o kadar çabuk unutabilirler mi? Tarih-i İslam bize kadını başında örtü olarak gösteriyor. İslamlarda peçe devlet-i Emeviye zamanında erkeklerin yüzünde görüldü. Mecâlis-i ilm ve edebde kadınlara fitne salmamak için o zaman pek güzel olan erkeklerin yüzüne nikab konulmuş “Vassah Elmeyn” ve “Mukni Elküdi” nam şairler kadın bulunan cemiyete peçe ile giden erkeklerden

idiler. Tarih-i İslam'da on iki kadarını bulabildiğimiz hükümdârân-ı nisvân-ı İslamiye'den "Raziye" pek genç ve pek güzel olduğu için sokağa çıktığı zaman kendi arzusuyla yüzüne peçe kor idi. Zaten İstanbul'da peçe zuhûr edeli kaç sene oldu ki onun için canlara kıyıldı, canlarda verildi? Bir sene mukaddem hükümet çarşafı resmen men eylemiş idi. Lakin kadınlar yaşmak, feracenin masrafına, hizmetine tahammül edemedikleri için çarşafı terk ettiler. Hükümet-i müstebidde her istediğini yaptığı, her sözünü geçirdiği, bütün halkımızı titrettiği halde kadınların çarşafını men hususunda olan sözünü geçiremedi. Kadınlar dinlemediler, giydiler. Çarşaf İstanbul kadınlarının kendi intihâb eyledikleri bir suret-i tesettürdür. Peçe birer dai-yi hicabdır.

Mücahidin hürriyet yaralılarını ziyaret için hastaneye giden İslam hanımlarından birine bir yaralı kahraman demiş ki –"Biz hastanede yattığımızdan beri Hıristiyan vatandaşlarımızın kadınları gelip hatırımızı soruyorlar. Fakat İslam hanımları nerede? Onlar ne için gelmiyorlar?" Hanım cevaben "Oğlum onlar döküldüler, yolundular, ezildiler, hanelerine kapatıldılar! Bundan sonra elbette geleceklerdir." demesi üzerine kahraman "Evet! Bizde onları kurtarmaya geldik!" demiş. İşte bu da bir nefes! Bu da bir asker! Gerçi akvâm-ı sâire medeniyetinin bu derece-i kemaline tederrüc ile vardılar. O tarîk-i tealîde İslamlar daha ileride iken üç yüz seneye varan inhitâtımız o husustaki tedenniye sebep oldu. Mîlel-i mütemeddine ve müterakkîye ile muhât bulunduğumuz için bize tederrücünü terakkîyi hoş görmedikleri anlaşılıyor. Vaktimiz kıymettardır. Zayi edecek zamanımız yok. Mektepler vasıtasıyla yetiştirilecek etfâlimizin zamanından ümid, istikbal içindir. Elektrik devrindeyiz! Bize birdenbire ziya, birdenbire nur lazım! Kocaman çocuklarımız zulmet cehâletle kararış olan kalplerini, fikirlerini tenvir için mevzelerden, konferanslardan başka vasıta-i tedris var mıdır? Himaye-i hayvanat cemiyetleri teşkil edecek kadar temeddün edemedik ise himaye-i nisvân ve sıbyan hissi vahşilerde bile vardır. bir takım cühelâyı bu histen dahi mahrum bırakan zulmet, cehâlete karşı Cenab-ı Hakk'ın İslamlara ihsan eylemiş olduğu nuraniyet-i İslamiye'den istifadeye çalışmalı.

"Yarım fıkhiyye insanı dinden eder." sözü meşhurdur. Vaazlık gibi bir emr-i mühimmenin ehemmiyetini nazardan dâr tutmamalıdır. Zaman-ı istibdattaki bazı vaazların Hazreti Ali Hazreti Fatma'nın üzerine evlenip de bunu Hazreti Fatma haber

aldığı zaman helva pişirmekle meşgul iken içinin yangınlığından kepçeyi unutup eliyle helvayı karıştırmakla eli yanmış olduğunu kadınlara anlatan vaiz efendinin faidesinden kat'i nazar-ı şer'inden Cenab-ı Hakk'a sığınırız! Zira işte o vaiz yalan söylemiş idi. Hazreti Ali Fatma'nın üzerine asla evlenmedi. Yalanlar, masallar devri geçti. Bize hakikat lazım! Hakikat...

O zaman vaizlik için icâzet aranmadığı gibi şunu da hatırdan çıkarmamalı ki medreseden verilen icâzet hazine-i ulûm-u İslamiye için bir anahtardır. Pederim ve üstadım merhumla beynimizde ibtidâdı muallimimiz Hacı İbrahim Efendi hakkında şöyle muhavere cereyan eyledi: Acize –İbrahim Efendi medresedeki sizin odanızda ikâmet eylemiş. Demek aynı medresede okumuş. Sizin aldığınız gibi de icâzet aldı mı? Üstadım merhum –Evet aynı medresede aynı dersleri okuduk. Bizim gibi icâzet aldı. Acize –O dersleri bellemiş olsa icâzet verirler mi idi? Ya o halde! Üstadım merhum –Kızım! O adam okuduklarının hepsini unuttu!

İbrahim Efendi bizim tahsilimiz için gayretten geri durmazdı. Zavallı adam bize de resim dersi de verirdi. En uzun süren dersimiz peri padişahının kızlarının resimlerini yapmak idi. Anlaşıyor ki adamcağızın medreseden icâzet aldıktan sonraki tettebbuâtı masalcılığa tutulmak olmuş. Hamd olsun, maâlî ve hakayık-ı İslamiye'ye vakıf ulemâ-yı kirâmımız vardır. Evvelce İslamların ulûm ve fûnûnda ve terakkîyat-ı medeniyede ne derecelere varmış bulduklarını bilirler. Bize bunları öğretenler de ulemâ-yı İslamiye'den olan üstadlarımızdır. Ebulkada, Tarih-i Kamil, yirmi cild muhtevi bulunan agatı gibi kitapların maatteessüf hâlâ tercümesine himmet olunamadı.

HANIMLAR İÇİN³

Cenab-ı Hakk bilmeyenlerle bilenlerin bir olmayacağını Kur'an-ı Kerim'de beyan buyurmuştur. En müterakkî ve en ziyade müsâvâta riâyet olunan memâlik-i ecnebiyede dahi hukukça bir milletin efrâdı meyanında fark bulunmadığı halde adi bir nakkaş ile bir ressamın dülger ile bir heykeltıraşın, hatta bir yazıcı ile bir edibin, bir âlim ile bir cahilin rağbetçe farkı bulunuyor. Yazıcının sahifeler dolusu

³ Bu makale Şehbal Dergisi'nde 15 Temmuz 1325/28 Temmuz 1909 tarihinde yayınlanmıştır. Sayı 10 , sayfa 008.

yazmasına az bir ücret verildiği halde âsâr-ı ilmiye ve edebiyesi yüzünden ihyâ olmuş üdebâ Avrupa'da nadir değildir. Çalışmak herkese lazımdır. Herkes istidâdına göre çalışmalı. Çalışan sanatkâr olsun veyahud sade bir amele olsun her halde eshâb müsâiden ma'dûd olduğu için mergub ve mu'teberdir. Asâlet ve serserilik ise mezmûmdur.

Türk kadınlarının istidâd ve zekaları malûmdur. Bu ana kadar kendilerini sanatkâr edebilecek bir ta'lîm ve tedristen hemen mahrum gibi bir halde kaldılar! Bir Hereke fabrikası ancak civar köylerdeki İslam kadınlarını çalıştırıyor. Mahir bir modisteye bir bluz için el hakkı olarak bir lira alıyor. Bunun için iki gün çalışsa günde yarım lira alıyor, her zamanda müşteri buluyor. Bir pamuklu hırka veya entari için ise iki gün sarf olunuyor. Müthel makinenin çarhı çevriliyor, onu dikenin kolu da o kadar yoruluyor, parçası beş kuruştan günde yüz para ediyor, her zamanda dikişi bulamıyor, çünkü artık düz dikişler modası değil! Geçmiyor. Yarım lira yerine yüz para almak için bunun ne noksanı var? Sanat! Kadınlarımızın ta'lîm-i sınıâye rağbetleri arzu olunacak bir şeydir. Gerçi kadının vatanına en büyük hizmeti evlad dünyaya getirip onlara bakmak ise de muhafızı kahraman askerlerimizi yetiştiren Anadolu kadınlarının çalışması evlad yetiştirmelerine mani oluyor mu? Kadının bütün ömrü çocuk büyütme ibaret değildir. Çocukları büyüdükten sonra kadın boş mu durmalıdır? Kadınların hepsi kocalı kadınlardan ve güzel olduğu için zevci tarafından kıymetli tutulacak kadınlardan ibaret değildir. Bir fanpare için, sırtını örtecek bir libâs için birçok sefillerin, sarhoşların hakaretleri, dayakları altında ezilen ne kadar kadınlar var! Sultan Bi Bersek'in kızı Tezkarpay Hatun mehzen aç ve çıplak kalmak korkusuyla mihn ü müşkita tahammül eden kadınlara melce'en olmak üzere cesîm bir hayrâthane yaptırmış idi. Dul kalan kadınlar zevç buluncaya kadar orada otururlar idi.

Bizde bir hane erkeği birçok kadın beslemeye, giydirmeye mecbur oluyor. Kendi taallukatından dul kalan kadın onun başına kalıyor. Zevcesinin akrabasından kocasının attığı kadın da o haneye ilticâ' ediyor. İdare-i beytiye için yalnız erkek çalışıyor. Bu tahammül-fersâ yorgunluktan vaktinden evvel beli bükülüyor da sefâletten kurtulamıyorlar. Bu milletin yarısından ziyadesini teşkîl eden kadınlar çalışmıyorlar. Böylelikle kesb-i servet ne kadar müşkil! Halbuki milletin paraya ihtiyacı var. Zarûret, sefâlet tevsi' ediyor. Artık bu âciz bu meskenet atâlet yetişir!

Evvelce İslam kadınları çalışıyorlardı. Zaman-ı Saadet'te mestûriyyet onların çalışmalarına mani olmadı. İslamiyet'in kadınlara bahş eylediği hukuku hiçbir müsellemler inkâr edemez. Cehllerinden dolayı bunu bilmeyenlere bilenler öğretmelidir. Hane erkeklerine kadınların da muâveneti lazım geliyor. Gerçi kadının infâk ve iâşesi şer'an zevce borçtur. İslamiyet kocalı bir kadını çalışıp kazanmaya cebr etmez. Lakin çalışmaktan da men' etmediği içindir ki Vakt-i Saadet'te kadınlar çalışıp kazanıyorlardı. Malûmdur ki bir zevç zevcesinden şikayet için Hazreti Ömer'in huzuruna gitmiş. Hazreti Ömer "Sus! Kadınlar yemeğimizi pişiriyorlar, çamaşırımızı yıkıyorlar. Vazifeleri değil. Çocuklarımızı emziriyorlar; borçları değil! Şikayet etme, sonra zararlı çıkarsın" buyurmuş.

İcâbât ve ilcâât-ı medeniye muktezâsı idare-i beytiye meselesi güçleşti. Bir erkeğin birçok kadını geçindirmesi kolay bir şey değildir. Bir hanenin terfih hali mühim meseledir. Sefâlet müthiştir. Hazreti Peygamber tahsîl-i ilmin erkeklere ve kadınlara farz olduğunu bildirmiştir. Cenab-ı Hakk kadınları da kullarından add ile Kur'an-ı Kerim'inde onlardan bahis buyurmuş. Peygamberimiz ümmetim, demiş. Bîatlarını kabul etmiş. Artık ricâlde milletimizdendir, demeye elbette mecburdur. Kadınlara ekmek yerine ekmek kazanacak şey vermeli! Yani onları ta'lîm ve tadrîs etmeli, sanat öğretmeli, hüner sahibi kılmalı! Bazı erkeklerimizin kadınlar hakkındaki hiddetlerini biliyoruz. Lakin birkaç kadın için bütün kadınları hukukundan mahrum etmek caiz midir? Vakıa bazı hanımlarımızın terfiyi başka türlü düşünmüş olmaları ihtimali vardır. Onlar taayyübten ziyade merhamete şayandır. Çünkü kabâhat onlardan ziyade onları öyle yetiştiren pederlerdedir. Malûm olarak mürebbiyelerden başkasını görmemişler. Nisvân-ı İslam'ın şanlı mazilerinden bihaber kalmıştır. Medeniyet bir sel gibidir. Onun önüne geçilmez. Cetveller, muntazam yollar açılır. Hazırlanırsa geçtiği yerleri mamûr eder. Aksi halinde berbâd ve perişan eyler! Medeniyetin girdiği yerdeki milletin kadın kısmına tesirini men' etmek kabil olabilir mi?

Ecnebi mürebbiyelerle terbiye edilmiş olan hanımlarımızın terakkîyi karşılarında gördükleri parlak âlemden beklmeleri taayyüb olunacağına, onlara el kapılarında hukuk dilendirileceğine, Sadi'nin dediği gibi kilidi kırmalı. Cevherleri saçmalı! Onların hakk-ı sarîhi olan hukuklarını ibrâz eylemeli! "Geliniz, Cenab-ı Hakk'ın size ihsân eylediği başkalarında yok!" denildi de onlar kabul etmediler mi?

Nisvânımızdan bazıları ümid-i terakkî ile yanlış yollara saparlarsa onlara İslamiyet'in bahş eylemiş olduğu hukuku bilip de ketm edenler men indillah mesul olmayacak mı?

Buralarını evvelden takil ederek kadınlarımızın ahkâm-ı şer'iyye ve âdât-ı milliye asliyeleri üzere terakkîlerini düşünmek ve o suretle ikaz olunmalarına çalışmak isteyenlerimiz bulundu. Lakin devr-i istibdâd'da buna muvâfik olamıyorlardı. Bugün dahi erbâbınca ehemmiyeti pek ziyade takdir olunan bu emir hayırda muvâfik olanlar yalnız birkaç zattan ibarettir.

KADIN NEDİR ?⁴

“Kadın nedir?” sözü o kadar mübahaseyi mücib olmuştur ki bu hususta ciltler dolmuş, kütüphaneler doldurulmuştur. Bu yolda yazılan sözler de yekdiğerine muhâlefet ve mübâyenet pek çoktur. Kimi kadınlığı uç bâlâyâ çıkararak beşeriyetin fevkinde bir mahlûk imiş gibi göstermeye kalkışır, kimi de hasâil-i beşeriyenin bir çoğundan mahrum göstermeye çalışıyor! Asırlardan beri devam eden bu mübâhasât hala bitmiş, tükenmiş değildir. Evvelce kadınların kafa taslarının erkeğinkinden daha küçük olması ve beyninin daha az miktarda bulunması, kadın aklının erkekten daha az olmasına delil gösterilmek istenilmiş idi. Lakin sonra teşrîh, beyni pek çok olanlardan ahmaklar bulunduğu gibi beyni çok olmayanlardan pek zeki ve akıllı bulunduğunu meydana koymakla, o nazariyenin modası geçti. Şimdi, erkeğin hacminden küçük olan kadının hacmine göre beyninin mütenâsib olduğu tasdik olduğu gibi, artık aklın kuvvetini takdir için yalnız dimâğın hacmine tüyden alınmış cesâmetine mürâcaât kifâyet etmeyeceğini ilim ve fen ilan eyledi. Aklî melekelerin seviyesini tayin eden şey, yalnız nesc-i asabiyyenin kıymeti olmayıp keyfiyeti ve her uzvun kuvveti ve müşterek faaliyetin mütenâzır olan şiddeti de bu seviyenin tabiyine yarayan vasıta olduğu anlaşıldı. Bir dimâğın aklî kuvvetini takdir için, yalnız dimâğın hacmi ve üzerine istinâd olunamayacağı bildirildi. Kadınları erkekleri ile aynı maîşette bulunan yerlerde kadınlar vücutça ve kuvvetçe erkekler ile müsâvî olduğundan, bunda suret-i maîşetin tesiri anlaşıldı. Tettebbuât-ı ilmiye

⁴ Bu makale 29 Teşrinisani 1335/29 Kasım 1919 tarihinde Yeni Mecmua'da yayınlanmıştır. Sayı 21, sayfa 415-417.

gösteriyor ki mübâdî de insanlar ağaç kovukları ve mağara oyukları içinde yaşadıkları, yabani meyveler, otlar ile ta'yîş eyledikleri zamanda kadının da erkeğin de hâmîsi, kendi mesâî ve kuvve-i bâzûsu oluyor.

Her ikisi de yiyeceğini kendi tedârik ediyor, ihtiyacatını kendi tesviye ediyor. Maîşet-i aynı olunca, kuvvet ve bedence dahi yekdiğerine müsâvî bulunuyor. İnsanların ilk zamanlardaki halini anlatmak için, bugün hâlâ mevcut olan vahşilerden vahşetin en geri derecelerinde bulunanlarının ahvâlini tahkik ediyorlar ki bunlar da kadın ve erkek vücutça ve kuvvetçe aynı derecede bulunuyor. Aleksandr Iskerin gidip gördüğü tasmani vahşilerinde dahi böyledir. Mübâdî de insanların ilk ihtiyaç hissettikleri şey, gıdasını tedârik ve ondan sonra kendisini canavarların, yırtıcı hayvanların şerrinden muhafaza keyfiyettir. İnsan tüylü hayvanların libâs-ı tabîyesini görünce, üryanlığını, canavarın geyiğin dişlerini, parçalayınca tırnaklarını görmekle de silaha olan ihtiyacını anladı. Yerden aldığı ağaçtan kopardığı odunlar ile kendini o hayvanlara karşı müdâfaa edemiyordu. Eliyle, sopasıyla ava yayılan hayvanların etini yiyor, postunu vücuduna örtüyordu. Zekâ-yı beşer tefekkürle işledikçe bu ihtiyâcâta karşı ihtirâât baş gösterdi. İnsan ilk silahını taştan yaptı. Artık av meselesi meydana çıktı. İlk cemiyetler teşekkül edip insanlar cemiyetle yaşamaya başladıklarında, bir cemiyet kendisiyle dövüşmeye gelen cemiyete karşı koyuyordu. Cemiyetlerde yer taksîm-i hidemât vuku'a geldi.

Av hizmetini erkekler der-uhde etti. Av için silahını alan erkekler emr-i müdâfaa ve muhârebe hizmetini de üzerlerine aldılar. Mesken hizmetleri, çocukların beslenmesi gibi emvâr kadınlara bırakıldı. Kadını bu cehte razı eylemeye hiss-i mâderiyyetin tesiri elbette çoktur. Silahını eline alan erkek sonra hâkim oldu. Münâsebet-i cinsiye "promiskuyte" halinde idi. Yani karmakarışık bir halde yürütüldüğü zamanlar çocuğun pederi belli olmayıp valide belli olduğundan familya intisâb-ı tabîye valide namına oluyor, çocukları dâî'siz peder makamında bulunuyor, bir erkeğe hemşiresinin çocuğu vâris oluyordu. Miras büyük erkek evlada kalmayıp büyük kız evlada intikal eylerdi. Buna famil materil devri denilir. Valideler namına mensup aileler üzerine müesses asıl ve nizâmât-ı kavânîn hükmünü aldığından, ilk kavânîn-i medeniyyenin valideler namına mensup aileler üzerine vaz' olunduğunu mütetebbi' ve mütetehassis meydana koymuştur. Münâsebet-i cinsiye bir işret sınıfları beynine hasrolunup diğer işret efrâdıyla vuku'-u fuşş add olunmak devri de zuhûr

etmişti ki, buna “etorizm” denilmiştir. Malı tasrif meselesi meydana gelince erkek kendine mahsus silah alınca, birde kendine mahsus kadına malik olmak istemiş.

Lakin usûl ve âdetler icabı aşireti kadınlardan hiçbirini kendine hasredemezdi. Bunun için hariçten kadın koymak meselesi zuhûr etti. Erkek bir hayli taharrî ve tersadle sâir işret kadınlarından birini tenhada yalnız bulunca, gizlendiği yerden birdenbire çıkıp elindeki sopa ile kadının başına vurarak sersemletir. Ondan sonra kadının vücuduna şiddetle vurur, zavallı kadın kanlara boyanırdı. Baygın olarak yere düşünce hemân kolundan yakalayıp taş, çalı demeyip yerlerde sürükleyerek kendi aşiretine götürür idi ki arkadaşları tarafından en ziyade alkışlanan şikâr, bu kadın avı idi. Erkek şikârını evvelce arkadaşlarına ikramdan sonra kendisine hasredebilir, iyi bir mekere koyup taht hükmünde bulundurabilirdi. Kabâilin bulunması, cemiyetlerin tekessür ve tevsî’ sebebiyle kabâilin birbirinden kadın çalması keyfiyeti güçleştirdiğinden, artık kabâil erkeklerinden bir kadına sahip olmak arzusunda bulunanlar diğer kabileden kız satın almaya başladı. Gerek şikâr, gerek iştirâ’ suretiyle hariçten erkekler, istedikleri kadar kadın avlayıp ve satın alıp meskenine götürerek kendine hasredebilmesiyle “bazı taaddüd-i zevcât meydana geldi. İştirâtın kadınları hür ve serbest oldukları halde, bu esaret suretiyle hariçten kadınlar erkeklerin kendi malı addolunduğundan, mevkileri müsâvî bulunmuyordu. Aşiretlerin birbirlerine kız satmak meselesi, aşiret kadınlarına bir darbe oldu. Onlar da esarete düşmeye başladılar. Kadınlık artık bir mal ve metâ’ hükmüne getirildi. Lakin hane, eşya, tarla gibi mal ve mülk sahibi olan ilk büyük kız bundan müstesnâ idi. İzdivaca benzetiliyorsa da, bunda izdivaç kanunları pek beyhude olur. Zira erkek, kendine dokuz ay sonra kadının hamile kalacağı çocukların kendi evladı olduğunu biliyorsa da o çocuklar dahi famil kavâidine kurtulamaz!

EFSÛS⁵

Hadîka-i şiirimize güya bir yıldırım indi. Onun en kıymet-dâr ve nâmdârân ağaçlarından birini urdu; helâk etti. Kudretinden olan bu şecer ise ilm-i şiirimizde nisvâniyetin bir nümûne-i intibâhı, bir âsâr-ı terakkîsi, bir heykel-i iktidarı idi.

⁵ Bu makale 6 Nisan 1334/6 Nisan 1918 tarihinde Âtî Mecmuası’nda yayınlanmıştır. Sayı 96, sayfa 2.

Matem etsin şairelerimiz ki anasız kaldılar! Ağlasın kadınlarımız ki gülistân-ı şiirde kadınlığın elemlerini, mihnetlerini terennüm eden bülbülümüz uçtu, gitti! Yegâne dinmeğe sezâ olan şairemiz Nigar Hanım yerini boş bıraktı. Devr-i intibâhımızdan beri Nigar gibi bir şaire yetişemedi.

Bu gibi insanları ne zaman yetiştirir, ne mekteb. Bunlar dâd-ı haktır, bir millete ihsan-ı Hudâ'dır! Bunun içindir ki birçok kimseler terk-i hayat eylediğinde onların acısı, matemi kendi akraba ve taallukatına münhasır olur. Âlem-i ulûm ve edebiyattan birinin zâyi'inde ise onun matemi bütün milletin matemi olur. Vefatından beri kaç defalar elime kalemi aldım ise, kağıt ile kalem arasında cereyan eden dumû teessürâtım mani oluyordu. Bu seyyâl-i hazin kağıda bakmaya, yazacaklarımı görmeye engel teşkil ediyordu. Gözlerimi kapamakla cereyan-ı dumûa mani olmak istedim. Kabil mi? Yaşlar dinmekten başka, gözlerimi kapayınca Nigâr'ın hayali geldi. Hem de yalnız değil, Makbule Lemaninkini de getirmiş. İki hayal karşıma dikildi. Leman sîmâ-yı melihi, zeka ve irfan saçan ateşin gözleri, her vaziyetiyle büyük manalar ifhâm eden ağzı ve civanlığı ile sanki kendisine kıyan ecelden şikayet ediyordu. Nigâr, sinninin yıpratamadığı, senelerin eskitemediği melâhatiyle Nermin saçlarının zarâfeti ve halâvetli etvârıyla güya yine tâli'ine karşı şekvâlar terennüm ediyordu.

Artık ne elimdeki kalemi düşünüyordum, ne kağıdı görüyordum! Halbuki yazmaklığım lazım idi. Bütün gazetelerde birçok zevât, ricâl ona mersiye hâvî olurken benim sükûtum kabil mi? Bahusus ilm-i şiir ve edebiyatımız devr-i teceddüd ve terakkîmiz tarihinde bir mevki kazanmış olan Fatma Nigâr'ın esâmî lügatlerinde iktisâb eylemiş olduğu sahâife geçecek tercüme-i hali Madam De Steal, Madam Sevigne, Madam George Sand gibi kadınlarınkinden aşağı olmaması cehtiyle o hususta bize vazifemizi îfâ etmeliyiz mütâlaasıyla derhal kaleme sarılıyordum. Verdiği fâsıladan istifade etmek istiyordum. Bu defa da yine hayal-i Nigâr beni işgale başladı:

Feryad ki feryadıma imdâd edecek yok
Efsûs ki gamdan beni azâd edecek yok
Teessür-ü muhabbetle yıkılmış güzel ama
Virâne dalı bir daha âbâd edecek yok

Terânesi sanki işgal ediverdi. Gözlerimin önüne mazi serilmiş, sinema şeridi gibi alel tuvale levâyihini gösteriyordu. Devr-i inhitâtımız âsârlarından olarak âlem-i nisvânımız bir atâlete düşürülmüş, zulmet cehâletle sarılmış iken, devr-i intibâhımızdan sonra kadınlık âlemimizin leyâl-i muzlimesinde sanki bir yıldız belirdi. Ziyâ'sıyla o karanlık tenevvüre çalıniverdi. Bu Makbule Lemana idi! Tercüman-ı Hakikat sahifelerinde görülen âsârıyla âlem-i matbuatta bîdâr-ı tammı oldu. Kavâidi sağlam bir tarz-ı tahrîr, belîğ ve fasîh bir ifade, merdâne bir kalem ile bedîfler gösteriyordu. Eş'âri de, nesri de pek mükemmel görülüyordu. O zaman kadınlığı cehâlette, sefiliyette görmeye alışmış olan halkımız ise bu iktidarı bir kadına layık görmedikten başka ancak matemî Naci'ye verebildiler. Ve Makbule Lemana imzasının Naci'nin bir nâm-ı müsteârı olduğu kaviyyen söylenmeye başladı.

Kadınlık âleminin karanlık devirlerini bir yıldız tenevvüre çalışırken, şafağın gümüşî ve nuranî ziyâ'ları nüfuz eylemeye başlayınca bir bülbül terâne-i lâtifî o muhît-i siyahın nurlarına, şemsin ziyâ'larına davet ediyordu. Bu da Nigâr idi. Nigâr Hanım isminde bir hanımın güzel şiirler söylediğini işitmiş idim. Nigâr Hanım'ın büyük bir hastalık geçirerek Ata'ya götürülmüş olduğu zaman idi ki, ben "Efsûs"u gördüm, okudum. Bu iki büyük kadının yüzlerini görmeden evvel âsârlarıyla ben onları sevdim, kıymetlerini anladım.

Acize hayli seneler sonra âlem-i matbuata dahil oldum. Makbule Lemana ve Nigâr'la görüştük, konuştuk. Bu üç kişi birbirimizi ne kadar sevdi! Ah! Evet samimi ve nezih, resin zerrin bir muhabbet idi ki ne hased, ne rekabet, ne kıskançlık ona nüfuz edemezdi. En büyük lezzet aldığımız şeylerden biri âlem-i matbuatta yekdiğerimizi sena ve takdir etmek idi. Biz birbirimize hürmet etmeyi bilir idik. Lemana'ın vefatı Nigâr ile beni pek mükedder etmiş idi. Şimdi de Nigâr gitti! Mevt-i feci ve elemî kara talfinin ona son bir darbesi oldu!

Nigâr'ın hayatı istihkar ve mevte temenni eylediğini eşarında görmekte tamamıyla hissiyatına ve arzularına vâkıf olduk zannetmemelidir. Zaten şairlerin onu teessürat ve tahassüsata söylemiş oldukları manzumelerden onların fikir ve emellerine hüküm olunamaz. Nasıl ki Nigâr hayatı pek severdi, hayattaki bütün sürûr ve neşeleri, tabiatının bütün güzelliklerini kemal-i iştiyakla severdi. Ziyneti ve âlâyîşi severdi. Evini ve eşyasını severdi. Bari o sevgili yuvacığında terk-i hayat edebile idi. Menhûs tâlihi ona da müsaade etmedi. Güzelliklerin meftunu olan Nigâr kendi

güzelliğini de severdi. Sevgili güzel saçları tıraş edilerek yere serildiğini gördü! Kendisinin eşarında söylediği gibi, sevmek onun kalbinin bir ihtiyacı idi. Nigâr kıymeti bilinmek, takdir olunmak isterdi. Hanedan-ı âlişânın ulûm ve edebiyata olan teveccühleri ve kıymetşinaslıkları icabı hükümdarının defaât ile huzuruna çıktı. İltifata nail oldu. Merzi bi tasvir-i hümâyûn sinesine şeref bahş oluyordu. Şehzâdegân-ı a'zamın, selâtîn-i kirâmın iltifatlarına mazhar oldu. İtalya kralı İstanbul'a geldiğinde bir Türk şairesi sıfatıyla Kraliye kabul olundu. Romanya kraliçesi Elizabeth'in de huzuruna kabul olunup mübâhât-ı edebiyye üzerine bir mülâkata nail oldu.

Nigar isterdi ki bütün memleketi halkı kendisini takdir etsin. İlerlemiş olan milletlerin şaire ve edîbelerine gösterdikleri hürmet ve takdiratın kendi vatandaşları tarafından kendisine karşı da ibrazını isterdi. Halbuki bizde terakkîyât-ı fikriyenin henüz taammüm etmediği bir zamanda aramaz da bir nakkaş ile bir ressamın, bir dikişçi ile bir edibe ve şairenin farkını temyiz edemeyenler dahi bulunduğu halde, takdir-i umumiye mazhariyet arzusu biraz tûl-i emel olmaz mı? Hal için münevveralfikr olanların kıymetşinaslığı ile kanaat icab ederdi. Takdir-i umûmî bir zaman hasıl edecek. Bundan sonra tarih-i edebiyatımızın malı olan Nigâr namı maârifimizin terakkîyâtıyla daha çok tanınacak, takdiri de ziyade taammüm eyleyecektir.

Nigâr Hanım'ın Türk lisanında edîbe ve şaire olmasına bir ecnebi mektubundaki tahsilinin hizmeti olamayacağı malum olduğu için Nigâr'ı istimdât-ı fitriyesiyle mesleğinde yetişmiş bir şaire zannetmemelidir. Makbule Leman gibi Fatma Nigâr gibi, bu lisanı fevâid-i belâgat dairesinde, muntazam olarak yazabilmek tahsilsiz kabil değildir. Nigâr'ın Türkçe muallimi Şakir Efendi isminde tarîk-i âliyeden bir zat imiş. Nigâr'ın ehîbbâ'sı çok idi. Hasta bulunmadıkça bütün günlerini ehîbbâsı nezdinde geçirirdi. Salı günleri de kendisi misafir kabul ederdi. Cazesı de salı günü sevgili hanesi önünden geçirildi. Yine ağlıyorum. Gerçi sair ehîbbâ'sı da ağlıyor. Lakin ben bir mahyeye ağlamaktan başka bir meslektaşına benden kıdemli olan bir âlem-i matbuat arkadaşına da ağlıyorum!

MODA⁶

Sanat ve zarâfete âşinâ bir zata sormuşlar: Moda hakkındaki fikriniz nedir? O zat cevap vermiş ki: Modayı takip etmeli, fakat yakından değil, uzaktan takip etmelidir... Bu bir kaidedir. Her vakitte tavsiye olunabilir. Reddolunamaz. Moda diye bir takım âcil acâibe kıyafetler, kılıklar meydana çıkarılır. Bunlar meydana çıkar çıkmaz hemân aynı aynına buna taklid-i hareket etmek câiz değildir... Bir de böyle her yeni çıkan modayı taklit etmek bir ailece büyük bir yıkımdır, kelli masrafi mûcibdir. İkinci derecede bir moda meydana çıkmakla hemân makbul olmuş farz olunamaz. Öyle çirkin bir kıyafet moda olmak üzere ortaya çıkarılır, bunun her ehl-i zarâfet kadının mazhar hüsn-ü kabulü olacağı tasavvur olunamaz. Fakat hemân hiç rağbetkâr bulunamaz. Bu halde şu moda pek az zamanda hüküm-ü ehemmiyetten, itibardan sukut eder. Binaenaleyh bir modayı hemân kabul etmeyerek teennî üzere hareket etmek ve pek uzaktan uzağa modanın arkasından gitmek lazımdır. Niçin? İşte bu “niçin”i şimdiye kadar “Hanımlara Mahsus Gazete” izah etmiştir. Kadınlar zarif olmaya ve görünmeye muhtaçtır. Herkesin gözünün alıştığı bir kıyafetin aksini iltizam etmekte zarâfet addolunamıyor. Mesela bugün etekler dardır. Hem de mümkün olduğu kadar dardır. Bu halde niçin eski usûlde (malakoflu) etekler gibi bir etek yaptırmalıdır? Ön parçası düz arka kıvrıntıları pek az bir etek için hem az kumaş gider, tasarruf olur. Hem de modaya mutâvaat olunur. Bu halde bunu niçin reddetmelidir. Kollar eskisi kadar bol değilmiş. Bu da kumaşça tasarrufu mûcibdir. Adi gömleklerden, korsajlardan ziyade bu sene ceketli esvâb takımları daha moda imiş. Ceketin altından bir gömlek de lazım. Ceket istediği zaman insan çıkarır, istediği zaman giyer. Bu da bir suhulettir. Bu halde modayı, ama makbul olan bu modayı uzaktan takip etmekte ne zarar var?

Moda libâsların yakaları gayet yüksek, iki taraftan kulaklı imiş. Nazara hoş görünmüyor. Bu yakalar terziye zahmet veriyor. Fazla kumaş sarf ettiriyor. Bu takdirce bunu takip etmek de teennî olunur. Beklenir. Bir zaman geçer de bütün dünya böyle yakalı esvâb giyerse çârñâçâr kabul, giymezse reddolunur.

⁶ Bu makale 16 Şaban 1317/20 Aralık 1899 tarihinde Hanım Kızlara Mahsus Gazete’de yayınlanmıştır. Sayı 242-40, s. 3-4.

Moda hakkında daima Şunu söylemelidir: Modayı reddetmemeli, fakat aynen de taklit eylememeli.